

SCREENINGS-RAPPORTENS DEL 2

SCREENINGEN I DETALJER

Nedenfor gennemgås PlanScapes faglige overvejelser og anbefalinger omkring den gennemførte screening for mulige nye kulturmiljøer med de observationer, vurderinger og anbefalinger, som PlanScape har set som væsentlige på baggrund af screeningen.

Denne del indledes med en indføring i de valgte metodiske tilgange samt en redegørelse for den gennemførte proces i forbindelse med screeningen. Endeligt er gennemgået nogle af de mere overordnede observationer og betragtninger omkring temaet.

Fremfor alt gennemgås i denne del processen omkring screeningen for nye kulturmiljøer indenfor hver af de fire eksisterende fortællinger om Københavns historie og udviklingstræk. Rapporten gennemgår først tyngderne i de eksisterende fortællinger og udpegninger og herefter en kortlægning af yderligere udviklingstræk indenfor fortællingen

som grundlag for de særlige fokusområder, som screeningen har haft.

Dernæst gennemgås selve kvalificeringen og prioriteringen af en bruttoliste over mulige kulturmiljøer med præsentation af hvert af de identificerede temaer og miljøer, samt de konkrete anbefalinger til nye kulturmiljøer indenfor hver fortælling. I forlængelse af dette præsenteres kort en række observationer og idéer til andre mulige temaer og kulturmiljøer, som screeningen har peget på indenfor de enkelte fortællinger, men som ikke har resulteret i konkrete forslag til nye kulturmiljøer, idet de forudsætter nærmere undersøgelser og ny viden.

Endeligt præsenteres kort et bud på en femte samlende fortælling om Københavns udviklingstræk.

BAGGRUND OG OPGAVER

Indledning

Det er nu ved at være en generation siden konceptet omkring værdifulde kulturmiljøer opstod, og kommunerne begyndte at indarbejde udvalgte miljøer med særlige og bevaringsværdige kulturspor i deres planlægning. Steder med kulturhistorisk betydning i et lokalt eller sågar nationalt perspektiv. Ikke alle kommuner har set lige store potentialer i at indarbejde kulturmiljøer i deres planlægning. Det har man set i København, hvor udpegning, beskrivelse og indarbejdelse af værdifulde kulturmiljøer sker under én afstemt tematisk tilgang, der er solidt forankret og højt prioriteret i byens planlægning og udvikling.

Opdatering af værdifulde kulturmiljøer

København gennemgår i disse år store forandringer med tilpasninger til nye erhvervs muligheder og omdannelser af hele kvarterer, nye administrative strukturer og klimaudfordringer. Udviklingen sætter bygningsarven under pres, men giver samtidig nye potentialer med kulturarven som et vigtigt grundlag. Og udviklingen giver nye opgaver; hver generation skriver sin historie og opfatter vores kulturmiljøer på nye måder. Der er derfor i hver generation behov at revurdere vores værdifulde kulturmiljøer med henblik på at holde dem aktuelle gennem nye beskrivelser og nye udpegninger.

Københavns Kommune rummer i dag 45 kulturmiljøer på tværs af fire overordnede fortællinger om byens udvikling og karakter. Kulturmiljøerne blev udpeget i 2010-11 og har siden været indarbejdet i kommuneplanen. Med Kommuneplan 2019 blev det politisk besluttet, at der i løbet af kommuneplanperioden skal gennemføres en opdatering af de værdifulde kulturmiljøer. Center for Byudvikling under Økonomiforvaltningen har søgt om ekstern rådgiverbistand til en screening for eventuelle nye kulturmiljøer

Screening for nye kulturmiljøer

Opgaven omkring denne screening er i opdraget formuleret således:

”Idet de eksisterende kulturmiljøudpegninger blev foretaget for mere end 10 år siden, ønsker forvaltningen, at der gennemføres en screeningsproces,

hvori det vurderes, om der er grundlag for at udpege nye kulturmiljøer som supplement til de eksisterende miljøer. Som en del af processen skal det desuden vurderes, om de fire overordnede fortællinger bør fastholdes, eller om der er grundlag for at udvide antallet og udpege kulturmiljøer som en del af en eventuel femte fortælling (eller flere fortællinger).”

Københavns Kommune har valgt konsulentvirksomheden PlanScape til at forestå screeningsprocessen. PlanScape har lang erfaring med arbejdet med at kortlægge, sikre og udvikle bygningsarven fra en lang række projekter i ind- og udland.

Som del af opgaven har PlanScape i tæt dialog med Center for Byudvikling forestået en proces, der har inddraget en faglig arbejdsgruppe bestående af planlæggere, arkitekter og byggesagsbehandlere fra Københavns Kommune samt museumsfaglig ekspertise fra Københavns Museum. Arbejdsgruppen har gennem processen bidraget vigtig sparring og trykprøvning af både bevarings- og planlægningsfaglige problemstillinger og feedback på konkrete forslag til fortællinger, historier og steder.

PlanScapes rapport over screeningen

Den foreliggende rapport sammenfatter resultaterne af kortlægnings- og screeningsarbejdet i en række observationer og anbefalinger. Dette gælder dels i forhold til Københavns Kommunes hidtidige metoder til at arbejde med værdifulde kulturmiljøer og i forhold til de konkrete fortællinger og kulturmiljøer, som kommunen har udarbejdet. Selvom screeningen er udarbejdet i en tæt dialog med Københavns Kommune, er rapportens observationer og anbefalinger alene et udtryk for PlanScapes kortlægnings- og screeningsarbejde.

PlanScapes anbefalinger og de konkrete forslag til nye værdifulde kulturmiljøer vil med udgangspunkt i denne rapport indgå i forvaltningens videre arbejde med at indarbejde en opdatering af temaet i en kommende kommuneplan.

TILGANG OG METODE

Værdifulde kulturmiljøer i planlægningen

Siden 1990'erne har danske kommuner sammen med de lokale museer brugt mange ressourcer på at kortlægge kommunernes værdifulde kulturmiljøer og bevaringsværdige bygninger med henblik på at indarbejde og sikre bygningsarven gennem kommunernes kommuneplaner, som Planloven og Bygningsfredningsloven stiller krav om. Lovgivningen definerer dog ikke begrebet "værdifuldt kulturmiljø" entydigt, og kommunerne har vidt forskellig praksis for, hvordan man arbejder med begrebet, og hvordan man indarbejder udpegningerne i planarbejdet.

Traditionelle metodiske tilgange

Der er således heller ingen bunden eller éntydig faglig metode til arbejdet med værdifulde kulturmiljøer, og forskellige kommuner anvender eksempelvis SAVE-Metoden, Arkitektskolen i Aarhus' SAK-Metode, den norske DIVE-metode eller den nye danske KulturMiljø-Metode til formålet. Metoderne rummer en række vigtige værktøjer i arbejdet, men de formår kun i begrænset omfang at operationalisere bevaringsarbejdet og reelt gøre bygningsarven til et aktiv for kommunen og ikke kun til en begrænsning som statiske museale kulturspor. Samtidig lider metoderne under, at de er tænkt til beskrivelse af isolerede kulturmiljøer udenfor storbyerne, uden at miljøerne tænkes ind i en større eller kompleks kontekst, som netop gør sig gældende i København.

Endeligt rummer ingen af metoderne bud på veje til udpeging af nye kulturmiljøer. Metoderne anvendes i vid udstrækning til at beskrive eksisterende miljøer, der ofte blev udpeget med amternes og Skov- og Naturstyrelsens kommuneatlaser i 1990'erne, som ikke altid længere er aktuelle. Nye udpegninger må derfor tage udgangspunkt i en anden metode, der netop kan basere sig på Københavns tematiske tilgang til kulturmiljøer.

Den metodiske tilgang i København

Allerede i forbindelse med den oprindelige udpeging af de eksisterende 45 kulturmiljøer i København, valgte Københavns kommune en meget anden tilgang til opgaven end mange andre kommuner. En helt grundlæggende forskel lå i, at man fra starten identificerede og definerede fire helt overordnede fortællinger om Københavns udvikling som ramme

for at udpege repræsentative kulturmiljøer, der understøtter de fire fortællinger;

- København som hovedstad
- København som havneby
- Produktionens København
- Københavnerens velfærd

Denne tilgang gjorde det muligt at udpege et begrænset – men repræsentativt – antal værdifulde kulturmiljøer blandt de mange muligheder på tværs af byen, istedet for at udpege samtlige miljøer, der i mange andre byer ville kvalificere som kulturmiljøer.

PlanScape har ved denne screening vurderet, at Københavns Kommunes hidtidige tilgang var helt rigtig og netop har formået at identificere og sikre et bredt udsnit af de mest bevaringsværdige kulturmiljøer indenfor byens helt centrale fortællinger. I kraft af Københavns størrelse og sammensætning vil der naturligvis forekomme flere eksempler på miljøer, der kvalificerer indenfor den samme fortælling. Der vil derfor også naturligt være værdifulde kulturmiljøer, som ikke er indført på listen, fordi andre steder bedre repræsenterer den samme historie eller det samme aspekt.

Udpeging gennem PHASE-metoden

PlanScape har ved screeningen for nye kulturmiljøer valgt at fortsætte Københavns Kommunes helt grundlæggende tilgang med udgangspunkt i de fire centrale fortællinger.

PlanScape har derfor i screeningen for nye kulturmiljøer i København valgt at arbejde efter PHASE-metoden, med henblik på at sikre værdifulde kulturmiljøer indenfor hver af de centrale overordnede fortællinger og væsentlige historier, der har kendetegnet Københavns udvikling særligt gennem det 20. århundrede. Det er historier og områder, som ofte er indbyrdes forbundne på tværs af byen – og til dels også ud af byen – eller som overlapper med andre steder og fortællinger i et komplekst mønster.

Tilgangen omkring overordnede temaer er netop et væsentligt element i PHASE-metoden, som PlanScape har udviklet til identifikation, kortlægning og analyse af særligt moderne by- og industrimiljøer,

og som derfor er velegnet i en stor og kompleks by som København. Metoden kortlægger herunder de væsentligste temaer, steder og aktørpositioner i et bredt perspektiv som grundlag for en identifikation af mulige bevaringsværdige miljøer. Dette gør det muligt gennem metoden at udpege de kulturmiljøer, som både er de væsentligste, og som bedst understøtter og anskueliggør den enkelte fortælling som del af et overordnet tema.

Samtidig giver denne strategiske metode de centrale aktører nogle andre muligheder for at arbejde målrettet og operationelt med et samspil mellem kulturværdier og deres bevaring i et dynamisk byrum, end de traditionelle metoder. Dette gælder ikke mindst gennem kommunernes forankring af bevaringsværdier og potentialer som værdifulde kulturmiljøer i planlægningen og som grundlag for plangrundlaget for videre udvikling af de enkelte områder. Målet for metoden er, at kulturarven til enhver tid skal give mening og værdi til samfundet.

Den nedenfor beskrevne proces omkring screening og prioritering for nye kulturmiljøer tager sit metodiske udgangspunkt i PHASE-metoden.

Tilpasning af metoden

Det har været centralt i forbindelse med screeningen for eventuelle nye værdifulde kulturmiljøer i København at afstemme formen og vurderingsgrundlaget for udpegningen med de eksisterende 45 kulturmiljøudpegninger med henblik på at sikre et ensartet plangrundlag på tværs af gamle og nye udpegninger. I denne sammenhæng er der en række særlige forhold, der gør sig gældende i København, og som på flere måder adskiller sig fra tilgangen i mange andre kommuner.

Udgangspunkt i de fire fortællinger

Først og fremmest har screeningen som nævnt ovenfor taget udgangspunkt i den samme kulturhistorisk funderede tilgang til kulturmiljøbegrebet, hvor kulturmiljøerne skal afspejle og understøtte forskellige aspekter af de fire overordnede fortællinger. Screeningen har dog samtidig peget på, at der kan være basis for at foretage en række justeringer og præciseringer indenfor de fire grundfortællinger samt eventuelt tilføje en femte.

Skalaer i udpegningerne

Skalaen og afgrænsningerne i udpegningerne er et andet område, hvor det synes nødvendigt at tilpasse eventuelle nye kulturmiljøer til Københavns Kommunes eksisterende praksis på området. Flere af de eksisterende kulturmiljøer er således karakteriseret ved, at de arbejder i en meget stor skala, hvor store kulturhistoriske temaer fra længere historiske perioder behandles under ét. Tilsvarende er disse kulturmiljøer flere steder karakteriseret ved meget store geografiske afgrænsninger af selve de værdifulde kulturmiljøer med mange forskelligartede kulturspor. Det gælder eksempelvis kulturmiljøerne omkring Københavns befæstninger.

Denne tilgang ses imidlertid som helt nødvendig med henblik på at sikre disse komplekse landskabelige strukturer, hvor byen er vokset hen over, og der med tiden er sket en række overlejring i fortællinger, historier og kulturspor i det moderne byrum. Som det vil fremgå af nedenstående, har screeningen dog peget på, at det i flere sammenhænge kan være relevant at definere supplerende kulturmiljøer med andre fortællinger indenfor afgrænsningen af eksisterende kulturmiljøudpegninger.

Det gælder eksempelvis en særskilt udpegnings af Strøget som et vigtigt handelsområde. Strøget går i dag på tværs af en række tidligere bystrukturer – ikke mindst middelalderbyen – som er udpeget som værdifulde kulturmiljøer. Med en supplerende afgrænsning vil det være muligt at skabe et grundlag for at sikre nye historier og andre væsentlige kulturspor i samme område. Københavns omfattende byudvikling gennem det 20. århundrede, hvor store områder med tiden har skiftet funktioner og karakter gør denne mere dynamiske tilgang nødvendig.

Valg af kulturmiljøet som bevaringsværktøj

Der er ved screeningen for nye værdifulde kulturmiljøer i Københavns Kommune lagt vægt på at udpege kulturmiljøer, som ikke bare rummer væsentlige bevaringsværdier, men som også har en levedygtighed i byens fremtidige udvikling. Der ligger i PHASE-metodens udpegninger en første potentialevurdering, der skal give et realitetstjek på, hvilken former for kulturmiljøbevaring og planlægning, der bedst vil kunne sikre både bevaring og udvikling af nyt liv i

gamle rammer.

Som en naturlig del af kvalificeringen er de enkelte forslag blevet vurderet i forhold til, om andre bevaringsværktøjer vil være mere hensigtsmæssigt anvendt til at sikre den aktuelle type af bevaringsværdier. Dette gælder særligt, hvor de bærende værdier er de arkitektoniske, og hvor de enkelte bygninger delvist kan sikres gennem kommuneplanens udpegninger af bevaringsværdige bygninger eller bevaringsværdige bebyggelser.

Sårbarheds- og potentialeanalyse

Der er således gennemført en helt overordnet sårbarheds- og potentialeanalyse som led i vurderingen af de enkelte kulturmiljøer i dialog med arbejdsgruppen. Herunder er ejerforhold, udviklingsplaner og relationen til anden planlægning blevet kortlagt og drøftet med henblik på at vurdere mulighederne for at sikre kulturmiljøets værdier på langt sigt.

Disse vurderinger har betydet, at enkelte kulturmiljøer er blevet nedprioriteret i forhold til den endelige indstilling, idet andre hensyn i området vurderes at ville være mere væsentlige på længere sigt, og at områdernes kulturværdier derfor kan vise sig umulige at fastholde.

Særlige hensyn og interesser

Dette gælder eksempelvis i forhold til nogle af de mange områder i København, som ligger udenfor Københavns Kommunes planlægningskompetence, fordi der er tale om statslige områder eller interesser, og som derfor er omfattet af selvstændig planlægning. PlanScape har her til dels valgt alligevel at fremhæve kulturmiljøer, der kan betragtes som værdifulde i såvel et kommunalt som nationalt perspektiv, uanset at en udpegnings ikke vil kunne følges op af en kommunal planlægning, der sikrer de pågældende kulturmiljøer.

Det er dog PlanScapes erfaring fra tilsvarende projekter i ind- og udland, at en lokal udpegnings af værdifulde kulturmiljøer, der er omfattet af en national planlægning, kan være et vigtigt redskab i forhold til at sikre en tæt dialog mellem lokale og nationale myndigheder omkring en bæredygtig udvikling for det pågældende område, der kan sikre såvel en

fortsat udvikling og anvendelse som en bevaring af områdets historiske værdier.

Udpegnings af værdifulde kulturmiljøer er som udgangspunkt dynamisk og sigter mod en reguleret udvikling af miljøet, der muliggør en udvikling og eventuelt en omdannelse af miljøet til nye funktioner og anvendelser med respekt for de udpegede kulturværdier. Der er ved screeningen således ikke peget på kulturmiljøer, som forudsættes fikseret i deres nuværende form. I stedet vil der på grundlag af den efterfølgende detaljerede kortlægning og analyse af kulturmiljøernes værdier kunne peges på konkrete anbefalinger til, hvordan områdets bærende værdier kan bevares, og hvilke dele af kulturmiljøet, der har kan udvikles med respekt for områdets historie.

Dynamiske udpegninger

Der ligger endeligt i PHASE-modellens screeningmetode et dynamisk kulturbevaringssyn; nogle fortællinger og kulturmiljøer betyder meget for vores samtid eller for en aktuel lokal identitet, men ikke nødvendigvis for kommende generationer. Metoden arbejder derfor med en vurdering (og revurdering), af den aktuelle relevans for aktørerne af udpegningsne, så kulturmiljøerne altid giver værdi for byen og dens borgere.

Denne tilgang modsvarer netop det eftersyn, som Københavns Kommune har iværksat med henblik på at opdatere og eventuelt forny sine kulturmiljøudpegninger. Opdateringen sker indenfor rammerne af afgrænsningerne af de fire grundlæggende fortællinger om Københavns udvikling, som tidligere er blevet formuleret.

I de følgende dele af denne afrapportering af screeningen er redegjort for de vigtigste resultater af screeningen, dens vurderinger og prioriteringer for hver af de fire væsentlige fortællinger med anbefalinger til, hvordan fortællingerne kan fastholdes gennem nye værdifulde kulturmiljøer og eventuelt gennem tilføjelsen af en ny gennemgående fortælling om Københavns udvikling som storby.

PROCESSEN OMKRING SCREENINGEN

Desktop og onsite kortlægning

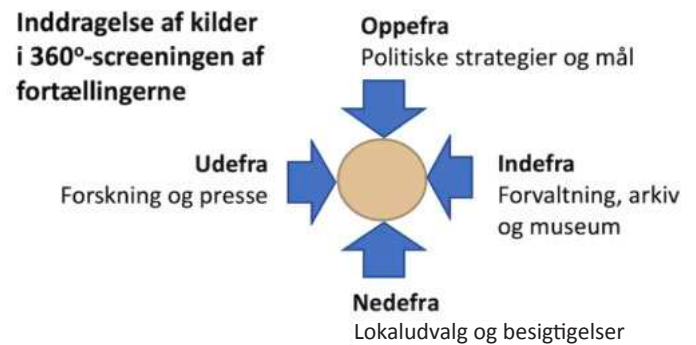
Screeningsprocessen for en eventuel udpegning af nye kulturmiljøer har omfattet en række forskellige elementer og har været udformet som en 360°-undersøgelse af skriftlige kilder, samtaler og steder. Fremfor kun at tage udgangspunkt i konkrete steder, der synes at leve op til kriterierne for værdifulde kulturmiljøer, er der i stedet taget udgangspunkt i Københavns Kommunes fire eksisterende fortællinger om byens udvikling og karakter og i at belyse, hvordan disse fortællinger har udviklet sig gennem den sidste generation. Dette er belyst gennem forskning, visioner, strategier og planer, presseomtale og gennem dialog med relevante aktører – særligt med projektets arbejdsgruppe. Det brede kildegrundlag har skullet sikre en fagligt velfunderet og inddragende proces og analyse.

På dette grundlag er det undersøgt, hvordan denne udvikling er kommet til udtryk gennem forandringer i byrummet. Der er herunder gennemført en kortlægning af potentielle kulturmiljøer, der rummer bevaringsværdier og –potentialer i henhold til de udpegningskriterier, som Københavns Kommune allerede har formuleret. Der er derfor i forbindelse med screeningen foretaget en lang række fysiske besigtigelser af steder i København med henblik på at fastslå, om stederne reelt rummer de bevaringsværdier, der er nødvendige for, at stederne kan kvalificere som kulturmiljøer.

Formålet har været at skabe en kortlægning af relevante fortællinger og konkrete historier som udgangspunkt for at pege på de konkrete lokaliteter, der bedst understøtter disse fortællinger og historier, og som lever op til kriterierne. Målet har ikke været at udpege alt, men at udpege de bedste og mest repræsentative kulturmiljøer.

Fokusområder

På baggrund af kortlægningen af centrale udviklingstendenser i København har det været muligt at formulere et antal fokusområder indenfor hver af de fire centrale fortællinger. Fokusområderne repræsenterer væsentlige overordnede udviklings-træk indenfor byens historie, funktioner, demografi og byudvikling, som har været karakteristisk for byens udvikling, og som derfor bør være afspejlet i

bevaringen af byens vigtige kulturspor. Disse fokusområder har været en rettesnor i den efterfølgende screening og prioritering af forslag til kulturmiljøer. Screeningsens fokuspunkter for de enkelte fortællinger er gennemgået nedenfor.

Den faglige dialog i arbejdsgruppen

Den nedsatte arbejdsgruppe med deltagelse af repræsentanter for Københavns Kommune og Københavns Museum har været inddraget i processen med at tilrettelægge screeningen og i en vurdering af de konkrete forslag.

På en indledende workshop blev screeningsmetodiske tilgange drøftet, ligesom der var en diskussion af de fokuspunkter og første forslag til mulige nye kulturmiljøer, der var resultat af den indledende kortlægning. Denne faglige dialog har dannet grundlag for det videre arbejde med at identificere og vurdere mulige historier og steder.

På baggrund af den gennemførte screening har arbejdsgruppen på en senere workshop bidraget med væsentlige historie- og planlægningsfaglige vurderinger i forhold til prioritering og anbefaling af konkrete forslag til nye værdifulde kulturmiljøer på baggrund af et oplæg fra PlanScape.

Endeligt har der gennem processen været en løbende faglig dialog og sparring mellem Center for Byudvikling og PlanScape.

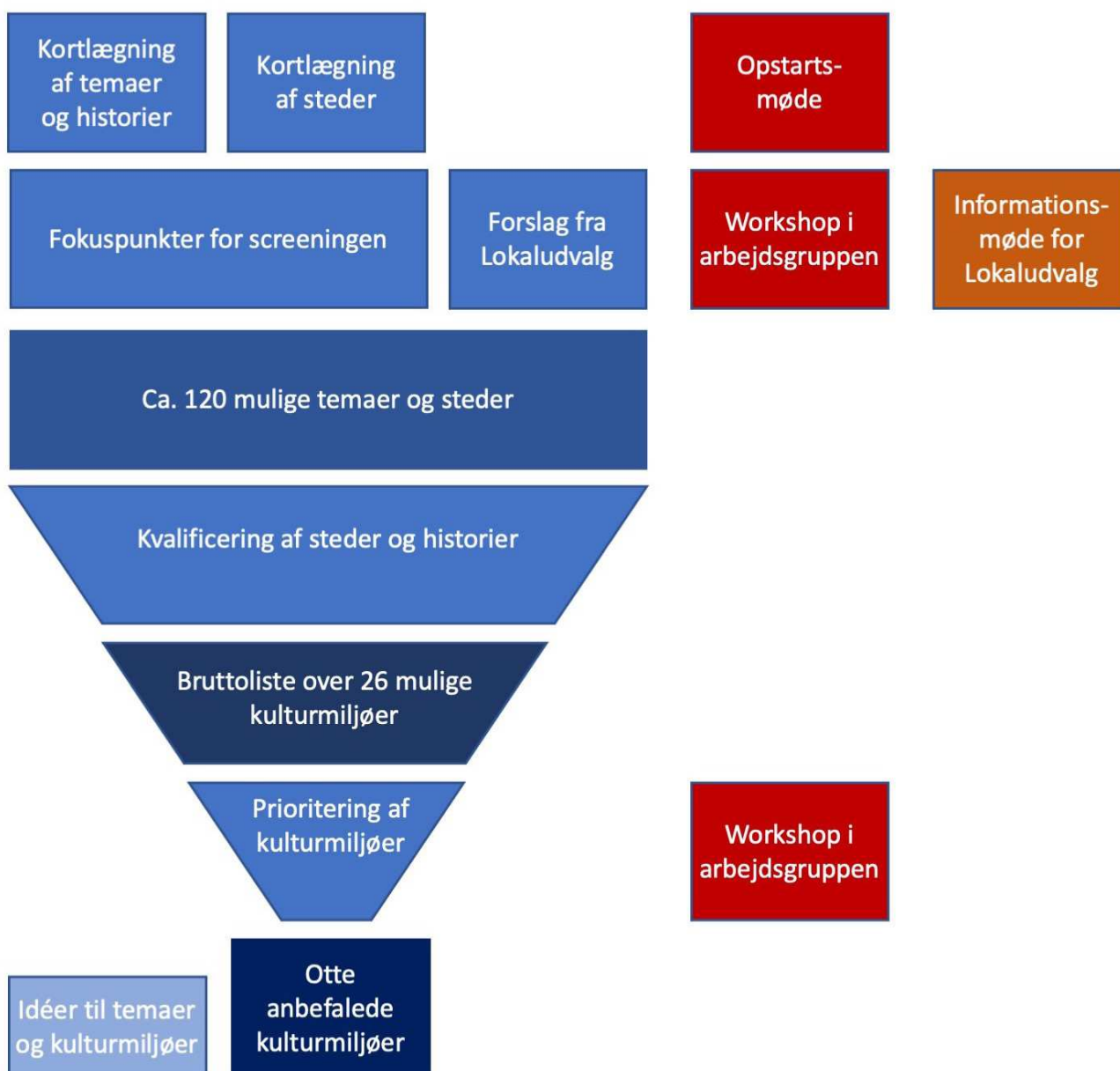
Lokal inddragelse

Det har været en central del af screeningen at inddrage andre bud på værdifulde kulturmiljøer fra eksterne aktører, hvilket er sket gennem en inddragelse af Københavns 12 lokaludvalg. Der blev i denne sammenhæng afholdt et online informationsmøde for lokaludvalgene, som introducerede begrebet værdifulde kulturmiljøer, og hvor de enkelte lokaludvalg blev opfordret til at komme med bud på kulturmiljøer fra deres respektive lokalområder, som

input til screeningen.

Opfordringen blev taget op, og lokaludvalgene har bidraget med 79 forslag til miljøer, som har indgået i screeningen. Forslagene har ikke bare beriget screeningsprocessen med væsentlig lokal viden, men også givet et centralt indblik i, hvilke fysiske bevaringsværdier man rundt om i byen anser som væsentlige.

Skematisk oversigt over processen omkring screening og prioritering

KVALIFICERING OG PRIORITERING AF FORSLAG

Kriterier for udpegning af kulturmiljøer

Det er i forbindelse med screeningen vurderet, at Københavns Kommunes oprindelige udpegningskriterier fortsat er relevante som en indikation af, om det enkelte kulturmiljø besidder bevaringsværdige værdier og kulturspor, er velafgrænset og repræsenterer en væsentlig historie om byens udvikling;

- Kulturmiljøet rummer en væsentlig kulturhistorisk fortælling om et udviklingsforløb eller en bestemt periode, som er aflæselig i det fysiske miljø.
- Kulturmiljøet relaterer sig til en eller flere af de udvalgte fortællinger
- Kulturmiljøet består af flere elementer dvs. bygninger, strukturer, anlæg, beplantning mv.
- Kulturmiljøet omfatter et afgrænset område som kan indeholde flere del- eller underområder eller fragmenter af et anlæg, der tilsammen udgør et hele i fortællingen om København.
- Kulturmiljøet rummer en fortælling, der er mere end summen af de bærende elementer tilsammen-
- Kulturmiljøet hæver sig over tilsvarende områder i kraft af det helstøbte miljø og/eller kvaliteten af de bærende bevaringsværdier.

Den gennemførte screeningsproces har derfor taget udgangspunkt i disse kriterier i både den indledende udvælgelse som i den efterfølgende indbyrdes prioritering af de mange forslag.

Forslag til nye kulturmiljøer

På grundlag af de indledende undersøgelser og forslagene fra lokaludvalgene har det været muligt at opstille en første og omfattende liste over mere end 100 potentielle områder, som fremover kan udgøre værdifulde kulturmiljøer.

Det er dog ikke alle disse forslag, der er relevante, eller som ligger inden for de kriterier omkring udvælgelse af kulturmiljøer, som Københavns Kommune har formuleret, og som er lagt til grund i denne

screening. De mange forslag har derfor gennemgået en kvalificeringsproces, hvor de er blevet vurderet på baggrund af de ovennævnte kriterier for udpegning.

Kvalificering af forslag

Ved kvalificeringen af de enkelte forslag er der først og fremmest sket en afvejning af, hvor central en historie det enkelte kulturmiljø repræsenterer, og i hvor høj grad denne historie er afspejlet i de bevarede kulturspor. I den forbindelse er miljøets originalitet, men også arten og kvaliteten af de forskellige overlejlrede, senere historiske spor på det enkelte sted blevet vurderet. I denne sammenhæng er miljøer med en sammenhængende og homogen historie gennem en lang periode blevet prioriteret højt, som kulturspor, der repræsenterer en udviklingshistorie og ikke kun et nedslag.

Screeningen har sammenholdt forslagene til nye kulturmiljøer med de eksisterende udpegninger. Fordi der netop er tale om en screening med henblik på en eventuel supplerende udpegning, er der ved kvalificeringen af de enkelte forslag lagt særlig vægt på, at eventuelle nye udpegninger skal bidrage med andre og væsentlige aspekter af Københavns udvikling i forhold til eksisterende udpegninger. Nye fortællinger skal således bidrage til at belyse og bevare andre centrale aspekter af Københavns udvikling og historie for eftertiden, som ikke allerede er dækket af de eksisterende udpegninger. Dette hensyn har naturligt sat barren for udpegninger højere.

Tilsvarende er der ved screeningen sket en vurdering af, hvilke steder, der bedst repræsenterer de enkelte historier, og at de udpegende steder reelt hæver sig over andre tilsvarende miljøer.

Der har således i forbindelse med screeningen af nye forslag været lagt vægt på at sikre en repræsentativitet, og at flere miljøer ikke er udpegede til at repræsentere den samme historie, men at de tilføjer nye og væsentlige kulturværdier gennem de bedst egnede steder. Med det store, bredt dækkende og generelt velvalgte udvalg af eksisterende udpegninger af værdifulde kulturmiljøer, er mange af de væsentligste udviklingstræk i København allerede repræsenteret, hvilket naturligt har reduceret beho-

vet for nye udpegninger.

Bruttolisten over mulige kulturmiljøer

Resultatet af denne screening har reduceret antallet af forslag til nye kulturmiljøer fra over 100 til i alt 25, der rummer særlige værdier, som hidtil ikke har været repræsenteret.

Disse forslag har udgjort screeningens bruttoliste, som har ligget til grund for den videre vurdering af forslagene i blandt andet projektets arbejdsgruppe. Forslagene er yderligere blevet vurderet efter en række bevaringsfaglige kriterier omkring miljøernes forskellige bevaringsværdier og potentialer, som blandt andet er blevet kortlagt gennem supplerende arkivalske studier og ved besigtigelser af de enkelte miljøer.

Prioritering af forslag

Screeningen indenfor de udvalgte historier og karakteristiske udviklingstræk, som ikke allerede er repræsenteret, har typisk peget på flere mulige miljøer, som kunne udgøre nye kulturmiljøer, og der er i denne del af processen foretaget en udvælgelse, der har skullet pege på de bedst egnede.

Det har været et udgangspunkt i forbindelse med screeningen at begrænse antallet af nye kulturmiljøer, som skal føjes til de 45 allerede udpegede værdifulde kulturmiljøer i kommunen. Herunder har hensynet til ikke at udvande kulturmiljøbegrebet som planinstrument og som opmærksomhedspunkt omkring de væsentligste dele af byens bygningsarv gjort sig gældende, idet de udpegede miljøer netop skal repræsentere særlige værdier og kvaliteter, som bør sikres gennem planlægningen.

Bruttolistens 25 nye, mulige kulturmiljøer er blevet drøftet i den faglige arbejdsgruppe med henblik på en indbyrdes prioritering i højt, mellem og lavt prioriterede miljøer. Ni miljøer har fået høj prioritet. Miljøer med høj prioritet anbefales som udgangspunkt udpeget i Kommuneplan '24. Undtaget er dog Svanemøllens Kaserne, der ikke anbefales udpeget, idet kaserne er omfattet af et landsplandirektiv for områdets anvendelse.

Screeningen, vurderingen og prioriteringen af egne-

de kulturmiljøer er som udgangspunkt alene foretaget på grundlag af en række rent bevaringsfaglige kriterier omkring eksempelvis miljøernes relevans i forhold til byens udvikling, deres kultur- og arkitekturhistorie, deres byplanhistoriske og arkitektoniske kvaliteter samt miljøernes bevaringsstand og ud-sagskraft.

Der er i denne proces ikke blevet skelet til eksempelvis miljøernes geografiske spredning i kommunen med mindre, at miljøerne netop repræsenterer en særlig karakteristisk udvikling, som har fundet sted i specifikke byområder. Det har været udgangspunktet i screeningen at finde de bedst egnede kulturmiljøer på tværs af kommunen.

Der er ved den endelige screening blevet foretaget en overordnet vurdering af det enkelte kulturmiljøes sårbarheder og potentialer - som nævnt nedenfor - samt af mulighederne for reelt at sikre miljøet gennem udpegningen og den senere planlægning. Herunder er der foretaget en vurdering af miljøets robusthed og evne til at indgå i en videre byudvikling. Målet har her været at udpege kulturmiljøer, som også for kommende generationer kan have relevans og rumme værdier, der kan ligge til grund for en positiv udvikling af København.

SCREENINGENS BRUTTOLISTE OVER MULIGE KULTURMILJØER

København som hovedstad

Høj prioritering - anbefales udpeget i kommuneplanen:

- **Ballonparken (Artillerivejs Barakkeby)** som et eksempel på den omfattende militære tilstedeværelse i København som garnisonsby.
- **Brokvarterernes boliger - Ravnsborggade** som et unikt eksempel på det oprindelige fortættede boligbyggeri på brokvartererne.

Høj prioritering – anbefales ikke udpeget af planmæssige hensyn:

- **Svanemøllens Kaserne og Vogmandsmarken** som et eksempel på det kommunale kasernebyggeri og København som garnisonsby.

Middel prioritering:

- **Nansensgadekvarteret** som et eksempel på det oprindelige fortættede boligbyggeri med særlige arkitektoniske værdier til borgerskabet på brokvartererne.

Lav prioritering:

- **Gammelholm** som et eksempel på et sammenhængende herskabsbyggeri.

København som Havneby

Middel prioritering:

- **Prøvestenen - Benzinøens nordlige del** som et eksempel på de "sorte" havne til kul og olie. Anbefales med en middel prioritering

Produktionens København

Høj prioritering - anbefales udpeget i kommuneplanen:

- **Industriområde ved Uplandsgade/Vermlandsgade** som et eksempel på et samlet planlagt industriområde til nye produkter og teknologier placeret ved Amagerbanen.
- **Industriområde ved Vermundsgade** som et eksempel på et større samlet industrikompleks til moderne produktionsmetoder i et nyetableret industriområde.
- **Industriområde ved Lersø Parkallé** som et eksempel på et sammenhængende, planlagt industrikvarter med særlig arkitektur fra en sen periode, der stadig er aktivt.
- **Industriområde i Nordvest** som et eksempel på et større industri- og håndværksområde, der dynamisk er vokset frem med stor variation og begrænset planlægning.

Lav prioritering:

- **Arbejderboliger til B&W ved Sverrigsgade** som et eksempel på arbejderboliger til en bestemt virksomhed.

Københavnernes velfærd

Høj prioritering - anbefales udpeget i kommuneplanen:

- **Bellahøjhusene** som et eksempel på nyskabende arkitektur til arbejderboliger i en stor skala.
- **Københavns Forsyning** som et eksempel på den komplekse moderne storby med forsyning af el, gas, vand, kloak og telefon.

Middel prioritering:

- **Jyllandshusene på Rundholmen** som et eksempel på tidligt almennyttigt boligbyggeri med fokus på børnefamilier.
- **Folehavekvarteret** som et eksempel på et jævnt almennyttigt boligbyggeri i meget stor skala med alle faciliteter og opført på få år.
- **Epidemihospitalet Øresundshospitalet** som et eksempel på et kommunalt behandlingssted for epidemiramte og senere regionalt hospital.
- **Svenskehusene ved Ellebjerg** som et eksempel på et midlertidigt barakbyggeri, der har skullet afhjælpe bolignød og huse udsatte grupper.
- **Boligkvarteret omkring Husum Vænge og Humlevænget i Husum** som et eksempel på et jævnt, almennyttigt i stor skala med flere boligtyper.

Lav prioritering:

- **Byggeforeningsvillaerne på Degnemose Allé** som et tidligt eksempel på byggeforeningsboliger i de indre forstæder.
- **Havebyen på Bavnevungen** som et eksempel på havebybebyggelser med særlige arkitektoniske kvaliteter i de indre forstæder.
- **Bispebjerg Park Allé** som et eksempel på gennemgående grønne strukturer og korridorer i de indre forstæder.
- **Byggeforeninger i Valby** som eksempler på byggeforeningsboliger i forskellig form og fra forskellige perioder i de indre forstæder.

København som metropol

Høj prioritering – anbefales udpeget i kommuneplanen under fortællingen Københavnernes velfærd

- **Københavns forsyning** som en væsentlig forudsætning for storbyens udvikling.

Middel prioritering:

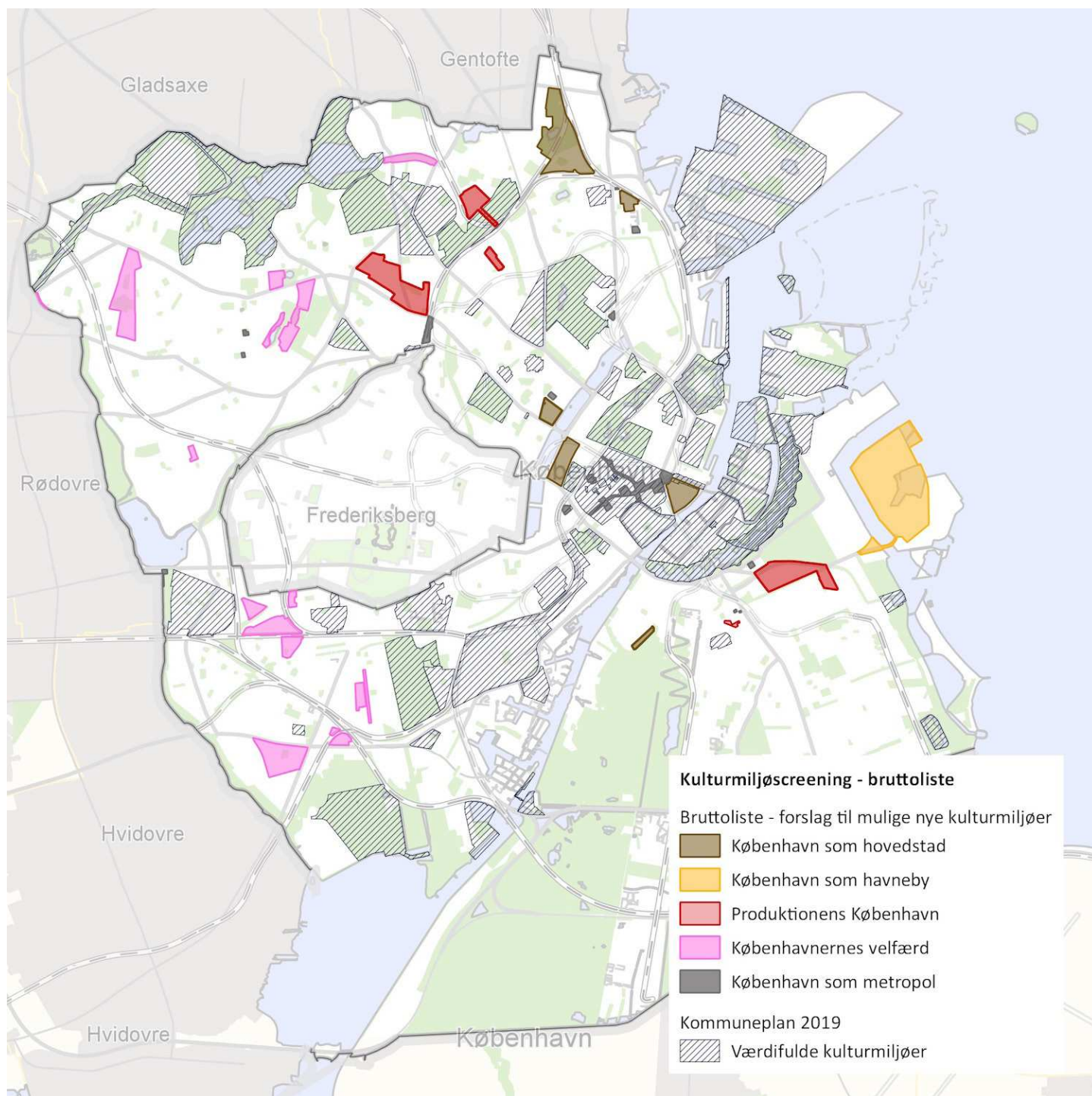
- **S-banen** som et unikt stykke infrastruktur i storbyen.

Lav prioritering:

- **Strøget** som byens, regionens og nationens vigtigste indkøbsstrøg.
- **Blegdamsvejs ting- og arresthus** som eksempel på storbyens lov og orden.

BRUTTOLISTEN PÅ KORT

Screeningens bruttoliste omfatter 25 mulige nye kulturmiljøer. Ni miljøer har høj prioritet og anbefales udpeget som nye, værdifulde kulturmiljøer i kommuneplanen. Dog anbefales Svanemøllens Kaserne ikke udpeget, idet området er omfattet af "Landsplandirektiv for anvendelse af Svanemøllens Kaserne".

TENDENSER OG FOKUSPUNKTER I KØBENHAVN

Det har været afgørende for screeningen at se på byens komplekse udvikling – ikke mindst i perioden siden midten af 1800-tallet. Her er der sket en række afgørende forandringer af byen, som dels er blevet udvidet og udbygget som by, men hvor udviklingen også har medført, at hele bydele er blevet fornyet eller grundlæggende har skiftet karakter.

Screeningen af forskningen indenfor Københavns historie har derfor peget på en række helt grundlæggende udviklingstendenser, som har karakteriseret byens udvikling og skabt de kulturlag, som kan genfindes i dag i form af bygninger og hele byrum, men også som funktionelle rum og infrastruktur.

Udflytningen fra den traditionelle by

Den stadigt større by har været en helt afgørende tendens i Københavns udvikling siden midten af 1800-tallet. Sløjfningen af den gamle, trange fæstningsring med dens begrænsende demarkationsområder i 1860'erne gjorde en udbygning på brokvartererne udenfor voldene mulig. Tilsvarende gav indlemmelsen i København af en række nye landområder og landsbyer i byens omegn omkring århundredeskiftet nye muligheder for nye bydele og kvarterer på tværs af de oprindelige agrare strukturer.

Københavns nyere kvarterer og omdannelsen af de oprindelige boligkvarterer i middelalderbyen og brokvartererne har derfor været et væsentligt fokuspunkt i screeningen.

Skalaer i byudviklingen

Byudviklingen og byplanlægningen har været i en uhørt stor skala, fordi de store udvidelser gjorde det også nødvendigt at tænke stort og sammenhængende. Allerede siden 1903 er Københavns udvikling sket indenfor rammerne af forskellige generalplaner, der på et overordnet strategisk niveau har udlagt bestemte områder til bestemte funktioner; ikke bare indenfor kommunens grænser, men i stigende grad også i direkte tilknytning til omegnskommunerne og senere til hele regionen.

Nye samlede kvarter voksede særligt i første halvdel af 1900-tallet op i lyset af den overordnede plan-

lægning. København fik således helt nye industri- og navnligt boligkvarterer, som blev udlagt og bebygget efter én samlet plan, og som – med stor indflydelse fra blandt andet boligselskaberne - har skabt en række bebyggelser i en kvalitet og skala, der på mange måder er unik for København.

Der har i screeningen derfor været særlig fokus på etableringen af nye, store og sammenhængende bolig- og erhvervs-kvarterer, som har været karakteristisk for byens udvikling siden slutningen af det 19. århundrede.

Byens udvidelser

Den massive urbanisering og tilflytning, har i flere perioder præget byen og dens udvikling på boligområdet, hvor efterspørgslen på tidssvarende boliger i tilstrækkeligt antal har været en konstant udfordring og i perioder førte til et reelt fald i indbyggerantallet. Det indre af København så derfor også meget tidligt store omdannelser af den traditionelle boligmasse.

Forstæderne voksede til gengæld frem med nye store boligkvarterer til at absorbere både tilflytningen fra provinsen og senere udflytningen fra brokvartererne. Det gjaldt især i de indre forstæder i byens udkant med deres store kvarterer af villaer og almennyttige boliger.

Samspillet mellem byens indre forstæder indenfor kommunegrænsen og de ydre forstæder i de omkringliggende kommuner har givet en række særlige strukturer i bydannelsen, som har været et særskilt fokuspunkt i screeningen.

Erhvervsudviklingen

Byens erhvervsliv har også ændret sig markant op gennem tiden med udgangspunkt i havnen og i produktionsindustrierne tæt på havnen. I slutningen af 1800-tallet voksede mange nye produktionsindustrier frem i København og flyttede hurtigt ud af brokvartererne til egentlige industriområder i de nye bydele i eksempelvis Nordvest, Valby og på det nordlige Amager. Herfra er mange virksomheder flyttet videre til bedre plades i omegnskommunerne, og de tidligere industriområder bliver omdannet

til boliger.

Byens størrelse i sig selv har op gennem tiden afspejlet sig i dens unikke erhvervsstruktur og erhvervsområder. Behovet for håndværk, tjenester og forsyning til et lokalt marked i byen har siden 1920'erne været en industri i sig selv, med mindre virksomheder og værksteder spredt over hele byen. De store behov har også vist sig på eksempelvis pleje- og omsorgsområdet, og siden 1930'erne har forvaltningen i Københavns Kommune haft flere medarbejdere end det samlede indbyggertal i de fleste danske kommuner.

Der har i screeningen været et særligt fokus på at identificere og analysere tidstypiske strukturer og historier, der afspejler Københavns erhvervsudvikling i et bredt perspektiv i løbet af det 20. århundrede.

Fra stor by til storby

Københavns eksplosive vækst i løbet af de sidste godt hundrede år har skabt helt nye strukturer med nye decentrale bydelscentre og ny infrastruktur, der har forbundet byen på nye måder. Denne udvikling er ikke bare sket indenfor kommunen, men har bundet byen uløseligt sammen med dens ydre forstæder i omegnskommunerne og har fremmet funktionsdelingen med dens opland. Fra at være en stor by i slutningen af 1800-tallet udviklede København sig til en moderne storby - en metropol – der driver udviklingen i hele regionen.

Nedenfor er en række af disse generelle udviklingstendenser videre diskuteret indenfor hver af de fire hovedfortællinger. Tendenserne har samtidig dannet grundlag for de fokuspunkter i kortlægningen af historier og kulturmiljøer, der har været udgangspunkt for screeningen.

KØBENHAVN SOM HOVEDSTAD

Københavns rolle som landets hovedstad er en central fortælling om byens udvikling. De nationale institutioner, fæstningsværker og slotte har siden middelalderen sat rammen for byens udvikling og har efterladt markante kulturspor i byens struktur. Samtidig har hovedstaden skabt grobund for et rigt erhvervsliv og gjort København til en regional og national dynamo for den økonomiske udvikling.

København som hovedstad er én af de fire hovedfortællinger, der har dannet grundlag for udpegnin-

gen af værdifulde kulturmiljøer. Der er således allerede udpeget 12 vigtige og omfattende kulturmiljøer under dette tema.

Udpegningerne omfatter dog ikke kun miljøer, der knytter sig til byens rolle som landets administrative centrum. København som hovedstaden omfatter samtidig en række funktioner og strukturer, der knytter sig til byens rolle som storby og som metropol i en regional funktion. I København finder man strukturer og miljøer, som er unikke i Danmark.

FORTÆLLINGEN OM KØBENHAVN SOM HOVEDSTAD

Indledning

København som hovedstad er den første af de fire centrale fortællinger om Københavns udviklings-træk, der har ligget til grund for de eksisterende udpegninger af værdifulde kulturmiljøer. I kommuneplanen fremhæves temaet som den væsentligste fortælling om København med byens rolle og udvikling som hovedstad og væsentligste by i et rige af vekslende udstrækning gennem næsten 600 år.

Fortællingen og dens kulturmiljøer lægger således netop vægt på Københavns rolle som landets administrative regeringscentrum med de mange funktioner, som denne rolle har aflejret i byen i form af slotte, fæstninger, kirker uddannelsesinstitutioner, og andre bygningsværker omkring den nationale magt og administration.

Københavns ældre historie

De udpegede kulturmiljøer under denne fortælling omfatter blandt andet de synlige kulturspor af byens ældste historie, som findes i middelalderbyens strukturer, der stadig danner rammerne omkring bebyggelserne i den historiske bykerne. Udpegningen fokuserer netop på områdets ældre historie og bebyggelse, men kun i et vist omfang på de nye, overlejrede lag af den moderne handels- og erhvervsby, der netop karakteriserer områdets udtryk i dag. Her kan der være basis for at præcisere den eksisterende udpegnings eller helt udskille en nyere kulturmiljøudpegnings af dele af det samme område med fortællingen omkring eksempelvis Strøget som et klassisk og stadig aktivt handelskvarter.

Netop denne tilgang er allerede valgt i forbindelse med udpegnings af Indre Bys universitetscampus, som udpeger et antal enkeltstående strukturer i middelalderbyen under én samlende historie om universitetets og kollegierne historie. Bygningerne udgør en samlet fortælling, der sikres gennem som et samlet kulturmiljø indenfor en anden væsentlig fortælling. Samtidig er den senere del af den samme fortælling udpeget og sikret som et selvstændigt kulturmiljø med udpegnings af Nørre Campus med dens nyere bygninger og grønne strukturer.

Fæstningsbyen

Fæstningsbyen og byens mange fæstningsanlæg

og militære funktioner fra forskellige perioder er et andet og helt centralt tema i fortællingen om København som hovedstad. Fæstningerne begrænsede byens udvikling fra middelalderen og frem til midten af 1800-tallet og har efterladt en række væsentlige kulturspor, der på flere måder er indlejret i den moderne by som et vidnesbyrd om byen som hovedstad og vigtigste militære fæstning. De omfattende og komplekse udpegninger rummer både enkelte bygninger, bygningsensembler samt store grønne strukturer omkring voldanlæggene og kastellet foruden forterne og søfortet Trekronerfort. Igen er der indarbejdet en kronologisk spredning i temaet, idet også Københavns Kommunes andel af den nyere befæstning er udpeget med vold- og kanalforløb samt de store vådområder.

Udpegningerne rummer samtidig nogle af de funktioner, som med tiden opstod på de tidligere fæstningsarealer. Flere parker og eksempelvis Tivoli er indtænkt som en del af kulturmiljøudpegnings af Fæstningsringen, hvilket tilføjer et yderligere vigtigt kulturhistorisk lag til en historisk struktur.

Residensbyen

Københavns rolle som residensby op gennem tiden er tilsvarende godt repræsenteret i de eksisterende udpegninger. Her har man netop valgt at indtænke de allerede fredede bygningsværker i en bredere kontekst som sammenhængende kulturmiljøer, så omgivelserne og deres særlige placering i byrummet sikres.

Residensbyens andet ben i form af centraladministrationens markante tilstedeværelse umiddelbart udenfor middelalderbyen er repræsenteret gennem hele Slotsholmen. Området udgør nærmest en kalejdoskopisk suppeterning, der repræsenterer udviklingen i folkestyret og den nationale centraladministration gennem et stort antal bygninger fra flere perioder helt frem til idag. Igen er mange af de historiske bygninger allerede sikrede gennem bygningsfredninger, men deres sammenhæng som en forvaltningsenklave midt i København sikres gennem udpegnings. Slotsholmen er samtidig en repræsentativ udpegnings for den statslige administrations tilstedeværelse rundt om i byen.

Allerede udpegede værdifulde kulturmiljøer under temaet København som hovedstad:

- 1.1 Slotsholmen
- 1.2 Københavns Middelalderby
- 1.3 Fæstningsringen
- 1.4 Københavns nyere befæstning
- 1.5 Holmen inklusive Orlogshavnen, Nyboder, Holmens Kirkegård og Søkvæsthuset
- 1.6 Rosenborg Slot/Kongens Have
- 1.7 Frederiksstad
- 1.8 Valby landsby
- 1.9 Hovedbanegården
- 1.10 Indre Bys universitetscampus
- 1.11 Nørre Campus
- 1.12 Christiania

Etatsbyen

Endelig er de statslige etater og deres funktioner indenfor temaet om København som hovedstad repræsenteret ved kulturmiljøet omkring Hovedbanegården. Kulturmiljøet repræsenterer både hovedbanegården som knudepunktet for den danske fjerntogstrafik og som den centrale hub for trafik i København og dens omegn. Kulturmiljøet omfatter dog ikke kun selve stationen, men også godsbaneterrænet og DSB's centralværksted, som har været centralt for togdriften i hele landet i 150 år. Endelig omfatter kulturmiljøet også det tidligere hovedkvarter for postvæsenet overfor Hovedbanegården. Kulturmiljøet sammenfatter på denne måde centrale aspekter af etaternes tilstedeværelse i København som landets hovedstad.

Fristaden

Som en skærende kontrast til disse udpegninger er Fristaden Christiania også udpeget som et værdifuldt kulturmiljø under temaet om København som hovedstad. Christiania er en unik historie, der supplerer og perspektiverer fortællingen med en alternativ forståelse af den samfundsorden, som de øvrige udpegninger repræsenterer.

VÆRDIFULDE KULTURMILJØER I KOMMUNEPLAN 2019

Tematisk og geografisk afgrænsning

Der har hidtil været udpeget ialt 12 værdifulde kulturmiljøer som del af fortællingen om København som hovedstad. Flere af disse kulturmiljøer er meget omfattende og består til dels af en hel række delområder.

Udpegningerne inkluderer på denne måde centrale – men også komplekse – kulturspor, der har en klar kulturhistorisk sammenhæng, selvom de geografisk er spredt ud over et stort område og hver især måske ikke i sig selv ville være bevaringsværdige. Her kommer anvendelsen af kulturmiljøbegrebet netop til sin ret i forhold til at sikre og sammenholde steder og historier til samlede og forståelige historier.

En del af de bygninger og andre kulturspor, der indgår i kulturmiljøerne under København som hovedstad, er allerede omfattede af bygnings- eller fortidsmindefredninger i kraft af deres arkitektoniske og kulturhistoriske kvaliteter. Disse ofte enkeltstående fredninger bringes langt bedre i spil ved at være omfattet af værdifulde kulturmiljøer, idet udpegningen beriger de enkelte kulturspor med fortællinger i en bredere kontekst og ved at fastholde relationen til deres omgivelser og andre relevante kulturspor.

De vidtstrakte og spredte kulturspor rummer samtidig flere kulturhistoriske lag med flere overlappende historier, som kan være vanskelige at få øje på. Disse historier kan netop bringes i spil gennem

udpegningen og gennem en formidling af de forskellige værdier, som miljøerne omfatter. Her giver de eksisterende udpegninger mulighed for - i planlægningen og formidlingen - at præcisere de forskellige kulturhistoriske lag i kulturmiljøerne eller eventuelt at udpege overlappende kulturmiljøer, der repræsenterer vidt forskellige fortællinger indenfor den samme geografiske afgrænsning.

Vurdering

I forbindelse med screeningen for nye kulturmiljøer har det været naturligt at inddrage og vurdere de eksisterende udpegninger i forhold til at bedømme kulturmiljøernes evne til at understøtte fortællingen om København som hovedstad. Her er det vurderingen, at de hidtil udpegende værdifulde kulturmiljøer ikke bare er relevante, men at de også er velvalgte i et både lokalt som nationalt perspektiv. Kulturmiljøerne repræsentative for fortællingen og formår at udpege og sikre en række væsentlige sammenhænge og kulturspor som er vigtige vidnesbyrd om Københavns udvikling og om landets hovedstads historie.

Det skal i denne sammenhæng fremhæves, at udpegningerne formår at afgrænse nogle meget komplekse strukturer og sammenhænge, der bidrager med væsentlige perspektiver til både anerkendte som upåagtede kulturværdier i byen, hvilket er ét af hovedformålene med udpegningen af værdifulde kulturmiljøer.

Artillerivejs Barakkeby. Foto: Kortforsyningen

UDVIKLINGSTRÆK I KØBENHAVN SOM HOVEDSTAD

Indledning

Det har været et væsentligt element i screeningen at kortlægge centrale udviklingstendenser omkring Københavns rolle og historie som hovedstad. Formålet har været at identificere eventuelle behov for at udpege supplerende historier, som bør fastholdes gennem bevaringsværdige kulturspor som sammenhængende kulturmiljøer.

Som det allerede fremgår af ovenstående, er centrale historier og kulturspor fra den ældre del af fortællingen om København som hovedstad allerede dækket gennem de eksisterende kulturmiljøudpegninger. Byens roller som den formelle, nationale regerings- og administrationsby er således velbelyste med sikringen af et repræsentativt udsnit af de væsentligste kulturspor.

Screeningen har dog peget på flere væsentlige kulturhistoriske temaer og funktioner, der har præget Københavns udvikling, og som er afledte af byens rolle som Danmarks hovedstad i både et nationalt og internationalt perspektiv. Det er historier og funktioner, som også har efterladt væsentlige kulturspor i byrummet, selvom de med tiden er gledet ind som en naturlig del af bybilledet.

Garnisonsbyen

Ét af disse temaer ligger i forlængelse af Københavns lange historie som landets vigtigste og største fæstning. Her boede kongen, og her har landets administration været forankret, og det har op gennem tiden været væsentlige funktioner, der skulle beskyttes mod angreb udefra. Faldt København, faldt Danmark.

Men København var også frem til 2. Verdenskrig landets største og vigtigste garnisonsby og dermed hjemsted for en stor del af den krigsstyrke, der i tilfælde af krig skulle forsvare resten af landet. Havnen var hjemsted for landets flåde, og en stor del af flådens mandskab var også garnisoneret i byen, hvilket allerede er repræsenteret gennem udpegningen af Holmen og Nyboder som kulturmiljø.

Men København var også hjemsted for store dele af den danske hær, og i netop dette aspekt har der gennem tiden været en tæt sammenhæng med

byen København. Dels skulle de unge københavnere være soldater, og dels var det byens opgave at sørge for garnisonens indkvartering. Det var i København de unge mænd var, og København var en militærby. Helt op til 1830'erne havde hver tredje af byens indbyggere en tilknytning til hæren eller flåden.

For at sikre indkvartering til de mange soldater opførte byen København stribevis af kaserner i eksempelvis Rigersgade, Sølvgade, Kronprinsessegade, Strandgade og Bådmandstræde, og København skulle stille græsningsarealer til rådighed for hærens heste på eksempelvis Østerbros Fælled og i Folehaven. Omkring århundredeskiftet blev kasernerne udflyttet til Østerbro, Svanemøllen og til det nordlige Amager; stadig for kommunens regning, da København helt frem til 1953 havde ansvaret for garnisonens indkvartering. Soldaterne forsvandt fra bybilledet i 1960'erne, men kasernerne ligger der endnu som vigtige kulturspor om Københavns rolle som landets vigtigste garnisonsby gennem tiden.

Den nationale erhvervsby

En tilsvarende afledt funktion af rollen som hovedstad har op gennem tiden ligget i København som landets finansielle centrum. Byen har traditionelt været hjemsted for landets rigeste købmænd og virksomhedsejere. Her sad den centrale magt med statskassen, og her lå Børsen. Det har derfor været naturligt, at byen også blev hjemsted for landets største banker, kreditinstitutter, sparekasser og forsikringselskaber, som har etableret sig med store og imponerende domiciler i den indre by.

Det samme gør sig gældende for andre dele af erhvervslivet og de nationale organisationer på erhvervsområdet. Mange af landets største virksomheder etablerede i takt med industrialiseringen deres domiciler i København, uanset om virksomhedernes produktion faktisk foregik i byen; rederier, ingeniørvirksomheder, og industrivirksomheder og i forlængelse af dem også brancheorganisationerne har opført markante hovedkvarterer og findes stadig omkring den oprindelige middelalderby. Selv landbruget har sit hovedkvarter i København.

Med Københavns udvikling som landets erhvervs- og økonomiske center er fulgt en række

tilknyttede funktioner, der også har været med til at præge byens kontorlandskaber med eksempelvis avisredaktioner og andre mediehuse samt en underskov af virksomheder, hoteller, konferencesteder og restauranter, der understøtter Københavns funktion som landets væsentligste erhvervsby.

Endeligt er København også landets væsentligste handelsby med et butiksliv og et udvalg, der ikke findes andre steder i landet, hvilket kommer til udtryk på eksempelvis Strøget med en række markante og klassiske butikker og stormagasiner.

Disse mange funktioner er meget synlige elementer i store dele af den indre by, som nok er betjent af københavnerne, men som i deres funktioner også er rettet mod resten af landet – og verden - og tjener som landets mødested, med København som værtsby.

Storbyen

Én væsentlig observation i screeningen omkring de afledte effekter af Københavns rolle som landets hovedstad ligger i krydsfeltet mellem Københavns udvikling som national centerby og udviklingen af byens egen historie og identitet som storby og regionalt centrum. Funktionen som hovedstad har på samme tid gjort København til landets og regionens største og vigtigste by og givet byen en unik struktur og en helt egen dynamik og historie. Dette aspekt er kun delvist fremhævet i fortællingen og afspejlet i de tidligere udpegede kulturmiljøer.

Parallelt med hovedstadens udvikling, har København således også udviklet sig som storby og metropol, hvilket har medført en unik struktur for byen, som har fået en uløselig sammenhæng med byens opland.

Særligt fra tiden omkring århundredeskiftet begyndte byen at udvikle en koncentrisk bystruktur i en helt anden skala, end man kender det fra andre steder i landet. Indlemmelsen og byens absorbering af en række områder og landsbyer i byens omegn gav nye udviklingsmuligheder for byen. I første del af århundredet begyndte byen både at vokse koncentrisk indefra og ud, som hele tiden rullede den eksisterende bystruktur længere og længere ud fra

bymidten med nye kvarterer. Samtidig begyndte en udbygning af bystrukturen med nye boligkvarterer fra omegnskommunerne og Københavns yderste bydele og ind mod centrum. København blev dermed udbygget i to retninger efter flere større samlede udviklingsplaner, indtil byens umiddelbart tilgængelige arealer var udbyggede i tiden op imod Besættelsen. Stort set al senere udvikling af byen har haft karakter af omdannelse af eksisterende strukturer.

I denne proces er der skabt en afgørende sammenhæng mellem København og omegnskommunerne. Dette gælder i forhold til en afstemt byudvikling, hvor København allerede i sine udviklingsplaner fra starten af 1900-tallet og senere i 1930'ernes udviklings- og trafikplaner blev tænkt ind i en klar sammenhæng med byens nære omegn. Afgrænsningen af denne omegn voksede med tiden og ikke mindst med den samlede planlægning for hovedstadsregionens udvikling med Fingerplanen fra 1947. Siden er afgrænsningen for Københavns omegn kun vokset yderligere til Sjælland og Øresundsregionen.

Hovedstad og storby

Der tegner sig således på flere områder to parallelle fortællinger omkring København som hovedstad. På den ene side rummer byen en række historier og kulturspor, der knytter sig til den nationale regerings- og administrationsby. På den anden side rummer byen en lang række historier og kulturspor, som er et vidnesbyrd om Københavns udvikling som regional storby eller metropol indenfor rammerne af Storkøbenhavn.

Én af de synlige konsekvenser af, at København også må ansues i et regionalt perspektiv, ligger i byens infrastruktur og forsyning, som allerede i første halvdel af 1900-tallet blev indrettet efter en tæt sammenhæng mellem byen og dens indre og ydre forstæder. Et andet synligt vidnesbyrd om denne bredere udvikling ligger i de funktionsdelinger og forskellige arealanvendelser, som med tiden er opstået mellem København og byens omegn. Der er således funktioner, som med tiden er udflyttet fra byen, ligesom der er funktioner, der aldrig rigtigt er opstået i selve København, fordi de fra starten er blevet placeret udenfor byen.

INTERESSER I ET NATIONALT, REGIONALT OG LOKALT PERSPEKTIV

Nationale interesser

I forbindelse med screeningen for eventuelle nye værdifulde kulturmiljøer er det eventuelle behov for nye udpegninger i et statsligt, generelt nationalt eller internationalt perspektiv blevet undersøgt og vurderet med udgangspunkt i den aktuelle forskning og gennem samtaler med faglige referencepersoner. Netop i tilknytning til fortællingen om København som hovedstad forekommer en sådan vurdering relevant.

Det vurderes også i denne sammenhæng, at de eksisterende udpegninger er relevante og i vid udstrækning dækkende for Københavns rolle og udvikling som landets hovedstad op igennem tiden. Også i et nationalt perspektiv supplerer de eksisterende udpegninger på en god måde udpegninger i resten af landet. Heller ikke Slots- og Kulturstyrelsens nationale temaudpegninger af bevaringsværdige kulturmiljøer har peget på steder eller historier, som ikke allerede er tilgodeset eller direkte indarbejdet i de eksisterende udpegninger.

Regionale interesser

I en regional kontekst er der en stigende opmærksomhed på at udforske temaer og sikre kulturspor indenfor hovedstadsregionens udvikling og historie i en samlet kontekst, der fokuserer på sammenhænge og fælles historier på tværs af kommunerne i regionen.

Lokale interesser

Samtidig er der i forbindelse med screeningen modtaget en række forslag til konkrete udpegninger, der giver et indtryk af, hvilke historier og steder, som man lokalt lægger vægt på, og som derfor bør have et fokus i screeningen.

Naturligt nok er det særligt indre By Lokaludvalg, der har fremhævet forslag til kulturmiljøer inden for fortællingen om København som hovedstad. Lokaludvalget peger således eksempelvis på Gammeldok som et eksempel på en særlig bebyggelse, der understreger Københavns rolle som hovedstad. Dette kulturmiljø har indgået i screeningen og er blevet nærmere undersøgt.

Det er meget karakteristisk i forbindelse med tilba-

gemeldingerne fra lokaludvalgene, at der lokalt er meget stor fokus på de enkelte bydeles og tidligere landsbyers historie og lokale identitet fra perioden før indlemmelsen i København. Således fremhæver flere af lokaludvalgene, at der er behov for at udpege bevarede dele af landsbymiljøerne som kulturmiljøer. Valby Landsby er allerede omfattet af en udpegnings som kulturmiljø, men den bærende fortælling i denne sammenhæng er ikke selve landsbyens historie, men Valbys rolle som rytterdistrikt og med Valby Rytterskole som en bærende bevaringsværdi.

For de fleste af de tidligere landsbyers vedkommende er det her i dag kun bevarede enkelte bygninger og gade- og matrikelstrukturer, mens resten af de tidligere landsbyer helt er blevet absorberet i byen, der er vokset op omkring dem. Det er således de færreste af de tidligere landsbyer, som i dag vil kunne kvalificere som værdifulde kulturmiljøer, fordi der ikke er bevaret tilstrækkeligt mange kulturspor, der kan berettiggende en udpegnings.

Principielt hører landsbyernes historie ikke sammen med Københavns rolle som hovedstad, men ønsket om at få udpeget lokale historier er et vidnesbyrd om, at København som hovedstad kan opfattes i flere skalaer. København kan således opfattes som både landets regerings- og administrationscentrum, som et regionalt center, og som et meget sammensat bysamfund, hvor de enkelte kvarterer og bydele har deres egne fortællinger.

Den nuværende afgrænsning af fortællingen om København som hovedstad levner ikke umiddelbart plads til byens indre udviklingshistorie som bystruktur. Det er måske netop kendetegnende, at det ikke kun er de tidligere landsbyer, der er fraværende i de eksisterende udpegninger; Københavns Rådhus, Hovedbrandstationen og Politigården er heller ikke udpeget som værdifulde kulturmiljøer.

FOKUSOMRÅDER I SCREENINGEN

I forlængelse af den indledende kortlægning af de Københavns væsentlige historier og udviklingstræk er der formuleret en række fokusområder, der særligt undersøges gennem screeningen for eventuelle nye værdifulde kulturmiljøer. Fokusområderne vedrører særlige udviklingstræk, som særsomt bør undersøges og eventuelt afspejles og sikres som kulturspor.

Der har i screeningen af fortællingen om København som hovedstad særligt været fokus på følgende temaer:

- Nyere kulturmiljøer omkring Københavns roller som hovedstad
Det undersøges særsomt, om de eksisterende udpegninger af kulturmiljøer omkring Københavns roller som regerings- og administrationsby er dækkende og eventuelt bør suppleres og aktualiseres med kulturmiljøer, der dækker andre aspekter af temaet med fokus på tiden efter 1945.
- Kulturmiljøer omkring Københavns rolle som nationalt økonomisk og erhvervmæssigt center
Herunder undersøges særsomt nationalt unikke

erhvervs- eller handelsstrukturer, der har kendetegnet København, og som er afledte af Københavns rolle som hovedstad.

- Kulturmiljøer omkring Københavns særlige nationale eller internationale storbykarakter
Herunder fokuseres særligt på byen som hovedstad set fra den besøgendes synspunkt.
- Kulturmiljøer omkring København som garnisonsby
Her undersøges særligt bykaserne fra 1680-1850 og udflytterkaserne efter 1870 samt muligheden for at udpege en kommunal kaserne som supplement til de eksisterende udpegninger af militære kulturmiljøer.

Generelt har der i screeningen været fokus på at afdække eventuelle kulturmiljøer, der understøtter fortællingen om København som moderne hovedstad som supplement til de eksisterende udpegninger, der særligt er dækkende for Københavns ældre historie og udviklingstræk. Screeningen omfatter som udgangspunkt kun miljøer frem til ca. 1970.

KVALIFICERING OG ANBEFALING AF NYE KULTURMILJØER

Screeningen har peget på i alt fem mulige nye kulturmiljøer, som er kvalificeret med henblik på en udpegning som værdifulde kulturmiljøer. Det drejer sig om følgende:

Høj prioritering – anbefales udpeget som værdifulde kulturmiljøer i kommuneplanen

Ballonparken (Artillerivejs Barakkeby) som et eksempel på den omfattende militære tilstedeværelse i København som garnisonsby.

Barakområdet er i dag stadig en velafgrænset og velbevaret og unik helhed, hvor bygningernes placering omkring de smalle gader og fraværet af trafik umiddelbart vidner om en væsentlig historie med en høj autenticitet og integritet. Kulturmiljøet er derfor også direkte afkodeligt som et selvstændigt miljø, hvor de røde træbarakker umiddelbart viser den militære fortid.

Det har ved vurderingen og anbefalingen af kulturmiljøet været lagt til grund, at området idag er ejet af staten gennem en selvejende fond og kun er beskyttet gennem en udpegning som bevaringsværdige enkeltbygninger. Kulturmiljøets sammenhæng og integritet er derfor potentielt truet og meget sårbart overfor større forandringer.

Brokvarterernes boliger - Ravnsborggade som et unikt eksempel på det oprindelige fortættede boligbyggeri på brokvartererne.

Karréerne ved Ravnsborggade udgør en fin og velbevaret kulturhistorisk sammenhæng, der både afspejler områdets oprindelige karakter og de løbende tilpasninger gennem de sidste 140 år. De repræsenterer en væsentlig fortælling om boligforholdene i København gennem en meget lang periode og supplerer således fortællingerne om København som hovedstad og Københavnerens velfærd med væsentlige nye aspekter.

Det er ved vurderingen lagt til grund, at den relativt oprindelige velbevarede samlede bebyggelsesstruktur er ét af de få bevarede eksempler på den tætte

bebyggelsesstruktur og skala i brokvarterernes lejeboliger fra sidste halvdel af 1800-tallet.

Høj prioritet men anbefales ikke udpeget, da området er omfattet af "Landsplandirektiv for anvendelse af Svanemøllens Kaserne".

Svanemøllens Kaserne og Vognmandsmarken som et eksempel på det kommunale kasernebyggeri og København som garnisonsby.

Svanemøllens Kaserne udgør et meget fint, velafgrænset og velbevaret kulturspor, der vidner om mere end 120 år militær tilstedeværelse i området. Ryvängen og parkerne ved den tidligere Vognmandsmarken ligger stadig som landskabelige reminiscenser fra øvelsesområderne som grønne områder.

Kulturmiljøet supplerer fortællingen om København som Hovedstad med den vigtige fortælling om København som fæstningsby. I denne sammenhæng er samspillet mellem København og kronen/staten omkring garnisonsbyen et væsentligt og meget synligt aspekt, der har kendetegnet byens befolkning og udvikling.

Ved vurderingen og anbefaling af kulturmiljøet er lagt til grund, at Svanemøllens Kaserne fortsat er Forsvarets ejendom og i disse år omdannes i henhold til et landsplandirektiv. Anlægget repræsenterer dog en væsentlig fortælling for København og bør derfor også sikres i dette perspektiv i en tæt dialog mellem kommunen og staten. Det vurderes, at en udpegning som værdifuldt kulturmiljø ikke er uforeneligt med landsplandirektivets bestemmelser omkring bevaring, nedrivning og nybyggeri på arealet, som fortsat vil blive anvendt til militære formål og derved komme til at rumme nye kulturhistoriske lag på områdets bærende fortælling.

Middel prioritering

Nansensgadekvarteret som et eksempel på det oprindelige fortættede boligbyggeri med særlige arkitektoniske værdier til borgerskabet på brokvartererne.

Kulturmiljøet kan føje et supplerende aspekt omkring den tidlige, bedre boligbebyggelse til fortællingen om København som hovedstad.

Det er ved prioriteringen lagt til grund, at de væsentligste af bygningerne allerede er udpeget som bevaringsværdige, og at bebyggelsen som helhed er udpeget som bevaringsværdig bebyggelse.

Lav prioritering

Gammelholm som et eksempel på et sammenhængende herskabsbyggeri.

Lav prioritering

Kulturmiljøet er interessant og relevant med mange stærke arkitektoniske og håndværksmæssige værdier. Herunder er området interessant som samlet plan fra 1853 af Professor Hetch som eksempel på fine og rigt udsmykkede borgerhuse og institutioner. Kulturmiljøet bidrager særligt med teaterets bygninger til fortællingen om København som hovedstad.

Kulturmiljøet lever op til udpegningskriterierne, men anbefales ikke udpeget som værdifuldt kulturmiljø, idet det ikke fremstår med en tilstrækkelig stærk og let afkodelig kulturhistorisk fortælling om områdets oprindelige funktioner og aktiviteter.

Det er samtidig lagt til grund for vurderingen, at bebyggelsen og dele af kulturmiljøet allerede er tilstrækkeligt sikret. Således rummer området en række fredede og bevaringsværdige bygninger og er udpeget i kommuneplanen som bevaringsværdig bebyggelse. Endeligt er områdets udvikling reguleret gennem en bevarende lokalplan.

Ballonhangaren. Foto: Wikimedia Commons

BALLONPARKEN (ARTILLERIVEJS BARAKKEBY)

Artillerivejs Barakkeby blev oprindeligt opført omkring 1870 som teltlejr for artilleriet i tilknytning til de store skydebaner på Amager Fælled. Teltlejren blev udbygget i 1881 med knap 40 træbarakker til fast indkvartering af kanonbesætninger ved Faste Batteri og batterierne på Amager Fælled.

I slutningen af 1800-tallet var barakbyen del af det store militære kompleks med Artillerikasernen, Faste Batteri, Geværfabrikken og de store skydebaner, som var de eneste bebyggelser på Vestamager frem til anlæggelsen af Islands Brygge fra 1903.

Barakbyen blev senere udvidet med en ballonhangar til Hærens observationsballoner, og området forblev i militær besiddelse frem til 1947. Efter en tid som interneringslejr for særlige tyske flygtninge overgik barakbyen til nødindkvartering af bl.a. studerende, og har fungeret som forskellige typer af botilbud frem til i dag.

Barakbyen ved artillerivej ligger som en hengemt enklave fra Amagers militære fortid og er det eneste direkte aflæselige vidnesbyrd om Vestamagers funktioner som militært område, som ellers prægede det frem til begyndelsen af 1960'erne. Selvom mange af barakkerne med tiden er blevet væsentligt ombyggede, fremstår området stadig meget komplet og med en høj integritet i forhold til de bykvarterer, der er vokset op rundt om stedet.

Barakbyen er samtidig et karakteristisk kulturspor, der vidner om de mange midlertidige boliger, som har været anvendt på grund af en næsten permanent boligmangel siden 1. Verdenskrig. Kulturmiljøet understøtter dermed også fortællingen om københavnernes velfærd med et vigtigt og ofte underbelyst aspekt.

Barakkernes mange ombygninger vidner endeligt om den konstante tilpasning til aktuelle boligværdier, som præger mange énfamilieboliger i byen.

Tentativ afgrænsning af kulturmiljøet

Barakbyen er i dag stadig en velafgrænset og relativt velbevaret helhed, hvor bygningernes placering omkring de smalle gader og fraværet af trafik umiddelbart hensætter den besøgende til en anden tid. Kulturmiljøet er derfor også direkte afkodeligt som et selvstændigt miljø, hvor de røde træbarakker umiddelbart viser den militære fortid. Blandt de bærende bevaringsværdier kan særligt nævnes;

- De ubrudte rækker af barakker langs de smalle gader
- De relativt oprindelige og velbevarede røde beboelsesbarakker i træ til mandskabet
- Marketenderiet og officersmessen som større tværstillede bygninger
- Den restaurerede og bygningsfredede ballonhangar
- Den klare afgrænsning af området mod den omkringliggende bebyggelse
- Fraværet af nyere elementer, herunder andre bygninger og biltrafik

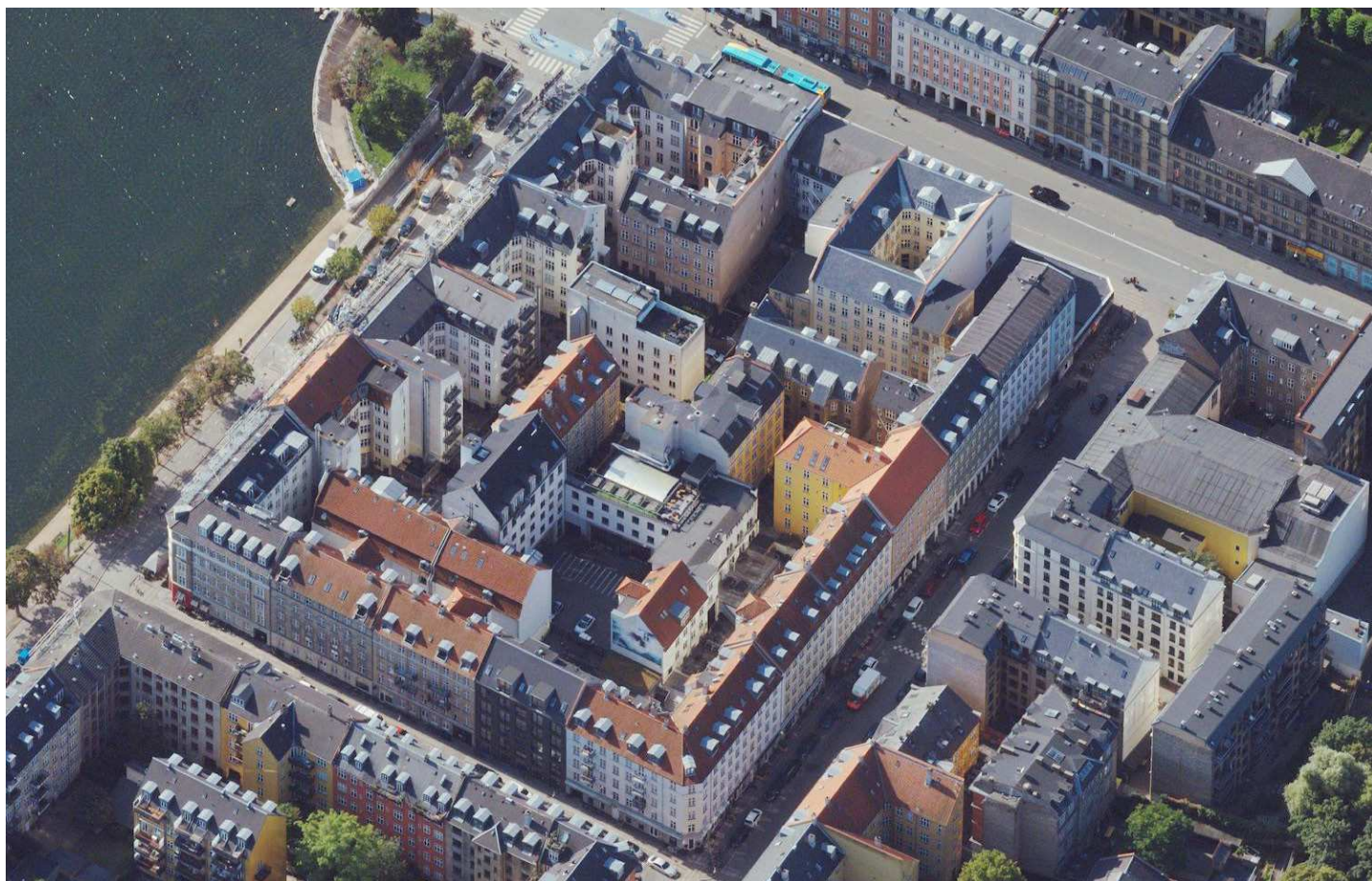
Området er idag ejet af staten gennem en selvejende fond, og der har løbende været overvejelser om en fornyelse eller sanering af området.

Efter en meget omfattende restaurering er én af bebyggelsens største bygninger; *Ballonhangaren* fredet. De fleste af de øvrige bygninger er vurderet bevaringsværdige med en SAVE-værdi på 3. Den høje bevaringsværdi af bygningerne afspejler særligt den kulturhistoriske værdi, mens bygningernes generelle stand og ombygningsgrad samt deres begrænsede arkitektoniske kvaliteter trækker ned i denne vurdering.

Nogle af kulturmiljøets væsentligste bevaringsværdier ligger i det velbevarede sammensatte område, hvor de enkelte elementer ofte ikke vil kvalificere en bevaring, men hvor helheden i miljøet er det bærende. Netop derfor vil en udpegning som værdifuldt kulturmiljø bidrage til at sikre dette unikke områdes udvikling for fremtiden.

BROKVARTERERNES BOLIGER - RAVNSBORGGADE

Da Københavns Fæstning med dens volde og demarkationslinje endelig blev opgivet i 1856, tog udbygningen af brokvartererne for alvor fart. Middelalderbyens huse og gårde kunne ikke absorbere den store tilvækst i byens befolkning, og der var brug for nye boliger.

Investorerne stod klar til at møde efterspørgslen og i løbet af bare 20 år var en stor del af de indre brokvarterer bebyggede med nye boligkarréer. Der blev bygget hurtigt, højt og billigt de fleste steder, med fem etager mod gaden og seks etager i baghusene, som flere steder udfyldte karréerne med op til tre baggårde.

Boligkarréerne omkring Ravensborggade ved Nørrebrogade blev påbegyndt allerede i 1850'erne, men blev i al væsentlighed opført i de følgende to årtier. Byggeriet udnyttede grundene fuldt ud og gav plads til mange nye borgere i byen. Som i de fleste andre byggerier fra denne periode, var der fra starten ikke

indlagt vand, som først kom ved århundredeskiftet, mens man helt frem til slutningen af 1940'erne stadig måtte bruge latrinerne i gården i de fleste af husene. Elektriciteten kom til i 1920'erne, men mange ejendomme var helt frem til 1970 opvarmet med koks eller petroleum, mens andre havde gas.

Som et særligt træk ved byens historie, rummer området også det folkelige Nørrebro Teater, der siden 1886 har tilbudt teaterforestillinger med revyer lystspil til et bredt lokalt publikum. Også en del af det begrænsede oprindelige nærbutiksliv og caféliv, der er henvendt til de omkringboende, har overlevet i kvarteret.

Endeligt har området i al væsentlighed beholdt sin samlede og meget ensartede struktur og volumener med de oprindelige ubrudte facadelinier og forbindelser med nem adgang til søerne og til Nørrebrogade og videre ind i den indre by.

Boligkarrérerne ved Ravensborggade er nogle af de karréer på brokvartererne, der bedst har overlevet saneringerne af boligbyggerierne på de indre brokvarterer i 1960'erne og 1970'erne og byfornyelserne i 1980'erne. Blandt andet er den oprindelige baghusstruktur her bevaret langt bedre, end de fleste andre steder. Nærheden til søerne har formodentlig bidraget til, at de mørke baghuse fortsat har kunnet udlejes.

De enkelte ejendomme er naturligvis i tidens løb blevet omfattende renoveret, men har alligevel formået at fastholde en stor del af deres oprindelige udtryk. De fleste ejendomme fremstod oprindeligt i blank mur med gule sten, men blev ved århundredeskiftet oppudset og forsynet med udsmykning, der skal give et nyklassicistisk udtryk. Senere er udnyttelserne af tagetagerne kommet til med nye karnapper.

Boligkarréerne fremstår således idag som et me-

get velbevaret boligområde, der efterhånden er et næsten unikt vidnesbyrd om den oprindelige meget tætte bebyggelsesstruktur med billige lejekaserner på brokvartererne. Kulturmiljøet bidrager derfor med et helt centralt aspekt til fortællingen om københavnerens velfærd; det var denne type boliger, som københavnerne ønskede at flytte fra i 1920'erne og 1930'erne, hvilket gav basis for mange nye boligbyggerier i de indre forstæder og i omegnskommunerne.

Blandt de bærende bevaringsværdier kan nævnes:

- Den velbevarede forhusbebyggelse.
- Den tætte bevarede gård- og baghusstruktur.
- De ubrudte og meget harmoniske facadeforløb.
- Nørrebros Teater og den velbevarede butiksstruktur.

De fleste af områdets bygninger er vurderet som bevaringsværdige med en SAVE-værdi på 3 eller 4. Området er dog ikke omfattet af en lokalplan.

SVANEMØLLENS KASERNE OG VOGNMANDSMARKEN

I 1895-96 opførte Københavns Kommune Ingeniørkasernen ved Vognmandsmarken (fra 1956 Svanemøllens Kaserne), tegnet af arkitekt Caspar Leuning Borch. Sammen med kasernen anlagdes et stort øvelsesareal, der omfattede Ryvangen og Vognmandsmarken helt frem til Lyngbyvej, der forblev Forsvarets helt frem til begyndelsen af 1960'erne. Kasernen er løbende blevet udbygget med nye dele og ikke mindst i 1950'erne og fremstår på denne måde med flere kulturhistoriske lag.

Svanemøllens Kaserne er den sidste aktive kaserne i København og fremstår trods løbende udbygninger som et karakteristisk og fint bevaret vidnesbyrd om den militære tilstedeværelse i København. Kasernen er samtidig et billede på den voksende by, der tvang de militære områder på større og større afstand fra bymidten. De sidste kaserner helt eller delvist opført på Københavns Kommunes arealer lå helt udenfor kommunen i Sandholm, Høvelte, Værløse og Avedøre.

Fra midten af 1700-tallet var det garnisonsbyernes opgave at sørge for den lokale garnisons indkvartering. Dette gjaldt også i København, hvor byen skulle stå for indkvartering af Hærens styrker, mens Flåden selv sørgede for sit mandskab. Fra midten af 1700-tallet opførte Københavns Magistrat derfor en række egentlige kaserner i byens udkant; eksempelvis i Sølvgade, Rigensgade, Vester Voldgade, Frederiksholms Kanal og Kronprinsessegade. Kasernerne blev med tiden for trange, og i slutningen af 1800-tallet blev Hæren derfor flyttet uden for byen på fire nye kommunale kaserner; Østervold Kasernerne (Østerbro Kaserne), Bådmandstrædes Kaserne (Christiania), Artillerivejs Kasernen (Statens Seruminstitut) og Svanemøllens Kaserne. Tilsvarende opførtes et militært hospital.

Kasernerne var nogle af de største kommunale byggerier, og til kasernerne blev samtidig opkøbt store arealer til øvelsesterræner og til græsningen for garnisonernes heste.

Tentativ afgrænsning af kulturmiljøet

Svanemøllens Kaserne udgør et meget fint, velafgrænset og velbevaret kulturspor, der vidner om mere end 120 år militær tilstedeværelse i området. Ryvangen og parken langs Vognmandsmarken ligger stadig som landskabelige reminiscenser fra øvelsesområderne som grønne områder

Kulturmiljøet bærende bevaringsværdier ligger i;

- Svanemøllens Kasernes velbevarede og stadig aktive kaserneområde og bygningsmasse som en ø mellem banens spor.
- Broen til kaserneområdet fra Ryvangs Allé som eneste adgang til kaserne og symbol på oprindelsen som ingeniørkaserne.
- Ryvangen som delvist grønne elementer og spor af det militære øvelsesterræn på Vognmandsmarken.
- Den varierede og tidstypiske militære bebyggelse på kasernearealet.
- Kaserneens klare identitet og afkodlighed som militært område.

Kulturmiljøet supplerer fortællingen om København som Hovedstad med den vigtige fortælling om København som fæstningsby. I denne sammenhæng er samspillet mellem København og kronen/staten omkring garnisonsbyen et væsentligt og meget synligt aspekt, der har kendetegnet byens befolkning og udvikling.

Svanemøllens Kaserne er fortsat Forsvarets ejendom og omdannes i disse år i henhold til et landsplan-direktiv. Anlægget repræsenterer dog en væsentlig fortælling for København og bør derfor også sikres i dette perspektiv i en tæt dialog mellem kommunen og staten.

Området supplerer de fredede kasernestrukturer i Sølvgade, Kronprinsessegade og Rigensgade samt de bevarede dele af Østerbrogades Kaserne og Artillerivejs Kaserne, som kan inkluderes i kulturmiljøet som delområder.

ANDRE KULTURMILJØER PÅ BRUTTOLISTEN

Nansensgadekvarteret

Boligbyggeriet omkring Nansensgade er en del af det oprindelige Nørrevold-kvarter, som opstod i 1850'erne, da man endeligt opgav tankerne om at bevare voldterrænerne ud mod søerne. Dette frigjorde et stort og meget attraktivt område til bebyggelse - tæt på middelalderbyen.

Kvarteret blev udbygget over en kort årrække efter 1870. Som det var tilfældet med Gammelholm, var det arkitekten Meldahl, der tegnede den overordnede plan for området, mens det var forskellige arkitekter der tegnede husene. I mange tilfælde brugtes ikke arkitekt, idet håndværkerne selv kunne klare opgaven. Den korte udbygningsperiode har givet kvarteret et harmonisk, sammenhængende udtryk med lige facade- og vinduesforløb og med et meget ensartet taglandskab.

De attraktive grunde blev bebygget fuldt ud. Mod gaderne står husene med 6 etager foruden tagetagen. I gårdene blev der til gengæld fuldt udbygget med baghuse i op til 7 etager.

De relativt rige forhuse står i kontrast til de meget snævre baggårde med deres høje og trange baghuse, hvor livet var et ganske andet end i forhusene. De samme strukturer prægede tidligere brokvartererne, hvor senere saneringer har ryddet ud i baghusene, så tilsvarende miljøer er blevet sjældne.

Området er på flere måder interessant og relevant som helhed med mange stærke arkitektoniske og håndværksmæssige værdier. Herunder findes en række gode eksempler på meget harmoniske, bedre borgerbyggeri i de nye forstæder til den klassiske middelalderby, der opstod med voldenes sløjfning i midten af 1800-tallet.

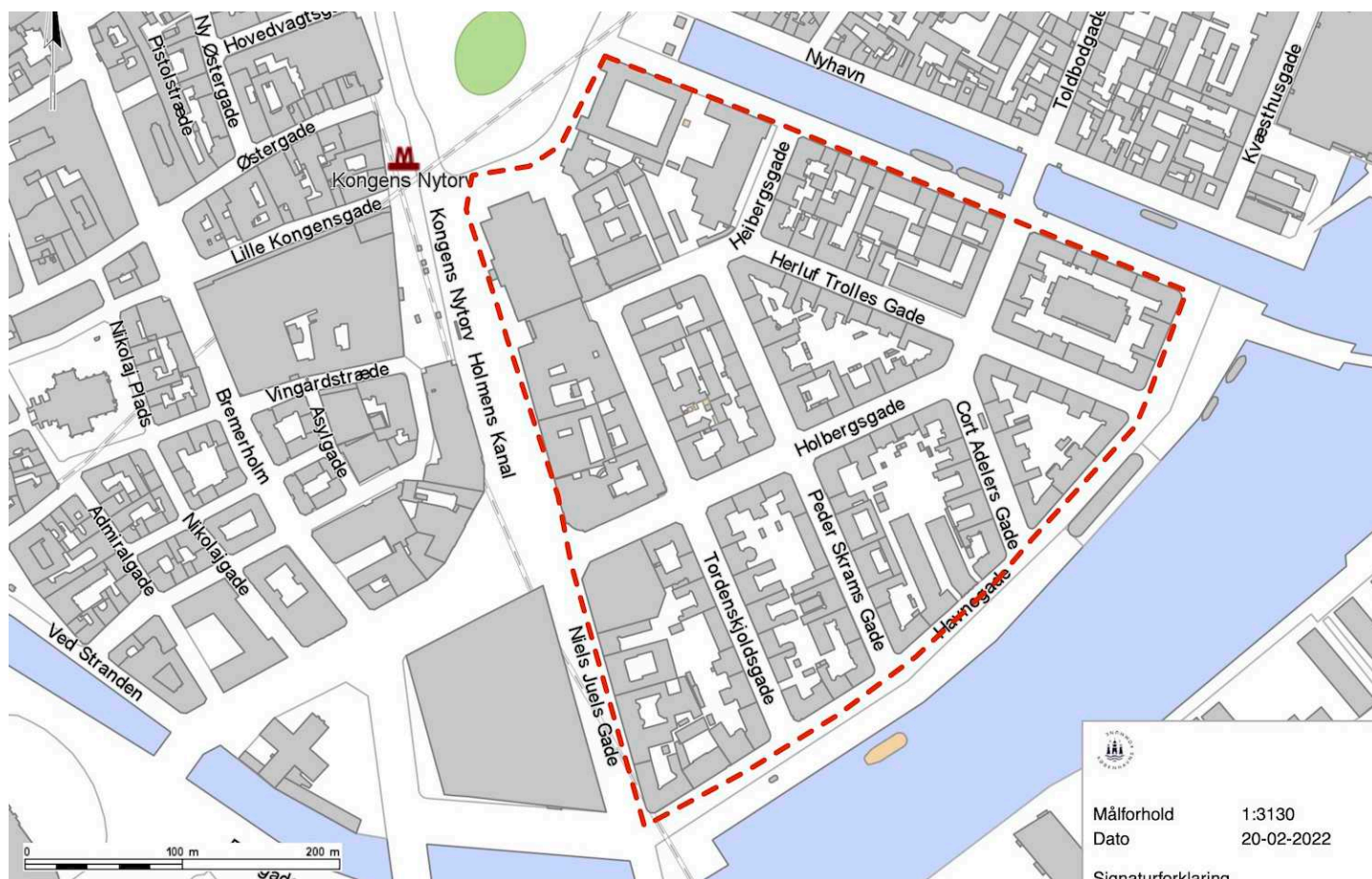
Området har dog særligt en værdi som bevaringsværdigt kulturmiljø i kraft af den omfattende bevarede bygningsstruktur og ikke mindst den bevarede baghusstruktur. Netop den ekstremt udbyggede baghusstruktur er her bevaret som ét af de få steder i det indre København og vidner om de meget høje ejendomspriser, som altid har præget området. Kvarteret er stadig i dag et boligområde.

Kulturmiljøet kan føje et vigtigt aspekt omkring den tidlige boligbebyggelse til fortællingen om København som hovedstad. Selvom brokvarterne allerede var bebyggede eller under udbygning, da kvarteret ved Nansensgade blev opført, har området en række særlige arkitektoniske kvaliteter, som man ikke ser blandt lejekasernerne på brokvartererne.

Området er udpeget som bevaringsværdig bebyggelse, og størstedelen af områdets bygninger er vurderet som bevaringsværdig med en SAVE-vurdering på 3 eller 4.

Gammelholm

Gammelholm som en samlet bebyggelse understøtter hovedfortællingen om København som hovedstad. Den nuværende bebyggelse på Gammelholm blev særligt opført i 1870'erne på et grundstykke, der tidligere havde huset orlogsflåden. I området blev opført flere karréer af 4-5 etagers boligbygninger med herskabslejligheder mod gaden og tætte baghuse. Området omfatter også det Kgl.

Teaters bygninger.

Kulturmiljøet er interessant og relevant med mange stærke arkitektoniske og håndværksmæssige værdier. Herunder interessant som samlet plan fra 1853 af Professor Hetch som eksempel på fine og rigt udsmykkede borgerhuse og institutioner. Kulturmiljøet bidrager særligt med teaterets bygninger til fortællingen om København som hovedstad.

Kulturmiljøet lever op til udpegningskriterierne, men anbefales ikke udpeget som værdifuldt kulturmiljø, idet det ikke fremstår med en tilstrækkeligt stærk og samlet og let afkodelig kulturhistorisk fortælling om områdets oprindelige funktioner.

Kulturmiljøet rummer allerede en række fredede og bevaringsværdige bygninger og er udpeget i kommuneplanen som bevaringsværdig bebyggelse. Endeligt er områdets udvikling reguleret gennem en bevarende lokalplan.

PERSPEKTIVER OG IDEER TIL FREMTIDIGE UNDERSØGELSER

Fremtidig udvidelse af fortællingen

Screeningens undersøgelser har peget på, at afgrænsningen af fortællingen om København som hovedstad er meget relevant, men i nogle sammenhænge måske er for snævert afgrænset. Screeningen har herunder antydnet et væsentligt tema omkring hovedstadens forskellige skalaer og grænsefladerne mellem hovedstaden som regeringsby, storbyen København samt om Københavns stilling i forhold til Hovedstadsregionen.

De indledende undersøgelser peger således på, at der eventuelt kan formuleres en ny særskilt fortælling, der knytter sig til Københavns særegne historie og udviklingstræk som storby. En del identificerede fortællinger og markante kulturmiljøer knytter sig i højere grad til Københavns udviklingstræk som storby og som metropol eller center i et regionalt perspektiv, end den nuværende afgrænsning af fortællingen om København som hovedstad.

Det anbefales derfor til en fremtidig opdatering af de fire grundfortællinger, at fortællingen om København som hovedstad eventuelt bredes ud til i højere grad at kunne omfatte bredere fortællinger om byens egen historie og indre udviklingsdynamik som storby set i et mere lokalt perspektiv. Alternativt kan fortællingen suppleres af en ny selvstændig hovedfortælling om København som metropol, der giver mulighed for at omfatte relevante historier og kulturspor.

Bydelenes særegne historie

Det fremgår af de modtagne forslag fra lokaludvalgene, at der er en stor interesse for den lokale bygningsarv og ikke mindst for de ældre dele af bydelenes historie fra tiden inden indlemmelsen i København. De enkelte bydele rummer dog ofte særegne lokale historier, som er væsentlige for bydelens historiske identitet.

Temaet er kun til dels rummet i de fire overordnede fortællinger. Den lokale historie er ikke en del af fortællingen om København som hovedstad, der har et andet fokus, og den er heller ikke en naturlig del af eksempelvis fortællingen om Københavnernes velfærd. Samtidig betyder tilgangen til udpegninger efter et princip om repræsentativitet i sammenlig-

nelige miljøer, at temaet falder mellem flere stole i forhold til udpegningskriterierne.

Der anbefales derfor en opmærksomhed omkring disse væsentlige temaer ved en fremtidig opdatering af de fire fortællinger og af udpegningskriterierne for værdifulde kulturmiljøer.

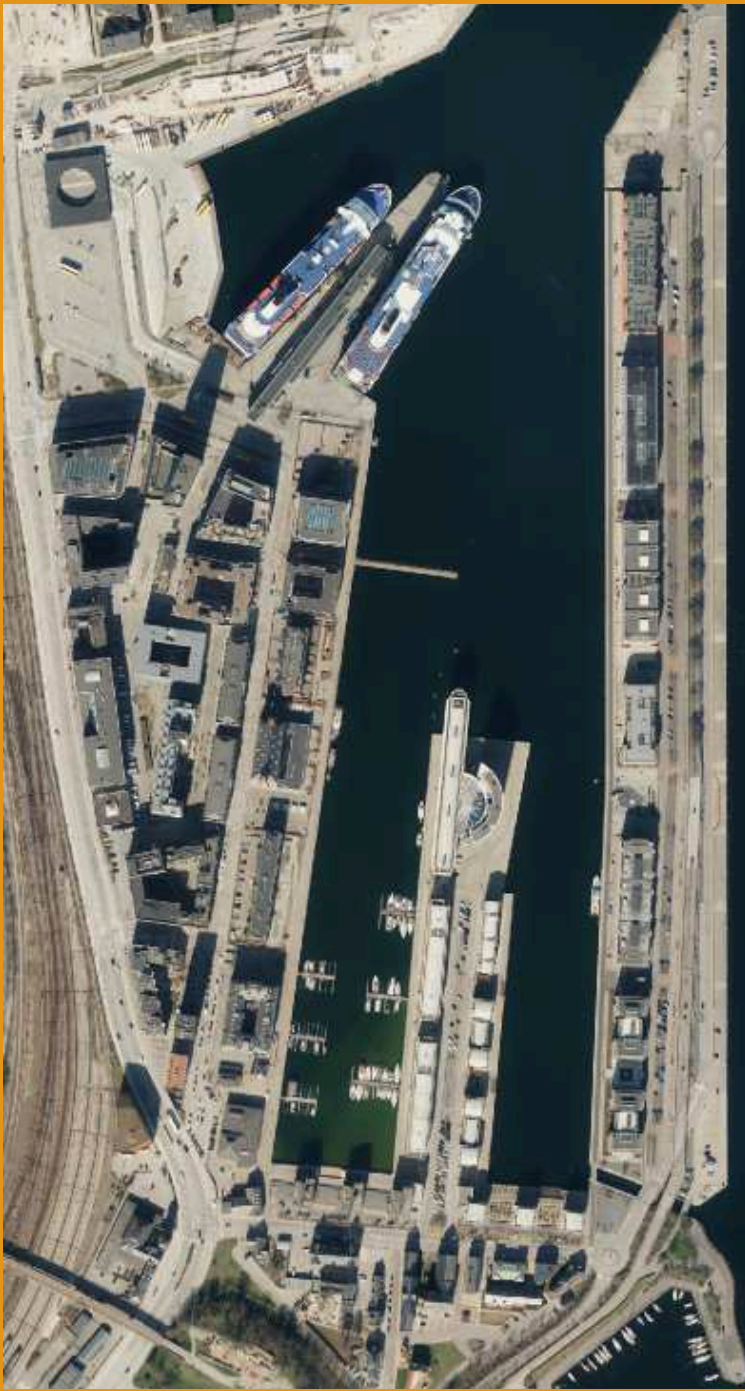
Idéer til fremtidige temaer og kulturmiljøer

Der er ved screeningen identificeret en række idéer til supplerende historier, temaer og steder, som peger på ét eller flere mulige, fremtidige kulturmiljøer eller tilpasninger af eksisterende kulturmiljøer indenfor rammerne af fortællingen om København som hovedstad. Flere af disse idéer har kort været drøftet, men har ikke været behandlet i projektets arbejdsgruppe. Idéerne har derfor kun karakter af opmærksomhedspunkter for fremtidig planlægning, herunder en eventuel senere opdatering af værdifulde kulturmiljøer i kommuneplanen. En præcisering af temaerne vil forudsætte nærmere undersøgelser og forskning.

- *Turismens København* med fokus på byens mange nationale seværdigheder, monumenter samt faciliteter til turister og turismens iscenesættelse i det offentlige rum.
- *Diplomatiets København* eksempelvis repræsenteret ved ambassadekvarteret omkring Dag Hammerskiölds Allé, som udgør en særlig international enklave på Østerbro.
- *Forlystelsernes København* med fokus på, at Københavns som hovedstad også har haft status som national og regional forlystelsesby. En udpegning kunne eventuelt omfatte biografer, teatre, restauranter mv. omkring Hovedbanegården og Tivoli.
- *København som landets økonomiske metropol* med særligt fokus på området omkring banker mv. omkring Holmens Kanal som repræsentanter for de finansielle aspekter af Københavns rolle som hovedstad siden midten af 1600-tallet og som landets moderne økonomiske metropol.

KØBENHAVN SOM HAVNEBY

Københavns Havn har været én af de væsentligste forudsætninger for Københavns udvikling. Havnen har forbundet byen med riget og med resten af verden og har lagt grunden for byens rigdom op gennem tiden. Fra middelalderen og frem til 1950'erne var Københavns Havn den suverænt største industrihavn i Danmark og havde omfattende færgeforbindelser til både danske og udenlandske destinationer.

Efter en stagnationsperiode i 1960'erne og 1970'erne begyndte i 1980'erne en omfattende transformation af de funktionstømte havnearealer. Frem til idag er havnen ét af Københavns betydelig-

ste vækstområder, hvor store nye bolig og erhvervs-kvarterer er vokset frem langs de tidligere godskajer og med nye forbindelser og strukturer på tværs af havnen.

Selvom store dele idag er omdannet rummer Københavns Havn stadig en række stærke kulturspor fra havnens periode som aktiv industri- og færgehavn, som står som vidnesbyrd om havnens betydning for byen gennem århundreder. Samtidig har havnens omdannelser føjet nye kulturlag til fortællingen.

FORTÆLLINGEN OM KØBENHAVN SOM HAVNEBY

Indledning

Fortællingen om København som havneby er den anden af de fire fortællinger om Københavns historie og udviklingstræk, der har ligget til grund for den hidtidige udpegning af værdifulde kulturmiljøer i kommunen.

Der er i afgrænsningen af denne fortælling lagt vægt på, at "Københavns samspil med vandet har præget hele byens historie. Havnen var den vigtigste forudsætning for byen Københavns opståen og byens udvikling har indtil nyere tid været betinget af byen som havneby."

I alt seks kulturmiljøudpegninger repræsenterer denne væsentlige historie for København. Der er ved udpegningen lagt vægt på både at skabe en kronologisk og typologisk repræsentativitet, således at de mest markante funktioner op gennem tiden er repræsenteret gennem udvalget.

De oprindelige havne

Københavns ældste havneområder langs eksempelvis Gammel Strand har knyttet sig til den oprindelige middelalderby og til København som en tidlig og meget vigtig handelsby med en stor omsætning af varer. Den tidlige havn med de byggerier og vejstrukturer i den oprindelige bystruktur, der er orienteret mod havnen, er omfattet af kulturmiljøet omkring middelalderbyen, der er en del af fortællingen om København som hovedstad.

De næste generationer af havneområder fra 16- og 1700-tallet på Christianshavn og i Nyhavn udgør andre selvstændigt udpegede og vigtige kulturmiljøer. Områderne er særligt karakteristiske for den meget store handel – og dermed en stor del af byens rigdom, som havnen genererede, og som er aflæselig i områdernes bebyggelses- og gadestrukturer med de hollandsk inspirerede kanaler og gavlvendte købmandsgårde og pakhuse. Områderne er generelt velbevarede og står i dag som vigtige og udtryksfulde kulturmiljøer, og er nogle af byens mest besøgte offentlige byrum.

Industrihavnene

Industribyens moderne dybe havne med lange kaj anlæg fra 18- og 1900-tallet er repræsenteret ved

udpegningen af Nordhavn som værdifuldt kulturmiljø. Nordhavn er på mange måder repræsentativ for udviklingen af den skibsorienterede havneudvikling i København i de sidste 100 år. Det store område blev anlagt fra slutningen af 1800-tallet og skulle flytte en del af den internationale skibstrafik ud af den snævre inderhavn. De nye havnearealer omfattede moderne kaj anlæg og store pakhuse samt plads til industrier, som ikke kunne finde plads tættere på byen. Området er stadig under udvikling og bliver stadig udvidet. Med tiden er næsten al skibstrafik i København flyttet til området.

Der er således gennem udpegningen af fire værdifulde kulturmiljøer sikret et repræsentativt udsnit af udviklingen af København som landets vigtigste handelshavn fra middelalderen og frem til i dag.

Københavns Havn har dog haft andre væsentlige funktioner op gennem tiden. Udpegningen af havnemiljøer har således også haft fokus på at sikre kulturmiljøer, der afspejler den rekreative udnyttelse af havnen. Disse funktioner er dels repræsenteret ved Langelinie, som er byens strandpromenade i forlængelse af voldterrænet omkring Kastellet og byens formelle repræsentationshavn.

Lystbådehavnene

Udpegningerne omfatter dog også fritidssejlerlivet omkring båd klubberne i Valby og Sundby som repræsentanter for de havnens mange lystbådehavne, som er vokset frem i det 20. århundrede og ikke mindst i tiden efter 2. Verdenskrig. Disse kulturmiljøer indeholder dog også enkelte kulturspor og elementer, der vidner om den mindre skibsfart, som også har været en del af København som havneby. Både erhvervs- og lystfiskeriet har anvendt særligt havnen i Valby, ligesom områderne i et vist omfang har dannet rammen omkring alternative miljøer og boformer som havnens havekolonier.

Flådehavnen

Fortællingen om væsentlige funktioner og udviklingstræk i Københavns Havn er dog også repræsenteret i de øvrige fortællinger, men med en anden indfaldsvinkel.

Flådens udnyttelse af København som sin hoved-

base gennem 400 år er således repræsenteret som kulturmiljøer under fortællingen om København som hovedstad gennem Tøjhuskomplekset på Slots-
holmen og ikke mindst Holmen og en række af de miljøer, der har understøttet flådens tilstedeværelse i byen. Det militære aspekt har været en central del af Københavns Havn indtil udflytningen af flåden i 1960'erne.

Værfthavnene

Endeligt er Københavns lange tradition som værfts-
by blandt andet repræsenteret i fortællingen om produktionens København ved Refshaleøen med B&W's værft og ved det tidligere værftsområde i den sydlige del af Christianshavn.

VÆRDIFULDE KULTURMILJØER I KOMMUNEPLAN 2019

Allerede udpegede værdifulde kulturmiljøer under temaet København som havneby:

- 2.1 Christianshavn
- 2.2 Nyhavn
- 2.3 Slusen, Bådklubben Valby m.m
- 2.4 Nordhavn
- 2.5 Langelinie
- 2.6 Sundby Sejlklub

Indledning

Udpegningerne af værdifulde kulturmiljøer, der kan belyse fortællingen om København som havneby, omfatter en række velafgrænsede udpegninger med specifikke historier. Der er ved udpegningerne lagt

vægt på at sikre et repræsentativt udvalg af miljøer fra forskellige udviklingsperioder i havnens historie med de karakteristiske kulturspor, som endnu er bevaret.

Udpegningen af Christianshavn

I denne sammenhæng skal særligt fremhæves de to meget store sammenfattende udpegninger, der repræsenterer to epoker i historien om Københavns Havn. Christianshavn repræsenterer den ældre historie om handelslivet omkring København, og i kraft af udpegningen af hele området med dets kanaler, vejstrukturer og karakteristiske bebyggelse, sikrer udpegningen en reguleret udvikling af området med respekt for dets særlige karakter og kulturhistoriske og arkitektoniske kvaliteter.

Udpegningen af Nordhavn

Nordhavn repræsenterer den moderne havn med alle dens funktioner i et stort og dynamisk område, som stadig er aktivt. Her søger man gennem udpegningen som værdifuldt kulturmiljø at fastholde enkelte karakteristiske historiske, arkitektoniske og strukturelle træk i et område, der i mange år fremover vil være i konstant udvikling. Udpegningen kan

dog bidrage til at fastholde det stadigt voksende områdes relation til havet og havnen.

Vurdering

Det vurderes på baggrund af screeningen, at de eksisterende udpegninger af værdifulde kulturmiljøer i Københavns Havn alle er relevante og væsentlige. Samtidig vurderes det, at miljøerne i al væsentlighed er repræsentative og dækkende for fortællingen. Kulturmiljøerne udgør således en vigtig forudsætning for at sikre vigtige kulturspor og fortællinger ved den videre udvikling af havnen.

Som det fremgår af nedenstående, knytter der sig dog også en række temaer omkring havnens udvikling, som ikke allerede er omfattet af de eksisterende udpegninger, eller som kan udledes som yderligere kulturhistoriske lag af de eksisterende udpegninger.

UDVIKLINGSTRÆK I KØBENHAVN SOM HAVNEBY

Indledning

Det har været et væsentligt element i screeningen at kortlægge centrale udviklingstendenser omkring Københavns rolle og historie som havneby. Formålet har været at identificere eventuelle behov for at udpege supplerende historier, som bør fastholdes gennem bevaringsværdige kulturspor som sammenhængende kulturmiljøer.

Som det allerede fremgår af ovenstående, er væsentlige historier og kulturspor fra centrale aspekter af fortællingen om København som havneby allerede dækket gennem de eksisterende kulturmiljøudpegninger. Havnens forskellige funktioner op gennem tiden er således velbelyste med sikringen af et repræsentativt udsnit af væsentlige kulturspor. Screeningen har dog peget på flere væsentlige kulturhistoriske temaer og funktioner, der har præget Københavns udvikling, og som er afledte af byens

rolle som Danmarks største og betydeligste havn.

Det er historier og funktioner, som også i et vist omfang har efterladt væsentlige kulturspor i byrummet, selvom de fleste med tiden er gledet ind som en del af det helt nye bybillede, der kendetegner Københavns Havn.

Indvundne områder i havnen

De mange udvidelser og omdannelser af Københavns Havn op gennem tiden har markant ændret havnens form, udtryk og funktioner frem til i dag. Der er således sket en lang række omdannelser af de oprindelige flade strandenge, som oprindeligt prægede havnen. Det er eksempelvis sket gennem en række terrænreguleringer og udbygninger af moleanlæg som langs Christians- og Kalvebod Brygger. Eller der sket opfyldninger som ved for eksempel Islands Brygge, som har indsnævret havnebassinet

og reduceret afstanden mellem den oprindelige by og Amager betydeligt, hvilket helt op i 1940'erne blev gentaget på Vestamager og i 1990'erne i Sydhavnen. De mest markante forandringer er dog sket ved anlæggelsen af en lang række kunstige øer i havnebassinet; bl.a. Christianshavn, Holmen, Nordhavn, Refshaleøen og Prøvestensøen. Det er resultatet af disse enorme jord- og reguleringsarbejder, der i dag kendetegner det by- og havnelandskab, der er karakteristisk for Københavns Havn.

Havnens bassiner

Mens byens areal er blevet udvidet og blevet forbundet på nye måder, er havnens bassiner stadig elementer, der deler kvarterer fra hinanden. Bassinstrukturene fra udvidelserne af industri- og handelshavnen i løbet af 18- og 1900-tallet er stadig langt hen ad vejen bevarede som meget synlige kulturspor, der er med til at styre byens forbindelser. Bassinerne er fine vidnesbyrd om havnens udviklingstræk og betydning for byen, og de besidder fortsat store økonomiske potentialer ved at skabe attraktiv plads tæt på vandet.

De lange kajstrukturer er tilsvarende i vid udstrækning bevaret som lange, lige stræk med deres bolværk og fortøjningspunkter og den direkte adgang til vandet. Selvom kajerne langt de fleste steder er tilgængelige fra landsiden, har udviklingen af nyt byggeri på de tidligere åbne havnearealer skjult en del af kajerne og dermed adgangen og udblikket til havnen bag en mur af nyt byggeri. Denne effekt er kun forstærket af, at de nye byggerier orienterer sig mod land og mod resten af byen og ikke længere mod vandet.

Tilsammen udgør den nuværende havn ét stort kulturlandskab, som stort set ikke har bevaret nogle af dets oprindelige landskabstræk.

Havnens broer

Ét væsentligt landskabstræk er dog bevaret, idet vandet fortsat deler byen i to på tværs af havnen. Byens to ældre broer – Knippels Bro og Langebro – er vigtige og fredede vidnesbyrd om den delte by gennem århundreder. Trods mange nye forbindelser på tværs, er det stadig et væsentligt træk ved byens karakter, at havnen er en barriere, der deler byen i

to.

Den oversøiske havn

Københavns Havn har siden middelalderen været Danmarks mest betydelige havn målt på både godsmængder og på passagerer. Skibstrafikken har forbundet byen med resten af landet og den nære omverden gennem faste skibsforbindelser, som med tiden er forsvundet med omlægningen af den nære transport til baner og veje. Omlægningen har betydet store forandringer i havnen, hvor mange af de traditionelle funktioner og deres faciliteter med tiden er forsvundet eller er blevet flyttet til andre steder i havnen eller i regionen. Endeligt har det forhold, at fragt- og passagerskibe ikke længere anløber Inderhavnen og Sydhavnen betydet, at skibstrafikken er blevet mindre synlig og Københavns Havn ikke længere opleves som en aktiv industrihavn eller traditionel havneby.

Frihavnen var med dens sydlige og nordlige del de sidste aktive havnedele i den traditionelle internationale skibstrafik, som har markeret København gennem århundreder. De særlige indhegnede områder med deres kajer, kraner og toldklaringslagre blev i løbet af 1960'erne mindre travle, da containertrafikken tog over i terminalen i Nordhavnen. I dag er frihavnsområdet med dets bassiner stadig synligt og nemt opfatteligt, selvom området til dels er blevet omdannet med boliger og kontorer.

Færgenhavnen

Også færgenhavnen er afviklet eller flyttet ud af Inderhavnen. Særligt fra terminalerne langs Havnegade var der tidligere forbindelser for passagerer og biler til andre danske havnebyer og ikke mindst til Sverige, Norge og til Bornholm. De store færgers forsvinden har ændret områdets udtryk og Københavnernes indtryk af at være forbundet over havet. Ændringen har samtidig betydet, at de mange besøgende i København, der tidligere kunne gå direkte fra borde og ind i byens centrum, i dag får en anden oplevelse af ankomsten til København.

”De sorte havne”

Københavns sorte havne var tidligere et dominerende træk ved store dele af Københavns Havn. Fra den sorte omstilling for alvor tog fart i 1850'erne

blev der indrette særlige, store havneområder, hvor skibe fra England, Tyskland og Polen kunne lande kul til byens industrier og gas- og elværker. Hvert af byens tre primære gasværker samt de to elværker ved Svanemøllen og i Sydhavnen havde deres egne havneanlæg, der blev forbundet med jernbaner, der kunne fragte kul og senere olie til industriområderne. Havnene rummede samtidig anlæg til fremstilling af koks og petroleum til de mange private husstande, som frem til slutningen af 1970'erne anvendte denne opvarmningsform. De sorte havne er i dag i al væsentlighed forsvundet og indlemmes gradvist i byen.

Der er dog én væsentlig undtagelse. Prøvestensøen – eller Benzinøen, som den også kaldes – blev i begyndelsen af 1930'erne anlagt ud for Amagers nordøst-kyst til at rumme raffinaderi og olielagre. Øen er løbende blevet udvidet og anvendes stadig til det oprindelige formål og udgør et særligt – og utilgængeligt kulturmiljø, som med tiden vil blive omsluttet af Lynetteholm.

Fiskerihavnene

Fiskeriet har aldrig været væsentligt i København, der er blevet forsynet med frisk fisk fra oplandet. Københavns Havn har dog rummet flere mindre fiskerihavne, som de til dels har overlevet som små enklaver for fritidsfiskere i de dele af havnen, der ikke er blevet opslugt af byen som nye bolig- og erhvervsområder.

De små lokale havnemiljøer rummer samtidig alternative, uregulerede muligheder for liv og aktivitet i tidligere havnebygninger, midlertidige huse og på husbåde. Havnemiljøerne er væsentlige for deres brugere og fremstår med skæve perspektiver på det strømlinede liv i de nye havnevarter.

Den moderne aktive havn

København er dog stadig en meget aktiv havneby med mange anløb af skibe med både fragt og passagerer. Nye terminaler og andre faciliteter til gods og passagerer er opført i de store, nye udvidelser af nordhavnen, som udvikler sig som et nyt og dynamisk kulturmiljø. Placeringen af faciliteterne i Nordhavnen har fjernet skibene som meget synlige dynamiske elementer i Inderhavnen. Dermed har

den nye placering også delvist fjernet skibene fra den offentlige bevidsthed. Kun de enorme krydstogtskibe i Nordhavnen og ved Langelinie kajen er umiddelbart synlige vidnesbyrd om den aktive havn og byens interaktion med dens omverden over havet.

Omdannelser af havnen

Med omlægningerne i havnens trafik og karakter i løbet af 1960'erne og 1970'erne blev en stor del af havneområderne funktionstømte. Kraner og kulbaner, siloer og transportbånd, lagerbygninger og indhegninger forfaldt og forsvandt. En stor del af de kulturspor, som var vidnesbyrd om havnens tidligere funktioner forsvandt og findes ikke længere.

I stedet har havnefronten og de tidligere havne- og industriområder siden 1990'erne undergået meget store forandringer med opførelsen af nye byggerier på de attraktive grunde langs vandet. En del af dette byggeri forholder sig strukturelt og arkitektonisk til Københavns klassiske havnemiljøer og temaer med kanaler og traditionelle orienteringer og volumener i byggeriet. Andre nye byggerier gør ikke og har skabt andre rum langs havnefronten.

Omdannelsen af Københavns Havn har stået på i mere end en generation og har skabt nye unikke byrum med nye anvendelser og nye kulturmiljøer. En stor del af den oprindelige havn er nu præget af beboelse og rekreative funktioner i den moderne havn, som allerede har etableret sig i offentlighedens bevidsthed som en ny indlejret identitet med mange referencer til havnens historier og iboende kvaliteter. København som badeby.

Havnebad Islands Brygge. Foto: Wikimedia Commons

INTERESSER I ET NATIONALT, REGIONALT OG LOKALT PERSPEKTIV

En gennemgang af den aktuelle forskning om Københavns historie og om havnehistorie antyder en række temaer og fortællinger med national og til dels international interesse, der knytter sig til Københavns Havn.

Nationale interesser

I denne kontekst er der naturligvis en særlig interesse for Københavns Havns centrale rolle i et nationalt og internationalt perspektiv, idet havnen gennem historien har været landets største og mest betydelige ind- og udskibningssted. Samtidig har havnen været vært for en række betydelige industrier, som på grund af deres omslag af varer, bedst har kunnet placeres ved en større havn.

I denne sammenhæng fremhæves særligt sojaka-gefabrikken og havneanlæggene på Islands Brygge som industrier og kulturminder af national betyd-

ning. Tilsvarende gælder for Burmeister & Wains værfter og fabrikker på Christianshavn og senere på Refshaleøen, som har hørt til landets vigtigste og har bidraget med et meget industrielt udtryk i havnen. De bevarede kulturspor og kulturmiljøer er i denne sammenhæng blevet kortlagt, og der er netop peget på bevaringsværdige strukturer og vidnesbyrd i byggeriet langs Islands Brygge, på den sydlige del af Christianshavn samt på Refshaleøen.

Kortlægningen har vist – som det også er konstateret i forbindelse med den aktuelle screening – at de overvejende dele af disse kulturspor efterhånden er blevet overlejet af byens udvikling og primært er bevaret som enkeltelementer i form af udvalgte bygninger og små referencer i byrummet til de tidligere havnefunktioner.

Der fremhæves dog samtidig et særligt fokus på

en række succesfulde omdannelser af Københavns Havn til nye formål. Her fremhæves igen særligt Islands Brygge, hvor det er lykkedes at gøre et hidtil lukket område tilgængeligt for boliger og rekreative formål og gøre det populært for offentligheden.

Der er dog stadig en national interesse for en bevaring og respektfuld udvikling af det militære område på Holmen, som allerede nu sikres gennem en udvidelse af bygningsfredningerne i området. Tilsvarende peges på en faglig national interesse for en udvikling og omdannelse af Refshaleøen, der tilgodeser de mange unikke kulturværdier i området.

Lokale interesser

Mens de nationale interesser for bevaring og respektfuld udvikling fokuserer på de større strukturer omkring København som industrihavn, er der lokalt en stor interesse for bevaring af de små havnemiljøer.

Der har allerede i de eksisterende udpegninger været fokus på også at sikre mindre, lokale havnemiljøer, der danner rammen om fritidssejlad, lystfiskeri og tilsvarende rekreative aktiviteter foruden husbåde. Disse funktioner findes eksempelvis i forbindelse med områderne ved Sluseholmen og Bådehavns-gade samt i Fiskerihavnen, som er udpeget som et samlet værdifuldt kulturmiljø. Tilsvarende elementer findes dog også i et vist omfang på Christians-

havn.

De små havnemiljøer, som endnu er bevaret i et vist omfang i eksempelvis Sydhavnen, ved Margretheholm og Nyholm og langs Øresundskysten på Amager har et delvist uberørt præg og betragtes i et lokalt perspektiv som væsentlige spor af bydelens oprindelige funktioner og tillægges derfor lokalt en vis betydning. Således har flere af lokaludvalgene foreslået denne type af miljøer i forbindelse med screeningen. Dette hænger naturligvis sammen med, at en del af disse miljøer er under et betydeligt pres fra byens udvikling og flere steder udgør de sidste dele, der ikke er undergået en omdannelse til nye formål.

I forbindelse med screeningen har det været vurderingen, at de fleste af disse mindre havnemiljøer udgør sluttede kulturmiljøer med en egen historie og et antal karakteristiske kulturspor, der understøtter deres historie. Det gælder dog i de fleste sammenhænge, at de små havnemiljøer i deres nuværende form primært er et vidnesbyrd om afviklingen af de oprindelige aktiviteter i de indre dele af Københavns Havn. Miljøerne er således ofte opstået i forbindelse med afviklingen af havnens funktioner og virksomheder i 1960'erne og 1970'erne, hvilket gav plads til alternative anvendelser af de tomme arealer.

HC Ørstedsværket og Sydhavnen 1938. Foto: KB

FOKUSOMRÅDER I SCREENINGEN

I forlængelse af den indledende kortlægning af Københavns væsentlige historier og udviklingstræk er der formuleret en række fokusområder, der særligt er undersøgt gennem screeningen for eventuelle nye værdifulde kulturmiljøer. Fokusområderne vedrører særlige udviklingstræk, som særskilt bør undersøges og eventuelt afspejles og sikres som kulturspor.

Der har i screeningen af fortællingen om København som havneby særligt været fokus på følgende temaer:

- Nyere kulturmiljøer omkring Københavns roller som havneby.
Det er blevet særskilt undersøgt, om de eksisterende udpegninger af kulturmiljøer omkring Københavns roller som industri- og passagerhavn er dækkende og eventuelt bør eller kan suppleres og aktualiseres med kulturmiljøer, der dækker andre aspekter af temaet med fokus på tiden efter 1900.
- Forsyningshavnene til kul og olie med deres oplagspladser. Herunder er forsyningshavnens infrastruktur og eventuelle tilknyttede erhvervsområder blevet undersøgt.
- Bevarede miljøer og elementer fra passagerskibenes anvendelse af Københavns Havn. Herunder er det turismehistoriske aspekt af havnens anvendelse blevet undersøgt.
- Bevaringsværdige traditionelle bassin- og kajstrukturer. Undersøgelsen har haft særlig fokus på særlige dele af havnen, der har været indrettet til særlige formål.
- Bevarede elementer i erhvervsorienterede mindre havneområder.

Generelt har der i screeningen været fokus på at afdække eventuelle kulturmiljøer, der understøtter fortællingen om København som moderne havneby og som omdannelseshavn som supplement til de eksisterende udpegninger, der særligt er dækkende for Københavns ældre historie og udviklingstræk.

Screeningen omfatter som udgangspunkt kun miljøer frem til ca. 1970 men antyder også havnens udvikling i 1980'erne og 1990'erne.

I forbindelse med screeningen og de tilknyttede besigtigelser af områderne i Københavns Havn er det konstateret, at det vil være vanskeligt eller umuligt at udpege værdifulde kulturmiljøer, der understøtter flere af fokuspunkterne.

I flere sammenhænge er der ikke bevaret tilstrækkelige kulturspor i form af bygninger, vejstrukturer eller andre faciliteter, der vidner om områdernes oprindelige anvendelse. Eller de bevarede elementer rummer ikke en udsagnskraft, der gør dem afkødelige eller genkendelige.

Dermed vil mange områder omkring Københavns Havn ikke kunne leve op til udpegningskriterierne for værdifulde kulturmiljøer, og de bevarede kulturspor må eventuelt sikres på anden vis i den videre udvikling af områderne.

KVALIFICERING OG ANBEFALING AF NYT KULTURMILJØ

Screeningen har kun peget på ét muligt nyt kulturmiljø, som er kvalificeret med henblik på en udpegning som værdifuldt kulturmiljø. Det drejer sig om følgende:

Prøvestenen - Benzinøens nordlige del som et eksempel på de "sorte" havne til kul og olie, som har været en vigtig del af aktiviteterne i havnen, og som kun er bevaret her.

Kulturmiljøet er på bruttolisten tildelt en *middel prioritering* og anbefales ikke aktuelt prioriteret til en udpegning som værdifuldt kulturmiljø.

Som udgangspunkt lever området op til udpegningskriterierne for udpegning af kulturmiljøer og bidrager med væsentligt nyt i forhold til de eksisterende udpegninger.

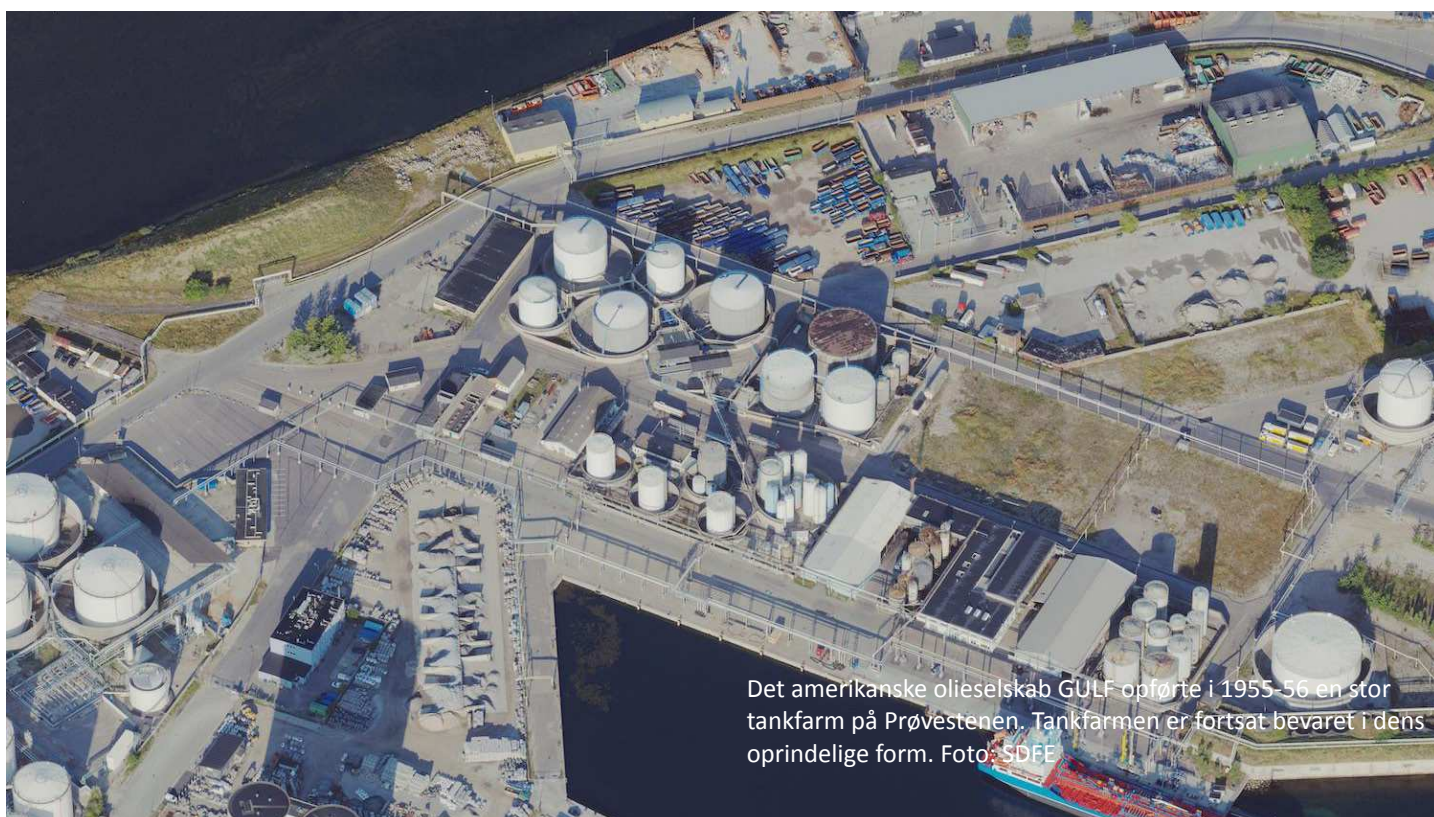
Netop områdets meget tekniske karakter og komplekse miljø med mange forskellige typer af kulturspor og begrænsede traditionelle arkitektoniske værdier gør det særligt egnet til en sikring af beva-

ringsværdierne gennem en udpegning som værdifuldt kulturmiljø.

Til trods for områdets kulturhistoriske kvaliteter er der lagt flere forhold til grund for anbefalingen om ikke at udpege Prøvestenen som et værdifuldt kulturmiljø i forbindelse med den aktuelle opdatering.

Den primære årsag er, at området fortsat anvendes til dets oprindelige formål og derfor gennemgår løbende forandringer. Disse forandringer vil yderligere tage fart i forbindelse med anlægget af Lynetteholm.

Samtidig betyder anvendelsen af området til sårbar produktion, at der gør sig en række øvrige planforhold gældende. En udpegning som værdifuldt kulturmiljø kan således vanskeliggøre tilladelser til en videre udvikling og anvendelse af området til dets oprindelige formål. Dermed vil en udpegning som værdifuldt kulturmiljø reelt være med til at begrænse mulighederne for en bevaring på længere sigt.

Det amerikanske olieselskab GULF opførte i 1955-56 en stor tankfarm på Prøvestenen. Tankfarmen er fortsat bevaret i dens oprindelige form. Foto: SDFE

KULTURMILJØ PÅ BRUTTOLISTEN

PRØVESTENEN - BENZINØENS NORDLIGE DEL

Fra 1934 blev det lavvandede område ud for Stricker Batteri på det nordøstlige Amager omdannet til en kunstig ø, der fremover skulle huse oplag af benzin og olie. Den nye ø, Prøvesten, blev opkaldt efter søfortet Prøvestensfort. Den nye ø opslugte det gamle søfort, der stadig ligger velbevaret og synligt med sin havn midt på øen.

Anlæggelsen af Prøvesten kom i forlængelse af byggeriet af et raffinaderi (pyrolyseanlæg) til fremstilling af benzin og gas på det tidligere Strickers Batteri på Nordøstamager.

Den nye ø blev forbundet til land af Prøvestensbroen, som i 1952 blev udbygget og flyttet, og som var forbundet til Amagerbanens spor og videre til DSB's nationale banenet. Endvidere fik Prøvesten sin egen havn til indladning af råolie fra tankskibe. På øen blev opført et stort antal lagertanke i stål eller beton samt en række procesanlæg.

En række af de internationale olieselskaber; GULF, Caltex, Esso, BP og Shell opførte til dels allerede før Besættelsen og ikke mindst i 1950'erne egne "tankfarme" med tilknyttede administrationsfaciliteter. Mange af disse oprindelige tanke findes og anvendes stadig. Herunder findes en tankfarm med tilhørende værksted og kontorer opført af Gulf i 1955, som er unik i et internationalt perspektiv. Øen er løbende blevet udvidet og anvendes stadig til sit

oprindelige formål.

Benzinøen, som Prøvesten også kaldes, står som et vigtigt og velbevaret kulturmiljø, der vidner om Københavns og Danmarks sorte omstilling i tiden efter 1. Verdenskrig og helt frem til i dag. Prøvesten er den sidste bevarede af de særlige havne, der blev anlagt som gasværks- og oliehavne i København i forbindelse med særligt gasværkerne.

Prøvesten er det sidste bevarede industrimiljø fra den omfattende kemiske industri på Nordamager langs Øresundskysten, der blev yderligere udbygget i løbet af 1930'erne. Omkring 1950 fandtes her mere end 30 kemiske virksomheder i et bælte langs kysten fra Prøvesten til Kastrup.

Benzinøen uddyber en central historie i den nyere del af fortællingen om København som Havneby og om Produktionens København. Her er Benzinøen et fint og vigtigt vidnesbyrd om, at København langt op i tiden fortsat har spillet en væsentlig rolle indenfor den tunge industri i et både lokalt, regionalt og nationalt perspektiv. Dermed understøtter Benzinøen også fortællingen om København som Metropoli.

Benzinøen fremstår med sine tankanlæg, Prøvestensfort og sine havne og broer autentisk og med en meget høj integritet i forhold til stedets oprindelige funktioner.

Indledning

Som det fremgår af ovenstående, har screeningen for mulige nye kulturmiljøer kun peget på ét muligt nyt kulturmiljø. Dette er naturligvis et udtryk for, at de eksisterende udpegninger må betragtes som dækkende og repræsentative for de temaer og kulturspor, der i dag kendetegner Københavns Havn. Samtidig vidner det enlige forslag til en konkret ny udpegnings også om, at en stor del af Københavns Havn er omdannet i et omfang, så der ofte kun er få kulturspor bevarede.

Behov for nyere kulturhistoriske lag

Den samlende fortælling og de udpegede værdifulde kulturmiljøer har taget udgangspunkt i tidligere generationers anvendelse af havnen og i de funktioner, der indtil 1970'erne kendetegnede områderne. Der er imidlertid sket meget i Københavns Havn i løbet af den seneste generation. Nye bebyggelser og nye anvendelser af havnen er blevet tilføjet og er blevet en indlejret del af Københavns udtryk og liv.

Den samlende fortælling om København som havneby kan i forbindelse med en fremtidig opdatering af fortællingen derfor med fordel overvejes udvidet med et særskilt fokus på omdannelsen af havnen med fokus på de forandringer, der skete fra 1970'erne og 1980'erne og frem mod 2000. Derved vil nye og væsentlige kulturmiljøer og kulturværdier kunne rummes indenfor fortællingen.

Havnens bevaringsværdier som potentiale

Københavns Havn rummer imidlertid stadig en række væsentlige temaer, historier og kulturspor indenfor den generelle fortælling, som dels bør bevares ud fra et kulturhistorisk bevaringsperspektiv, og dels bør fastholdes som væsentlige kvaliteter, der er med til at give havneområderne karakter.

Dette sidste aspekt er ikke uvæsentligt, idet havneområderne er populære i forhold til især udvikling af nye boligområder. Her spiller nærheden til vandet naturligvis en vigtig faktor, men muligheden for samtidig at berige nye områder med en identitet, der trækker tråde bagud i tid, udgør i sig selv et potentiale.

Det anbefales derfor generelt ved kommende om-

dannelser i havneområderne, at der gives særlig opmærksomhed omkring at bevare kulturhistoriske spor, der vidner om områdernes fortid som erhvervshavne.

Idéer til fremtidige temaer og kulturmiljøer

Der er ved screeningen identificeret en række idéer til supplerende historier, temaer og steder, som peger på ét eller flere mulige, fremtidige kulturmiljøer eller tilpasninger af eksisterende kulturmiljøer indenfor rammerne af fortællingen om København som hovedstad. Flere af disse idéer har kort været drøftet, men har ikke været behandlet i projektets arbejdsgruppe. Idéerne har derfor kun karakter af opmærksomhedspunkter for fremtidig planlægning, herunder en eventuel senere opdatering af værdifulde kulturmiljøer i kommuneplanen. En præcisering af temaerne vil forudsætte nærmere undersøgelser og forskning.

Blandt mulighederne kan nævnes:

- *Omdannelsen af Islands Brygge* med fokus på havnefronten med dens oprindelige og renoverede bygninger, de tidligere havnearealer og havnebadet, der vidner om transformationen af Københavns Havn som en væsentlig ny fase i havnens historie.
- *Nye havnemiljøer* med særligt fokus på bolig- og erhvervsmiljøer, der er kommet til at kendetegne store dele af havnen siden 1990'erne.
- *Søndre Frihavn* som et selvstændigt kulturmiljø med særlig fokus på Københavns Frihavns væsentlige rolle som et toldfrit import- og omslagsområde. Søndre Frihavn med Langelinie kajen omfattede tre nye bassiner med stor dybgang og med egne kajanlæg, kraner, jernbane og pakhus. Frem til 1979 var havnen en lukket enklave i havnen.

PRODUKTIONENS KØBENHAVN

Industrien i København har været en væsentlig del af byens udviklingstræk, der har været trukket tråde ud i hele byen og afgørende påvirket dens udvikling på alle områder. Hvor København traditionelt havde skabt sin omsætning gennem handel, voksede industrien gradvist fra midten af 1800-tallet frem som en stadig mere betydningsfuld sektor. Mellem århundredeskiftet og 1970'erne voksede industrien støt i nye store industrikvarterer, der sammen med arbejderkvartererne og mange andre funktioner kom til at tegne store dele af byen.

Industrisamfundets historie er derfor en væsentlig del af Københavns kulturarv som meget markante og synlige kulturspor i byrummet. Industrikvarterer, arbejderkvarterer og infrastruktur er tydelige vidnesbyrd om byens udvikling gennem det 20. århundrede og er en vigtig del af byens udtryk og historiske identitet. Industriens historier og steder har store potentialer for byens fremtidige udvikling med industribyen som bagtæppe.

FORTÆLLINGEN OM PRODUKTIONENS KØBENHAVN

Indledning

Produktionens København er den tredje af de fire fortællinger, som har kendetegnet Københavns udvikling, og som skal ses i tæt sammenhæng med de øvrige tre fortællinger, der væver sig sammen til én fortælling om København.

Industriens København

Fortællingen om produktionens København har fokus på byens udvikling som industriby fra 1840'erne og frem til 1970'erne. Industrien i og industrialiseringen af København har været en væsentlig del af byens udviklingstræk, der har trukket tråde ud i hele byen og afgørende påvirket dens udvikling på alle områder. Hvor København traditionelt havde skabt sin omsætning gennem handel, voksede industrien gradvist fra midten af 1800-tallet frem som en stadig mere betydningsfuld sektor. Mellem århundredskiftet og 1970'erne voksede industrien støt i nye store industrikvarterer, der sammen med arbejderkvartererne og mange andre funktioner kom til at tegne store dele af byen.

Industrielle kulturminde

Industrialiseringen har tilsvarende været en væsentlig fortælling i forbindelse med udpegningen af værdifulde kulturmiljøer i København, og skal ses i sammenhæng med de øvrige fortællinger - særligt København som havneby og Københavnerens velfærd - som det fremgår af afgrænsningen af fortællingen:

”De udpegede kulturmiljøer omfatter industrimiljøer fra hele perioden fra ca. 1840 - 1970, det vil sige fra de første baggårdsindustrier til moderne fabriksanlæg. Samtidig er industrialiseringens indvirkning på byens og samfundets udvikling i øvrigt undersøgt. Det vil sige udbygningen af København med nye boligområder og de institutioner, anlæg og servicefunktioner, der efterhånden blev anset for nødvendige for at dække befolkningens behov, den afledte handel, behovet for infrastruktur til transport af både varer og mennesker.”

Fortællingen ser således meget bredt på temaet omkring Københavns omstilling til en egentlig industriby i perioden, hvilket også kendetegner udpegningerne af værdifulde kulturmiljøer under de tre fortællinger.

Nationale industriminder

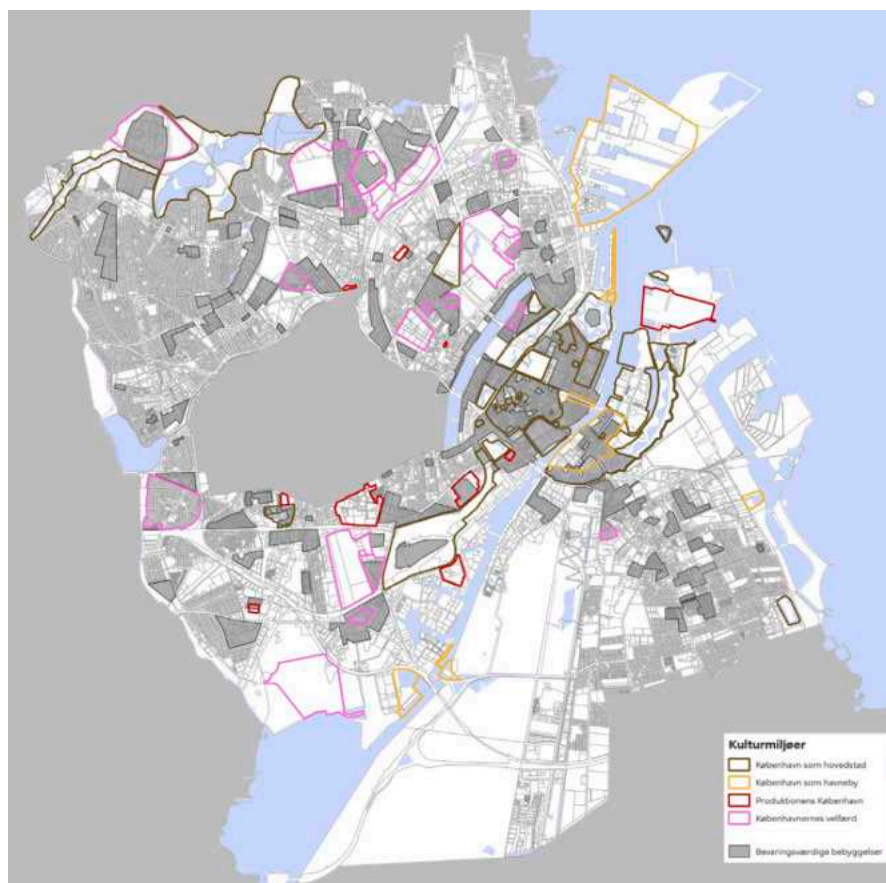
Slots- og Kulturstyrelsen gennemførte i 2005-07 en omfattende gennemgang af historiske industrielle miljøer i Danmark og pegede her på 25 nationale industriminder og 161 vigtige regionale industriminder. En stor del af disse ligger i København, og styrelsens udpegninger har dannet et vigtigt grundlag for udpegningen af kulturmiljøer i København.

Der er i alt udpeget 9 industrielle kulturmiljøer under fortællingen, der på flere måder er repræsentative for de kulturspor, som industrien har efterladt i byen. Der er i udpegningerne en klar vægt på produktionsindustrien og på dens industriarkitektur og typologi. Udpegningerne repræsenterer således de forskellige skalaer og typologier i industribyggeriet; fra de små ældre baggårdsfabrikker, over de større egentlige fabrikskomplekser til de store og moderne industribyggerier. Tilsvarende er udpegningerne kronologisk repræsentative med eksempler fra de fleste perioder. Endeligt er udpegningerne i kraft af deres baggrund repræsentative i et nationalt perspektiv.

Selvom udpegningerne er et resultat af en større undersøgelse, synes der fortsat at være aspekter af fortællingen, som ikke er omfattet af de eksisterende udpegninger. Det gælder blandt andet for industribyggeriet i et større byplanmæssigt perspektiv. Udpegningerne omfatter ikke samlede industriområder, hvor virksomhederne indgår i en særlig industriel kontekst i byudviklingen. Netop udflytningen eller etableringen af industrierne i nye dele af byen har været en væsentlig forudsætning for byens nuværende struktur.

Erhvervslivet i København

Mens der har været fokus på produktionsindustrien, omfatter fortællingen ikke en række andre væsentlige erhvervsgrøner, som tilsvarende har været med til at tegne Københavns udvikling i perioden. Eksempelvis forsyningsindustrien, transportsektoren, serviceindustrien, de liberale erhverv og ikke mindst handelslivet, der har betjent byen og dens indbyggere, er et væsentligt og meget synligt aspekt af erhvervslivet i en storby som København. Og på grund af Københavns tyngde har byen indenfor flere erhverv også været den væsentligste spiller i et regionalt og nationalt perspektiv.

Allerede udpegede værdifulde kulturmiljøer under temaet Produktionens København:

- 3.1 Rud. Rasmussen
- 3.2 Holger Petersens Tekstilfabrik
- 3.3 Den Brune og Hvide Kødbby
- 3.4 Carlsberg og Glyptoteket
- 3.5 H.C. Ørstedværket
- 3.6 Refshaleøen B & W
- 3.7 Håndværkerbyen i Valby
- 3.8 Filmbyen i Valby
- 3.9 Novo-Novozymes fabrik

Eksisterende udpegninger

Udpegningerne af de ni værdifulde kulturmiljøer indenfor fortællingen om produktionens København adskiller sig i form og skala fra de fleste øvrige kulturmiljøudpegninger i København. Hvor der i de øvrige fortællinger arbejdes med større geografiske sammenhænge og byrum, der gennem deres kulturspor afspejler karakteristiske historier om byens udvikling, har udpegningerne indenfor denne fortælling mere karakter af nedslag.

Flere af de ni udpegninger omfatter således en meget skarp afgrænsning af primært enkeltvirksomheder, der typologisk, arkitektonisk og kulturhistorisk udgør en bevaringsværdig, men også løsrevet enhed, som kun begrænset forholder sig til stedets kontekst i det omkringliggende byrum. Udpegningen af Kødbyen, B&W og Carlsberg er her undtagelser, idet de tre områder fra starten udgør langt større entiteter.

Tilgangen sikrer og anskueliggør stedernes kulturværdier med et meget præcist sigte. Andre typer af

kulturmiljøer indenfor samme tema kan dog kræve en bredere tilgang i forhold til at fastholde større strukturer, der har været kendetegnende for København som industriby.

Relevante udpegninger

Det vurderes på baggrund af screeningen, at de eksisterende udpegninger af værdifulde kulturmiljøer omkring produktionens København alle er relevante og væsentlige. Samtidig er udpegningerne typologisk repræsentative i et regionalt og nationalt perspektiv.

Samtidig vurderes det dog, at miljøerne kun delvist er repræsentative og dækkende for fortællingens formål, idet der ses væsentlige udviklingstræk, som ikke eller kun delvist er repræsenteret.

De udpegede kulturmiljøer udgør en vigtig forudsætning for at sikre vigtige kulturspor og fortællinger ved den videre udvikling og bevaring af industriens kulturarv i København.

UDVIKLINGSTRÆK I PRODUKTIONENS KØBENHAVN

Et væsentligt tema i Københavns udvikling

Det har været et væsentligt element i screeningen at kortlægge centrale udviklingstendenser omkring Københavns rolle og historie som industriby. Formålet har været at identificere eventuelle behov for at udpege supplerende historier, som bør fastholdes gennem bevaringsværdige kulturspor som sammenhængende kulturmiljøer.

Som det allerede fremgår af ovenstående, er centrale historier og kulturspor fra centrale aspekter af fortællingen om produktionens København allerede dækket gennem de eksisterende kulturmiljøudpegninger. Industriens forskellige typer op gennem tiden er således velbelyste med sikringen af et langt hen ad vejen repræsentativt udsnit af væsentlige kulturspor.

Screeningen har dog peget på flere væsentlige kulturhistoriske temaer og funktioner, der har præget Københavns udvikling, og som er afledte af byens rolle som Danmarks største og betydeligste industriby gennem generationer. Det er historier og funktioner, som også i et vist omfang har efterladt væsentlige kulturspor i byrummet, selvom de fleste med tiden er gledet ind som en del af det helt nye bybillede, der kendetegner mange af de tidligere industriområder i København.

Den tidlige håndværksindustri

Helt tilbage til middelalderen har København haft en betydelig produktion af varer og håndværksprodukter til lokale og regionale markeder. I baggårdsværksteder i middelalderbyen og på brokvarterene blev der fremstillet redskaber, tøj, sko og daglige fornødenheder til byens borgere. Ofte samlede flere håndværkere sig i bestemte kvarterer; eksempelvis Klædebo Kvarter omkring Nørregade, hvor skræddere og klædehandlere dominerede bybilledet og har været med til at grundlægge områdets nuværende bebyggelsesstruktur.

I kraft af et stort og købestærkt kundeunderlag i hovedstaden, udviklede der sig også en betydelig produktion af finere kunsthåndværk i København. Guld- og sølvsmede, urmagere, møbelsnedkere havde deres værksteder og udsalg i bymidten. Også fremstillingen af porcelæn blev et vartegn for Kø-

benhavn, og allerede fra begyndelsen af 1800-tallet etablerede flere fabrikker sig i middelalderbyens udkant. Her blev der fremstillet varer til et bredt dansk og internationalt marked, og produktionen i København tilbød varer, som ikke kunne købes andre steder i landet.

Industrien flytter ud

Forholdene indenfor voldene var dog trange for de voksende virksomheder, og netop porcelænsfremstillingen hørte til de første, der etablerede egentlige fabrikker i sidste halvdel af 1800-tallet i de nye kvarterer udenfor voldene; på brokvartererne og senere også i eksempelvis Valby og på Amagerbro. Produktionen krævede dog plads i de snævre fabrikker og baggårdsværksteder. Manglen på plads – og pasningsmuligheder til de mindste børn - betød at mange kvinder og børn i eksempelvis porcelæns- og klædeindustrien måtte arbejde hjemme i de trange lejligheder.

Generelt medførte den egentlige industrialisering en omfattende udflytning af produktionen til områder i byens udkant. Den industrielle masseproduktion af varer krævede plads og adgang til infrastruktur. Samtidig gav de nye områder plads til boliger til fabrikkernes arbejdere. Særligt efter indlemmelsen af nye områder i Københavns Kommune i 1901-02 blev der skabt nye muligheder for udflytning. Det er således også karakteristisk, at man allerede i de første byudviklingsplaner fra 1903 udlagde egentlige industriområder i nærhed til etagebyggeri og villaer til de mange nye arbejdere, som flyttede til byen fra provinsen for at arbejde i industrien.

Det er et karakteristisk træk ved disse tidlige udflytterindustrier, at virksomhederne indrettede sig i nye typer af fabriksbygninger – ofte i form af etagefabrikker – der optimerede masseproduktionen af varer på en begrænset plads. Samtidig sluttede virksomhederne sig ofte sammen med beslægtede industrier i de nye kvarterer, hvilket for eksempel på det nordlige Amager og i Nordvest-kvarteret skabte områder, til fremstilling af særlige varegrupper.

Nye industrielle komplekser

Kommunens første egentlige industriområde opstod, da Refshaleøen blev skabt ved opfyldning i

årene 1868-80. Her udviklede Burmeister & Wains skibsværft og maskinfabrik sig til én af kommunens største arbejdspladser. På det indvundne nye område på Islands Brygge indledte Dansk Sojakagefabrik produktionen i 1909. Samme år etablerede De Danske Statsbaner et centralværksted på det opfyldte område ved Kalvebod Strand og forblev indtil 1970'erne én af byens vigtigste industriarbejdspladser.

Industriens infrastruktur

Den samlede placering af virksomhederne gjorde det også muligt bedre at udnytte den infrastruktur, der var en forudsætning for at kunne modtage og afsende varer. De største nye industrikvarterer opstod da også ved jernbanerne, der i sidste halvdel af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet blev bredt ud over byen og forbandt de nye kvarterer med resten af verden og frem for alt med Københavns Havn. Jernbanerne forbandt ikke bare kvarterer med bymidten men i stigende grad også med hinanden i ringe omkring byen og med forbindelser via godsterrænerne ved Hovedbanegården, Enghave og Østerport og videre til havnen.

Tilsvarende udviklede passagertrafikken sig med industrialiseringen og tegnede et helt nyt trafikalt københavnerkort i første del af 1900-tallet. Nye udfalds- og ringveje forbandt industrier og boliger i bydelene og bymidten. De overkommelige afstande indenfor kommunen gjorde allerede inden 1. Verdenskrig København til en cykelby, men samtidig blev sporvogns- og fra 1930'erne også S-togsnettet bredt ud over byen og videre til de ydre forstæder i omegnskommunerne, som også stillede arbejdere til byens industrier.

Den kemiske industri

Det er et andet karakteristisk træk ved industriudviklingen i København fra 1890'erne og frem til 1960'erne, at den traditionelle tunge maskin- og værftsindustri blev suppleret med en helt række nye og teknologitunge industrigrene.

Flere steder i København opstod centre for produktionen af nye typer af varer i massefabrikation. Det gjaldt eksempelvis indenfor den kemiske industri, der etablerede sig langs Øresundskysten på Østamager, og som betjente sig af de nye forbindelser

Philips's fabrik, Uplandsgade

via Amagerbanen. Resterne af disse specialiserede procesindustrier, der forsvandt i løbet af 1970'erne stadig fornemmes i området.

Banen udgjorde også grundlaget for et nyt industrivarter langs Kløvermarken, hvor flere virksomheder indenfor den nye medicinalindustri etablerede sig med blandt andet Løvens Kemiske Fabrikker. Det samme gjorde specialiserede fødevarerindustrier. Både her og flere andre steder i København voksede nye typer af industrier frem – f.eks. konserver- og chokoladefabrikker, der forædlede landbrugsprodukter, der blev indført via havnen eller jernbanen.

Elektronikindustrien

Den elektroniske industri er endnu et eksempel på de højt specialiserede fabrikker, der opstod og kom til at præge bybilledet med deres meget store fabriksbygninger. Phillips indledte i 1930'erne fremstillingen af elektriske pærer, relæer og armaturer flere steder på Amager, flere fabrikker til telefoner opstod i Nordvest og på Nørrebro blev virksomheden Laur. Knudsen én af verdens førende indenfor kontakter og relæer. Virksomhederne gav arbejde til ingeniører, teknikere og montricer i helt nye fabrikstyper, der ofte havde afdelinger flere steder i byen.

Bilindustrien

Det samme gjorde sig gældende for bilindustrien. Ford introducerede samlebåndet i Danmark allerede i 1921 på Heimdalsgade og fra 1924 i nye lave niveaufabrikker i Sydhavnen. Ford fik i 1929 følgeskab af General Motors med en ny fabrik på Aldersrogade. Tilsammen producerede de to fabrikker frem til midten af 1960'erne tæt på 1 million biler, lastbiler og traktorer i København.

Afvikling af produktionsindustrien

En stor del af de traditionelle industrier blev afviklet i København i løbet af 1970'erne og mange tidligere industribygninger kom til at stå tomme eller blev overtaget af flere mindre virksomheder. En del af de traditionelle industriområder mistede derfor også deres historiske roller og er gradvist blevet omdannet til nye, mindre virksomheder til boliger. Det er dog karakteristisk - og unikt - for København, at der stadig findes områder, hvor særligt udflytterindustriens bygninger og strukturer fra tiden omkring

århundredeskiftet og første halvdel af 1900-tallet stadig er bevarede og fortsat indgår i en tæt sammenhæng med de arbejderboliger, som blev opført i tilknytning til dem.

De nye serviceindustrier

En anden og mere overset del af erhvervsudviklingen i København gennem de sidste ca. 100 år ligger i den omfattende serviceindustri, der har kendetegnet storbyen København. I kraft af byens størrelse har der udviklet sig en række virksomhedsområder, der lever varer og tjenester til at holde byen kørende. Mange af disse virksomheder har etableret sig i de tidligere baggårdsfabrikker i byen eller i forbindelse med de større industri- eller boligkvarterer i de indre forstæder. Ofte med en meget nær lokal forankring. Kombinerede bolig- og erhvervsområder har derfor været kendetegnende for byen mange steder og findes stadig som aktive kulturspor om byens udvikling.

Kontorbyen

Endelig er flere områder i København omkring den traditionelle middelalderby præget af liberale erhverv. Allerede fra århundredeskiftet voksede større kvarterer med kontorbygninger frem til virksomheder indenfor eksempelvis handel, bankvæsen, forsikring eller til virksomhedsdomiciler og organisationer. København er i denne sammenhæng unik i en dansk målestok, idet andre danske byer typisk har områder, der kombinerer kontorer med detailhandel og boliger. I København findes egentlig kontorområder, stort set uden butikker eller boliger og ofte i meget markante bygninger med en særegen volumen og arkitektur.

Omdannelsen af de Københavnske industri- og erhvervsområder har sat en række fine kulturmiljøer, der vidner om byens fortid som industriby, under pres i forhold til omdannelse til nye formål. Industri-kulturen rummer dog ofte en række store potentialer for balanceret udvikling, der fastholder nogle af de historiske kvaliteter i områderne.

INTERESSER I ET NATIONALT, REGIONALT OG LOKALT PERSPEKTIV

Nationale og regionale interesser

Som allerede omtalt tager en del af de eksisterende udpegninger udgangspunkt i de kulturminder, som Kulturstyrelsen anbefalede på baggrund af en national kortlægning af den industrielle kulturarv for ca. 15 år siden. Udpegningerne i København omfattede ni ud af 25 nationale industriminder og 22 ud af 161 regionale industriminder. Dette vidner om både Københavns betydning som industriby og om kvaliteten af de bevarede kulturspor.

Industriens kulturarv i København har således haft et betydeligt nationalt fokus, der er blevet imødekommet gennem den eksisterende udpegning af værdifulde kulturmiljøer.

Lokale interesser

Også lokalt synes der at være en klar bevidsthed omkring væsentlige industrielle kulturspor. Af de i alt 79 forslag til nye mulige kulturmiljøer, der er modtaget fra byens 12 lokaludvalg i forbindelse med screeningen, vedrører de 15 forskellige typer af virksomhedsmiljøer.

Lokalt er der peget på mange forskellige typer af

kulturspor, der står som et vidnesbyrd om byens erhvervshistorie; fra vandtårne over telefoncentraler til egentlige industriområder.

Det er naturligvis karakteristisk, at netop de bydele, der har haft industrien, også er opmærksomme på denne vigtige del af kulturarven. Valby, Amager Øst og Bispebjerg har særligt foreslået områder, der traditionelt har været præget af industri. Men der er også modtaget forslag fra lokaludvalgene på brokvartererne omkring ældre og mindre baggårdsvirksomheder.

Det er et fælles træk ved forslagene, at man lokalt i stigende grad ser en omdannelse af de tidligere industriområder til nye anvendelser, og at man flere steder ser omdannelserne som en trussel mod ikke bare bygningsarven, men også mod væsentlige aspekter af de enkelte bydeles historie og identitet.

Otte af de i alt 15 indkomne forslag er allerede omfattet af udpegninger eller er direkte eller indirekte indarbejdet i screenings anbefalinger til nye værdifulde kulturmiljøer.

FOKUSOMRÅDER I SCREENINGEN

I forlængelse af den indledende kortlægning af de Københavns væsentlige historier og udviklingstræk er der formuleret en række fokusområder, der særligt er undersøgt gennem screeningen for eventuelle nye værdifulde kulturmiljøer. Fokusområderne vedrører særlige udviklingstræk, som særskilt er undersøgt og eventuelt bør afspejles og sikres som kulturspor. Screeningen har i denne sammenhæng holdt sig indenfor den eksisterende afgrænsning af temaet.

Der har i screeningen af fortællingen om produktionsens København særligt været fokus på følgende temaer:

- Egentlige planlagte industriområder i og omkring byen
Herunder har der været fokus på områdernes byplankaraktér og infrastruktur foruden sammensætningen af virksomheder samt arkitektur og struktur i de enkelte branchers byggerier.
- Udflytterindustri og -håndværk fra brokvartererne
Herunder har der været særlig fokus på den lettere håndværks- og serviceindustri, som etablerede sig udenfor brokvartererne i første del af det 20. århundrede.

- De nye moderne industrier
Herunder har der særlig været fokus på etableringen af nye industrityper indenfor eksempelvis kemi, elektronik, sorte industrier, fødevarer og industriel manufaktur og bilfremstilling i nye industrikvarterer i de indre forstæder.
- Godsinfrastrukturen i og omkring København
Herunder har der været fokus på baner, veje og havneanlæg, der er blevet etableret med henblik på at understøtte virksomhederne.
- Sammenhængen til forsyningens København
Herunder relationerne til gas, kul, el og vand.
- Boligkvarterer målrettet specifikke virksomheder eller fag.

KVALIFICERING OG ANBEFALING AF NYE KULTURMILJØER

Screeningen har peget på i alt fem mulige nye kulturmiljøer, som er kvalificeret med henblik på en udpegning værdifulde kulturmiljøer. Det drejer sig om følgende:

Høj prioritering – anbefales udpeget som værdifulde kulturmiljøer i kommuneplanen:

Industriområde ved Uplandsgade/Vermlandsgade som et eksempel på et samlet planlagt industriområde til nye produkter og teknologier placeret ved Amagerbanen.

Området repræsenterer en væsentlig historie om både udflytningen af industrier fra brokvartererne og ikke mindst etableringen af teknologitunge moderne virksomheder, som prægede dele af Københavns erhvervsudvikling i første halvdel af 1900-tallet. Området supplerer dermed de eksisterende udpegninger med nye væsentlige aspekter.

Kulturmiljøet står stadig velafgrænset med sine bevarede strukturer og enkeltelementer og er dermed et fint vidnesbyrd omkring dets kernefortælling som samlet industrikvarter. Området er samtidig ét af

de få tilbageværende industriområder i København, som ikke har gennemgået omfattende fornyelser.

Størstedelen af området er udlagt til byudvikling i Kommuneplan 2019. Områderne ved Siljengade og Vermlandsgade kan udvikles i første del af planperioden (2019 - 2024) og området ved Prags Boulevard kan udvikles i perspektivperioden efter år 2031. Der pågår desuden forundersøgelser af mulige linjeføringer til metrobetjening af Lynetteholm, herunder mulig linjeføring M5 Øst med station ved Prags Boulevard.

Industriområde ved Vermundsgade som et eksempel på et større samlet industrikompleks til moderne produktionsmetoder i et nyetableret industriområde.

Industrikomplekset på Vermundsgade var oprindeligt en del af et større produktionsindustriområde, der var præget af moderne fabrikationsmetoder til teknologitunge varer. Det supplerer de eksisterende udpegninger indenfor Københavns industriudvikling med et velbevaret kompleks af industribygninger med særlige arkitektoniske værdier, der vidner om både form og skala i industribyggeriet. Endeligt

supplerer området med en væsentlig fortælling om omdannelse af industrier til nye offentlige formål i 1980'erne.

Industriområde ved Lersø Parkallé som et eksempel på et sammenhængende, planlagt industri kvarter med særlig arkitektur fra en sen periode, der stadig er aktivt.

Kulturmiljøet er meget fint og velbevaret eksempel på udflytningen og moderniseringen af den traditionelle håndværksindustri fra brokvartererne til nye og moderne lokaler umiddelbart til planlagte industriområder udenfor brokvartererne. Kulturmiljøet understøtter derfor den nyere del af fortællingen om Produktionens København med meget vigtige og karakteristiske kulturspor med høje og unikke arkitektoniske og byplanhistoriske perspektiver.

Industriområde i Nordvest som et eksempel på et større industri- og håndværksområde, der dynamisk er vokset frem med stor variation og begrænset planlægning.

Kulturmiljøet repræsenterer og supplerer de eksisterende udpegninger med et typisk industriområde med et meget blandet byggeri i både skala, form og perioder. Området er et meget fint vidnesbyrd om den karakteristiske erhvervsstruktur og rummer mange bevaringsværdige kulturspor, der vidner om dets oprindelige anvendelse og historiske udvikling.

De fire anbefalede nye værdifulde kulturmiljøer repræsenterer forskellige epoker og skalaer i Københavns industriudvikling. Industrialiseringen var netop præget af de større virksomheder, der med moderne produktionsmetoder i moderne bygninger producerede varer til et både dansk og internationalt marked. Samtidig var en anden og betydelig del af Københavns industrier mindre og producerede varer eller leverede tjenesteydelser til et lokalt marked.

Fælles betragtninger vedrørende de fire områder
Fælles for de forskellige typer af virksomheder og industristrukturer, der er omfattet af de fire udpegninger er, at der var tale om virksomheder, der i forskellige perioder flyttede til Københavns ydre kvar-

terer til bedre pladsforhold og mere tidssvarende byggeri. Samtidig lå de nye industri kvarter langt mere fordelagtigt i forhold til at kunne transportere varer og materialer til virksomhederne. Endeligt bød yderområderne plads til boliger til de mange arbejdere, der var beskæftigede ved fabrikkerne.

Der er ved screeningen lagt vægt på, at de anbefalede kulturmiljøer i betragtelig grad er velbevarede og fortsat rummer deres oprindelige strukturer og derfor er nemt afkodelige. Samtidig er de fire anbefalede kulturmiljøer udvalgt, fordi de er repræsentative for deres typer og supplerer de eksisterende udpegninger med andre og væsentlige temaer og fortællinger.

Lav prioritering:

Arbejderboliger til B&W ved Sverrigsgade som et eksempel på et meget tidligt byggeri af arbejderboliger til en specifik virksomhed.

Det meget tidlige arbejderkvarter til B&W på Christianshavn er et delvist bevaret eksempel på et boligkvarter opført og ejet af arbejdere. Området adskiller sig dog fra andre tilsvarende tidlige kvarter med arbejderboliger. Bebyggelsens placering langs snoede veje med åbne rum giver en helt særlig karakter, der mere minder om en landsby- eller købstadsbebyggelse, end eksempelvis de lange lige rækker af huse i Kartoffelrækkerne. Samtidig har bebyggelsen i Sverrigsgade karakter af "urbane husmandssteder" hvor de dobbelt så store grundstykker gav mulighed for at have en køkkenhave og småt husdyrhold. Det var huse til tilflyttere fra provinsen. Bebyggelsen repræsenterer derfor en væsentlig historie.

Der er dog ved den endelige prioritering lagt vægt på, at områdets oprindelige struktur til dels stadig er tilstede, men at husene er meget omdannede og i dag delvist slører det oprindelige udtryk og stedets historie. De fleste af husene er allerede sikrede gennem en høj SAVE-vurdering og en bevarende lokalplan for området (135).

PRODUKTIONENS KØBENHAVN INDUSTRIOMRÅDE VED UPLANDSGADE/VERMLANDSGADE

Det udpegede kulturmiljø omfatter de bevarede dele af det oprindelige industri kvarter samt Amagerbanens tracé langs Uplandsgade, som var en vigtig forudsætning for, at industrikvarteret opstod.

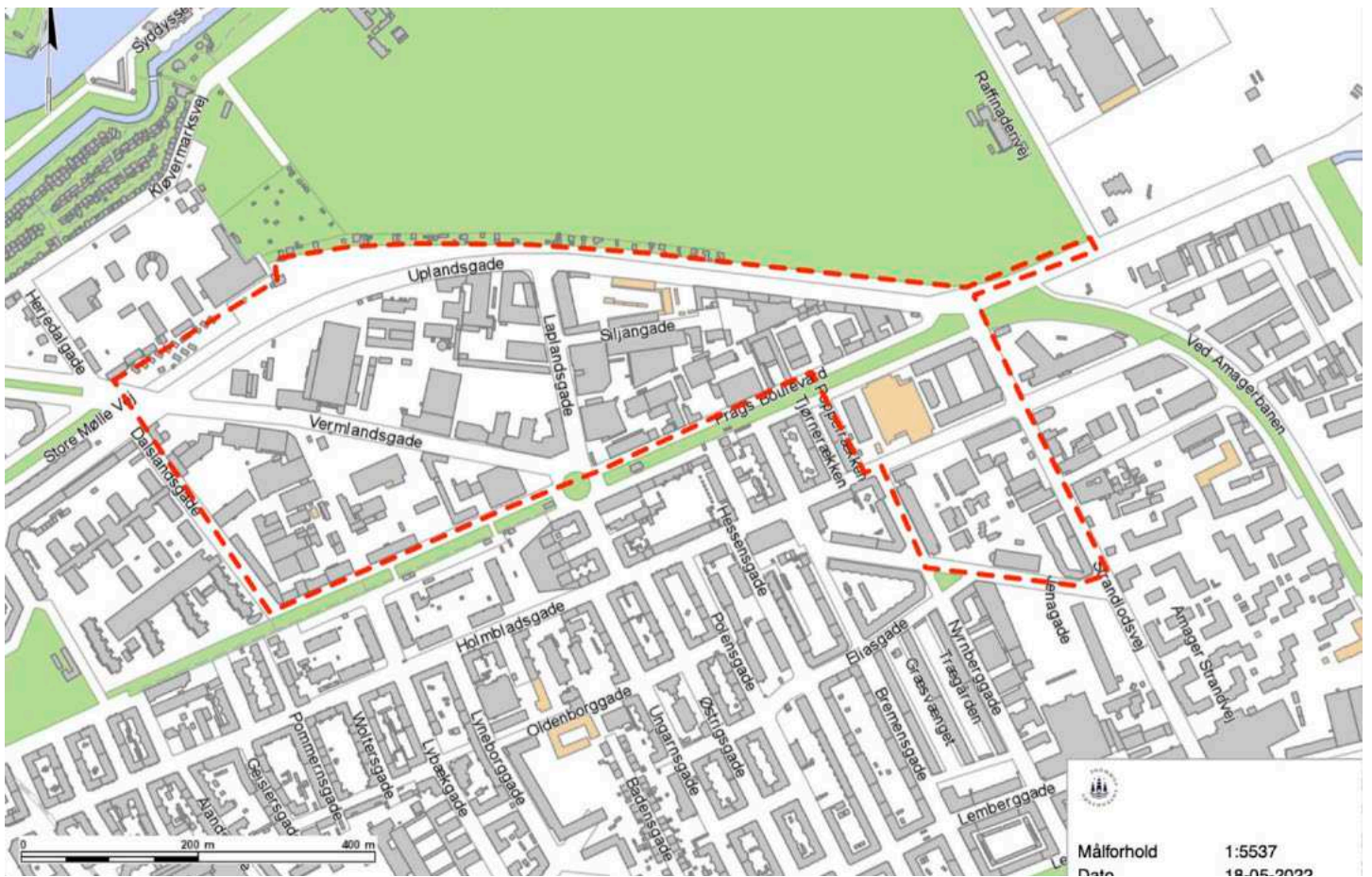
I 1920'erne flyttede en del mindre industrier og værksteder ud fra brokvartererne til det nye industriområde. Området blev der mellem 1930 og 1960 præget af en lang række helt nye og industrier og produktionsvirksomheder indenfor helt nye og meget moderne industriområder; medicinalvarer, fødevarerindustri, elektronik og kemisk industri.

Området blev tilsvarende præget af både mindre og meget store fabriksanlæg med både de klassiske etagefabrikker med dagslys og store fabrikshaller i én etage. Ind mellem disse moderne virksomheder, der fremstillede varer til et nationalt og internationalt marked, lå de mindre håndværksvirksomheder, der særligt skulle betjene byen.

Fra midten af 1970'erne mistede området gradvist sin betydning, og langt de fleste større virksomheder flyttede til større og mere moderne anlæg vest for København eller til udlandet.

Mange bygninger blev forladt og revet ned eller omdannet til boliger og mindre servicevirksomheder. I dag er en stor del af den oprindelige bygningsstruktur bevaret og er synlig, selvom der er markante huller i strukturen, og den karakteristiske industri-skyline med de mange skorstene er næsten forsvundet. Området er dog i sin helhed stadig kulturhistorisk interessant og rummer alsidige vidnesbyrd om den industrielle fortid i form af både infrastruktur, bygninger og tekniske anlæg.

Industriområdet - med de omkringliggende arbejderboliger på Amagerbro som autentiske omgivelser - er tidligere til dels kortlagt for Københavns Kommune i forbindelse med en redegørelse om Amagerbanen, som til dels indgår i det anbefalede område.

Tentativ afgrænsning af kulturmiljøet

Kulturmiljøet er et vigtigt og til dels velbevaret vidnesbyrd om den sene del af Københavns rolle som industriby og understøtter dermed fortællingen om Produktionens København med et vigtigt og nyere aspekt, der rækker langt ud over mange af byens traditionelle og lokalt orienterede håndværksindustrier.

Områdets industrier var præget af moderne teknologi og produktionsmetoder til et nationalt og internationalt marked og understøtter dermed også fortællingen om Københavns som metropol og økonomisk dynamo gennem det 20. århundrede.

Kulturmiljøet står stadig velafgrænset med sine bevarede strukturer og enkeltelementer og er dermed et fint vidnesbyrd omkring dets kernefortælling som industrikvarter. Området er samtidig ét af de få tilbageværende uberørte industriområder i København. Blandt de væsentligste bærende bevaringsværdier kan nævnes;

- Den relativt lave og uensartede industribebyggelse med større fabriksbygninger og et utal af mindre funktionsbygninger i gårdene
- Udvalgte repræsentative enkeltbygninger med stærke arkitektoniske kvaliteter og mange funktionelle detaljer
- Den uregelmæssige vejstruktur der til dels er givet af Amagerbanens forløb
- Amagerbanens tracé og tidligere ranger- og godsbaneterræn ved Uplandsgade og ved Langs Amagerbanen
- Områdets bevarede industriskorstene

Området huser i dag mindre virksomheder, skoler eller klubber. Flere bygninger er misligholdte eller omdannede, men giver stadig et sammenhængende indtryk af den oprindelige industri og udgør dermed et fint og bevaringsværdigt kulturmiljø. En stor del af området er i dag udlagt til byudvikling og er derfor sårbart overfor omdannelse.

PRODUKTIONENS KØBENHAVN INDUSTRIOMRÅDE VED VERMUNDSGADE

Området ved Lersøen var allerede i 1903 blevet udpeget som et muligt industriområde, og i 1920'erne blev der anlagt en ny vejstruktur i området med blandt andet Lersø Parkallé og den daværende Klædebo Parkallé. Foran Lersøen anlagdes et større industriområde, der blev udbygget allerede i 1920'erne. Området var karakteriseret ved, at dets virksomheder fremstillede nye og moderne produkter som elektriske artikler og biler.

Ved Haraldsgade / Vermundsgade opførte Laur. Knudsen i 1922 et meget stort industrikompleks til fremstilling af elektriske artikler. Industrien blev udflyttet fra indre Nørrebro og forblev i komplekset frem til 1980'erne, hvor komplekset blev overtaget af blandt andre Skov- og Naturstyrelsen. De tidligere industribygninger i det store område er dog i vid udstrækning stadig bevarede og rummer i dag blandt andet flere myndigheder. Komplekset fremstår i dag relativt velbevaret og meget genkendeligt som industri med flere overlejlrede lag af historier.

Kulturmiljøet er fint og relativt velbevaret eksempel på udflytningen og moderniseringen af den traditionelle håndværksindustri fra brokvartererne til nye og mere tidssvarende lokaler umiddelbart udenfor brokvartererne. Kulturmiljøet understøtter derfor den nyere del af fortællingen om Produktionens København med meget vigtige og karakteristiske kulturspor, der er umiddelbart afkodelige.

Endeligt understøtter det tidligere industrikompleks i Haraldsgade fortællingen om København som hovedstad i nyere og nyeste tid. Omdannelsen til kontorer og etableringen af flere myndigheder i den tidligere elektronikfabrik er et karakteristisk vidnesbyrd om den massive udvidelse af centraladministrationen i 1980'erne og 1990'erne og den deraf følgende udflytning til nye lokaliteter udenfor Slotsholmen, men indenfor Hovedstaden af en række offentlige myndigheder.

Tentativ afgrænsning af kulturmiljøet

Kulturmiljøets dele fremstår velafgrænsede, velbevarede og med en høj integritet i forhold til både de oprindelige og aktuelle funktioner. Kulturmiljøet er samtidig let aflæseligt og afkodeligt. Blandt de bærende overordnede bevaringsværdier kan nævnes;

- Det komplette Laur. Knudsen industrikompleks i Haraldsgade med dets mange funktionsbygninger, store skala og skarpe afgrænsning.
- De stilmæssigt varierede produktionsbygninger, som særligt består af tidstypiske etagefabriksbygninger.
- Den tidligere militære Fæstnings Materielgård mod Røvsingsgade med dens administrationsbygninger og oplagsplads.
- Industrikompleksets delvist åbne karakter mod vejen med de karakteristiske portnerbygninger.

Komplekset på Vermundsgade er som udgangspunkt robust, men samtidig er de mindre funktionsbygninger sårbare overfor nedrivning og fortætning af området. Bygningerne er kun til dels vurderet bevaringsværdige med en middel SAVE-værdi, der ikke sikrer helheden som et sammenhængende kulturmiljø. En enkelt bygning er vurderet med en høj SAVE-værdi på 2 i kraft af dens arkitektoniske kvaliteter.

Det er i forbindelse med kulturmiljøets afgrænsning været overvejet at inddrage KTK's tidligere værksteds- og oplagsarealer mod vest. Dette område rummer en række fine og tidstypiske kulturspor, som yderligere understreger den oprindelige industrielle karakter. Den aktuelle lokalplan (423) for den tidligere KTK-grund muliggør dog en nedrivning af den eksisterende bebyggelse, som ikke vurderes at være bevaringsværdig. På denne baggrund er det valgt ikke at inkludere KTK-grunden i den anbefalede udpegning af kulturmiljøet.

PRODUKTIONENS KØBENHAVN INDUSTRIOMRÅDE VED LERSØ PARKALLÉ

I løbet af 1920'erne og 1930'erne skete der for alvor en udflytning af Københavns produktionsvirksomheder og industri fra de snævre brokvarterer. Dels havde udvidelsen af kommunens område i 1901-02 givet ny plads i forhold til den fuldt udbyggede indre by. Samtidig skete der i stigende grad en omdannelse af den indre by til boliger, der ikke efterlod megen plads i baggårdene til moderne produktionsvirksomheder.

Området ved Lersøen var allerede i 1903 blevet udpeget som et muligt industriområde, og i 1920'erne blev der anlagt en ny vejstruktur i området med blandt andet Lersø Parkallé og den daværende Klædebo Parkallé. Gennem Lersøen blev i 1930'erne anlagt en del af S-banen, og den nye Lersø Parkallé blev i 1940'erne udbygget med yderligere industrier, der flyttede ud af den indre by i takt med, at man overgik til moderne industriproduktion og derfor havde brug for mere plads. Særligt konfektionsindustrien flyttede ind i det nye område, hvorved der

blev skabt et nyt "Klædebo"-kvarter til erstatning for det tidligere skrædderikvarter i Nørregade / Nørre Voldgade, som havde været center for skræddere og klædehandlere siden middelalderen. Området bød på mere plads til nye produktionsformer og nye produkter og var helt frem til 2000 forbeholdt konfektionsindustrien.

Det meget karakteristiske industrikvarter på Lersø Parkallé blev udbygget i tiden 1940-60 efter en samlet udviklingsplan, der regulerede området's karakter og arkitektur. Dette resulterede i et meget fint, lavt rødstensbyggeri i parklignende omgivelser med store træer og med Parkalléen som sin hovedakse. Området har med dets stadig aktive industrier og virksomheder beholdt denne karakter og fremstår som et meget fint eksempel på efterkrigstidens nordisk modernistiske industribyggeri, der matches i udtryk og skala af de omkringliggende boligkvarterer fra samme periode.

Tentativ afgrænsning af kulturmiljøet

Kulturmiljøets dele fremstår velafgrænsede, velbevarede og med en høj integritet i forhold til både de oprindelige og aktuelle funktioner. Herunder er det væsentligt, at kun få elementer senere er blevet tilføjet. Kulturmiljøet er samtidig let aflæseligt og afkodeligt. Blandt de bærende overordnede bevaringsværdier kan nævnes;

- Lersø Parkallés forløb med dets allétræer og brede grønne bånd samt viadukter på tværs af Lersøen.
- Den skarpt regulerede og meget harmoniske industribebyggelse på Lersø Parkallé med de tilbagetrukne lave bygninger og parklignende forarealer med træer.
- Industribygningernes opdeling i repræsentativ administration og produktion under samme tag.
- Områdets åbne karakter.
- Den nære funktionelle og arkitektoniske forbindelse mellem industribebyggelsen og de omkringliggende boligkvarterer.

Kulturmiljøet er meget fint og velbevaret eksempel på udflytningen og moderniseringen af den traditionelle håndværksindustri fra brokvartererne til nye og mere tidssvarende lokaler umiddelbart udenfor brokvartererne. Kulturmiljøet understøtter derfor den nyere del af fortællingen om Produktionens København med meget vigtige og karakteristiske kulturspor, der er umiddelbart afkodelige.

Kulturmiljøet knytter sig endvidere til den grønne korridor, der tegner sig gennem Lersøparken med den kolonihaver.

Flere af kulturmiljøets karakteristiske er vurderet bevaringsværdige med en SAVE-vurdering på 3 med baggrund i bygningernes arkitektoniske og miljømæssige kvaliteter. Tilsvarende er området helheder til dels sikrede gennem den aktuelle lokalplan for området (195), som netop fremhæver kvalitetene i både arkitekturen og det ensartede udtryk.

PRODUKTIONENS KØBENHAVN INDUSTRIOMRÅDE I NORDVEST

Foto: SDFE

På den ydre del af Nørrebro mellem Højbanen og Tomsgårdsvej, kaldet Nordvest og med Rentemestervej som en central akse, er et større blandet industri kvarter bevaret med industribyggeri fra flere perioder.

Området rummer en blanding af småindustri, kreative erhverv, boliger mm., der er karakteristiske for Københavns lettere industrier, der fra slutningen af 1800-tallet flyttede til de yderste dele af brokvartererne og til de omkringliggende områder. Senere etablerede en række større virksomheder sig i området, herunder maskinfabrikken Tekno, Schous Fabrikker, metalvirksomheden Glud og Marstrand og Mejeriet Enigheden.

Overordnet kan området karakteriseres som meget varieret i både skala, arkitektoniske stilarter og bygningstyper- og funktioner. Dette skal ses som et vidnesbyrd om Københavns hastige vækst og lidt tilfældige udbygning i et planlagt gadeforløb, der

nemt kan aflæses i området. Der findes enkelte bevarede bygninger i bindingsværk.

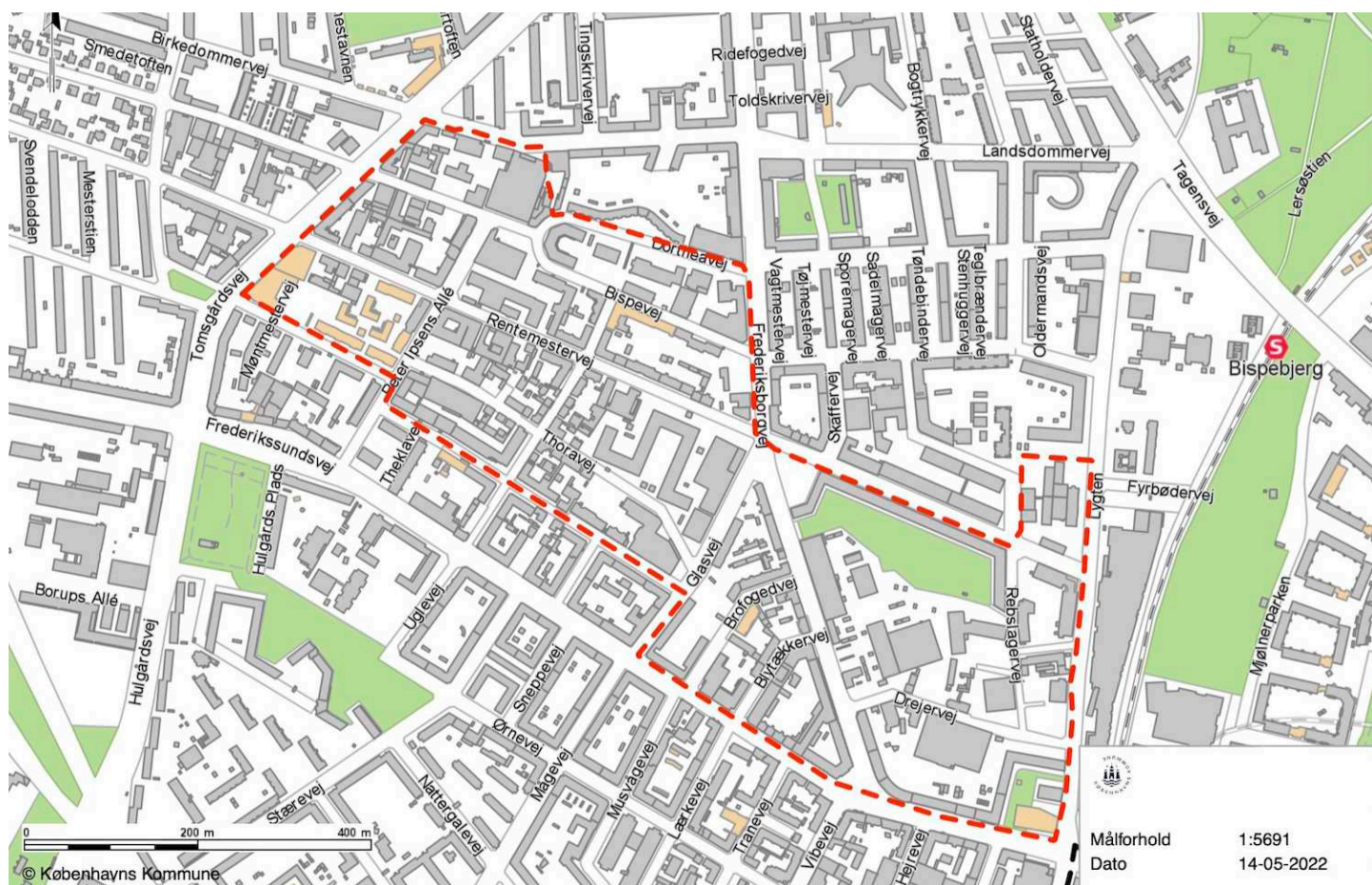
Området rummer idag en række fine eksempler på enkeltbygninger og funktionelle sammenhænge, der har været karakteristiske for de forskellige typer af virksomheder. Variationen og det uplanlagte, skaber kvarterets egenart.

Bygningerne enkeltvis har en lille fortælling, og ofte lav arkitektonisk værdi. Det er det samlede brogede billede, som gør området unikt.

Området bidrager med væsentlige temaer og kulturspor, der kan være med til at understøtte fortællingen om produktionens København gennem mere en 100 år.

I kraft af områdets aktivitet og dynamik, repræsenterer området blandt andet udviklingen i byens småerhverv foruden transformationer fra traditio-

Tentativ afgrænsning af kulturmiljøet

nelle produktionsvirksomheder til nye anvendelser til boliger eller erhverv.

Områdets bevaringsværdier ligger generelt i den miljømæssige sammenhæng mellem større og mindre virksomheder. Blandt der bærende bevaringsværdier kan nævnes:

- Den varierede skala i industriområdet med spring i højde og volumen, materialevalg, skiftevis tilbagetrukket fra fortov og helt ud til fortov.
- Enkeltelementer som tilbageværende skorstene, hejseværk mm.

De forskellige bygningstyper fra forskellige perioder:

- Småindustri – med typiske tilbygninger som er kommet drypvist over tid. Enkelte større industrier som Tekno, Schous Fabrikker og Glud og Marstrand samt Mejeriet Enigheden har hørt til i området. Størstedelen af industrien har dog

været i småskala.

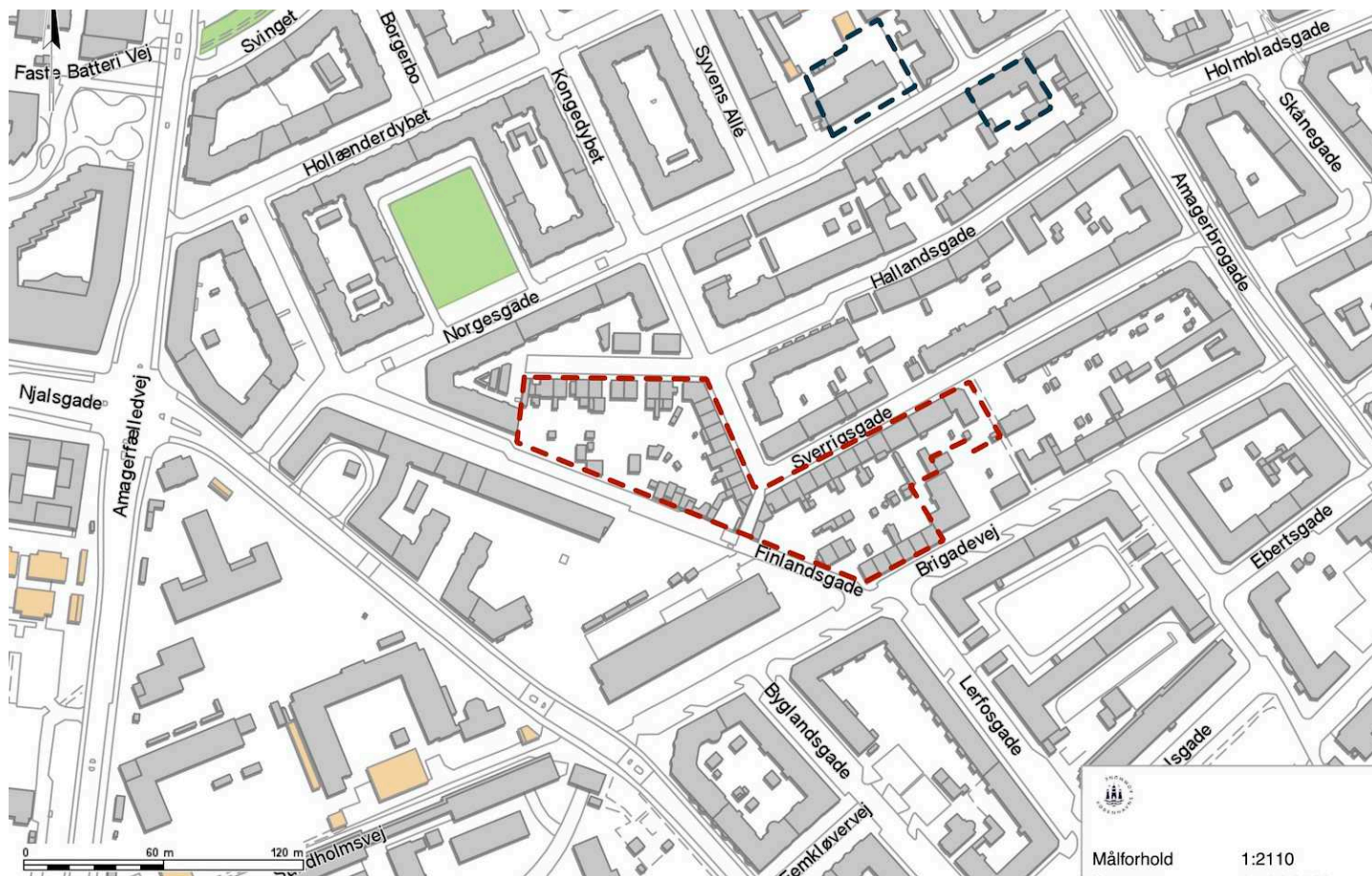
- Baggårdsbyggerier
- Bindingsværkshuse

Områdets særlige bevaringsværdier som et kombineret industri- og boligområde er netop blevet kortlagt som grundlag for et forslag til en bevarende lokalplan for området.

Lokalplanforslaget fremhæver netop området kvaliteter som et blandet kvarter, der er opstået over en længere periode, og som er præget af både større og mindre virksomheder. Herunder peger planforslaget på i alt 98 konkrete bygninger som bevaringsværdige og fremhæver samtidig en række væsentlige historiske strukturer, der ønskes fastholdt.

Arbejderboliger til B&W ved Sverrigsgade

Bebyggelsen omkring Sverrigsgade omfatter i alt 34 byggeforeningshuse opført 1867-71 af Arbejdernes Byggeforening for arbejdere ved B & W på Christianshavn. Boligerne blev tegnet af Henrik Steffens Sibbern som små toetagers arbejderboliger med lange bagvedliggende matrikler til nyttehaver.

Boligerne er et fint og meget tidligt eksempel på

en byggeforening til arbejderboliger tæt på den virksomhed, hvor arbejderne var ansat. De private boliger er samtidig et fint udtryk for den organisering og høje håndværkerstatus, som karakteriserede værftsarbejderne. Bebyggelsen supplerer historien om B&W's tidlige tilstedeværelse på Christianshavn som én af Københavns største virksomheder og dermed en vigtig og tidlig del af den bredere fortælling om produktionens København. Boligkvarteret er også et vidnesbyrd om arbejdernes boligforhold med fokus på ejerboliger og med mulighed for selv at dyrke jorden i områdets køkkenhaver. Kulturmiljøet med "Byens Husmandssteder" supplerer således også fortællingen om Københavnernes Velfærd.

De oprindelige huse er stadig genkendelige og har bevaret deres haver. Strukturen er velbevaret, mens de enkelte huse i dag er meget omdannede og har mistet deres ensartede og stringente præg. Området er omfattet af en bevarende lokalplan (133).

Arbejderboligerne i Sverrigsgade

PERSPEKTIVER OG IDEER TIL FREMTIDIGE UNDERSØGELSER

Indledning

Som nævnt ovenfor har screeningen peget på, at der kan være basis for ved en fremtidig kommuneplanrevision at udvide fortællingen om produktionsens København. Der er i den nuværende afgrænsning af fortællingen fokus på industrisamfundets kulturarv set i en bredere kontekst, der også sammenfatter samspillet mellem industri og arbejdere. Når fortællingen sammenholdes med temaet om Københavnerens velfærd, giver det et samlet og bredt perspektiveret billede af nogle helt centrale aspekter af Københavns udviklingstræk.

De eksisterende udpegninger indenfor produktionsens København omfatter dog primært industriens kulturarv med fokus på produktionsindustrien. Dermed er der ikke sikret væsentlige kulturspor fra en række andre erhvervsgrøner, som netop har været med til også at kendetegne byens udvikling på en række punkter.

Udvidelse af fortællingen

På grundlag af screeningen anbefales det, at den samlede fortælling om produktionsens København udvides til også at omfatte andre erhvervsgrøner, og at der eventuelt identificeres karakteristiske kulturspor og historier, som kan omfattes under en fortælling om *Københavnerens Arbejde* eller *Erhverv*.

Idéer til fremtidige temaer og kulturmiljøer

Screeningen har peget på, at der er en række aspekter af Københavns erhvervsliv, som kun i begrænset omfang er repræsenteret i de eksisterende og anbefalede udpegninger, idet fortællingens aktuelle afgrænsning ikke understøtter dem. Ved en fremtidig opdatering af de værdifulde kulturmiljøer kan det derfor overvejes at pege på steder og sammenhænge, der understreger en række temaer, som har været karakteristiske for Københavns erhvervsmæssige udvikling i særligt det 20. århundrede.

Flere af disse idéer har kort været drøftet, men har ikke været behandlet i projektets arbejdsgruppe. Idéerne har derfor kun karakter af opmærksomhedspunkter for fremtidig planlægning, herunder en eventuel senere opdatering af værdifulde kulturmiljøer i kommuneplanen. En præcisering af temaerne vil forudsætte nærmere undersøgelser og forskning.

Det drejer sig eksempelvis om følgende;

- Brokvarterernes traditionelle baggårdsindustrier og håndværksgårde, som udgjorde en del af den tidlige industri i København, og som langt op i tiden rummede håndværksproduktion af varer til et lokalt marked.
- Byens serviceindustrier der har bidraget til at holde storbyen igang med serviceydelser, forsyninger og håndværk til et lokalt marked.
- Virksomhedsdomiciler hvor en række store danske og internationale virksomheder har etableret repræsentative hovedsæder i byen og derved bidraget til at tegne udtrykket i flere kvarterer.
- Den finansielle sektor hvor eksempelvis banker, pensionskasser og forsikringsselskaber har opført større samlede og meget fremtrædende kontorfaciliteter.
- Fødevarerindustrien med eksempelvis mejerier, bryggerier og brødfabrikker, som blev spredt over byen efter en afstemt fordeling.
- Den nyere butiksstruktur på brokvartererne og i de indre forstæder med daglig- og udvalgsvarer i form af lokalcentre.

Toms Chokoladefabrik, Vermlandsgade

KØBENHAVNER- NES VELFÆRD

Boligbebyggelserne i Københavns bydele og kvarterer danner rammen om københavnernes liv. Ved siden af sine roller som hovedstad og som vigtig handels- og industriby, er København en boligby med alle de funktioner, der knytter sig til livet i en storby. Byens boligkvarterer og de mange institutioner og faciliteter, der har skullet hjælpe indbyggerne gennem hele livet, er hovedtemaet i fortællingen om københavnernes velfærd. Disse steder er mere end noget andet er nærværende for den enkelte og tegner oplevelsen af Københavns mange kulturspor.

Københavnernes velfærd er én af de fire hovedfortællinger, der danner grundlag for udpegningen af værdifulde kulturmiljøer. Der er således allerede udpeget 19 vigtige og karakteristiske kulturmiljøer under dette tema. Udpegningerne følger københavnernes fra vugge til grav; fra sygehusene over skoler til kirker og kirkegårde. Fremfor alt omfatter udpegningerne københavnernes boliger i de nye kvarterer, der fra sidst i 1800-tallet skulle give indbyggerne et bedre liv i nye og moderne boligkvarterer.

FORTÆLLINGEN OM KØBENHAVNERNES VELFÆRD

Indledning

Københavnernes velfærd er den fjerde og sidste af de fire sammenfattende fortællinger, som har kendetegnet Københavns udvikling, og som skal ses i tæt sammenhæng med de øvrige tre fortællinger, der væver sig sammen til én fortælling om København og københavnerne.

Københavns nyere boliger

De centrale kulturspor fra de ældre dele af københavnernes boligforhold og byliv er til dels sikret som kulturmiljøer under fortællingen om København som hovedstad. I stedet fokuserer fortællingen om københavnernes velfærd på Københavns udvikling af nye kvarterer og bydele i perioden siden midten af 1800-tallet med fokus på fornyelsen af københavnernes boliger og på den gradvise introduktion af velfærdsfunktioner, der har skullet forbedre københavnernes levevilkår.

De nye boligområder har skullet danne rammen om et tidssvarende og sundt liv for det eksplosivt stigende antal københavnerne. Fortællingen omfatter derfor en række emner og kulturmiljøer, der er karakteristiske for København som boligby med alle de velfærds- og omsorgsfunktioner og faciliteter, der har fulgt københavnerne gennem hele livet fra vugge til grav.

Hovedemnerne i fortællingen om københavnernes velfærd er afgrænset som:

- Omsorg/institutioner dvs. hospitaler, skoler, plejehjem, forsorg for særlige befolkningsgrupper, badeanstalter, plejehjem mv.
- Arbejderboliger udført efter lægernes råd om lys, luft og grønt
- Helt nye kvarterer og bydele med blandede funktioner, parker, kirkegårde mv. planlagt og opført af samtidens dygtigste arkitekter
- Parker anlagt til friluftsliv, sport og bevægelse for den almindelige borger og, som kompensati-on for de dårlige boligforhold, kolonihaver med mulighed for at dyrke egne grønsager
- Grønne strukturer, grønne gaderum i boligområder, grønne gårde, stisystemer, grønne kiler mm

Under denne fortælling er der hidtil udpeget 18 værdifulde kulturmiljøer med en stor geografisk

spredning ud over kommunen. Samtidig er der i fortællingen og i udpegningerne tilstræbt at sikre et repræsentativt udsnit af boligtyper, boformer og finansieringstyper, som netop har været kendetegnende for københavnernes udflytning til et bedre liv de nye boligområder.

Velfærdssamfundets boligbyggerier

Der er naturligt et stort fokus i fortællingen og i udpegningen af værdifulde kulturmiljøer på velfærdssamfundets byggerier, og hvordan disse har manifesteret sig i forskellige former og skalaer i Københavns boligbyggerier ikke mindst siden 1930'erne. Her er fremhævet en række kulturmiljøer, der er tidstypiske vidnesbyrd om de forskellige opfattelser af det gode liv og den gode bolig op gennem tiden ud fra både teoretiske og praktiske betragtninger. Igen har udviklingen i København på mange måder været unik på grund af det stigende befolkningstal og den politiske opmærksomhed på velfærd, som har muliggjort nye boligformer.

Velfærdsfunktioner og institutionsbyggeri

Fortællingen omfatter netop også velfærdsaspektet af velfærdssamfundets byggerier, som i udpegningerne af kulturmiljøer repræsenteret ved Bispebjerg Hospital, Sundholm og De Gamles By, som karakteristiske, tidstypiske og dynamiske eksempler på byggerier til andre medborgere end de erhvervsaktive.

Tilsvarende er uddannelsesdimensionen tænkt ind i fortællingen og er i udpegningerne repræsenteret ved nogle af de skoler, der blev opført i tilknytning til de store nye boligkvarterer som en integreret del af byvæksten i lokal skala.

Den grønne by

Københavns byplanlægning og -udvikling i de nye kvarterer og bydele har siden 1930'erne været karakteriseret ved et stort fokus på de rekreative og grønne kvaliteter i form af parker og grønne korridorer gennem byrummet. Dette fokus er tilsvarende afspejlet i de eksisterende udpegninger, som omfatter parker, kirkegårde og andre grønne rum, som flittigt anvendes af københavnerne, og som er markante træk i byrummet.

Det grønne er også med i fortællingens fokus og i udpegningerne indenfor københavnernes fritid. Her suppleres havnens fokus på fritidssejls med én af

københavnerne yndlingsbeskæftigelser; havekolonien, som er allestedsnærværende på marginaljorder rundt om i byens periferi. Havekolonien er her repræsenteret ikke bare som nyttehaver og week-endbesøg, men også som boliger for mange københavnere, der søger det gode liv udenfor bymidten.

Københavnerne indkøb

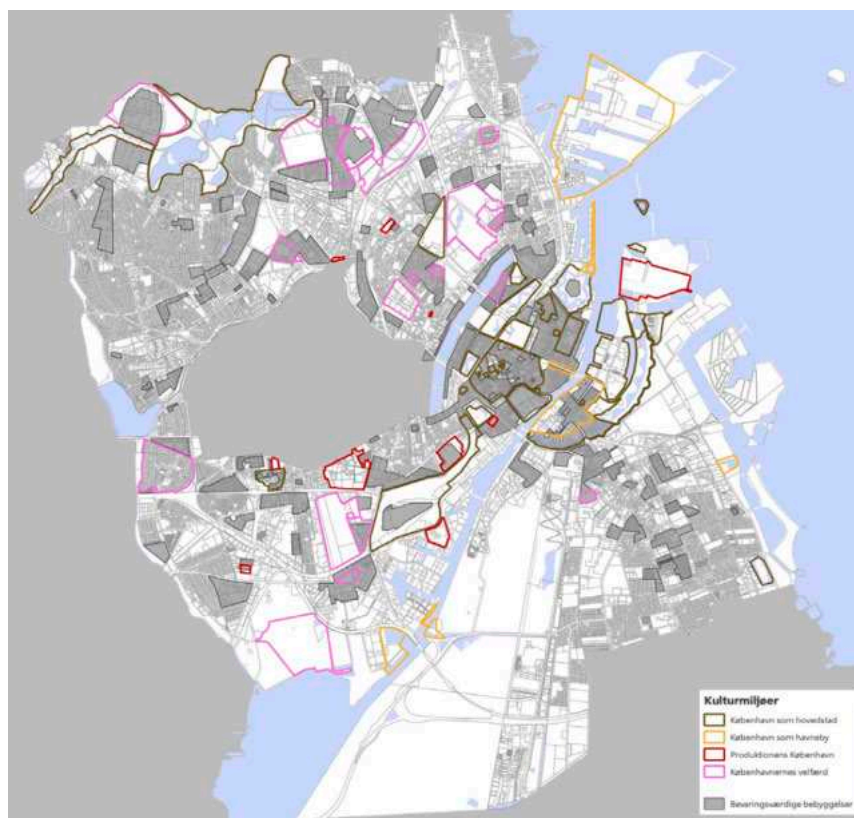
Der er dog også en række typer af aktiviteter og funktioner i københavnernes hverdag, der ikke er præciseret i fortællingen eller repræsenteret i de eksisterende udpegninger. Det gælder eksempelvis københavnernes indkøb, som ganske vist ligger implicit i et par af udpegningerne som del af boligområder, men som ikke selvstændigt er repræsenteret. Et andet eksempel ligger i det nære øvrige byliv i det offentlige rum, hvor københavnere bruger den fritid, der ikke bliver brugt i kolonihaven. Sporten er eksempelvis repræsenteret i udpegningen af Østerbro Stadion, mens de lokale bodegaer, restauranter, biografer og møntvaskerier sjældent er repræsenterede eller fremhævet som bærende bevaringsværdier.

Arkitektoniske kvaliteter

Der er en ganske naturlig opmærksomhed i de eksisterende udpegninger på de arkitektoniske kvaliteter i bebyggelserne indenfor de udpegede kulturmiljøer. Formålet er også specifikt formuleret i fortællingens begrundelse. I denne sammenhæng er det netop karakteristisk, at mange førende arkitekter har fået lov til at udfolde sig i København med eksperimenterende byggerier i en meget stor skala, og den specifikke opmærksomhed er derfor berettiget. De mere ydmyge etageejendomme og villaer, som findes i stort tal Københavns bydele, fylder til gengæld mindre.

Det er vurderingen på baggrund af den gennemførte screening, at fortællingen om københavnernes velfærd er både relevant og aktuel, selvom den kan omfatte yderligere aspekter af københavnernes hverdagsliv. Tilsvarende er det vurderingen, at de eksisterende udpegninger af værdifulde kulturmiljøer sikrer en række væsentlige, udtryksfulde og repræsentative for temaet.

VÆRDIFULDE KULTURMILJØER I KOMMUNEPLAN 2019

- 4.1 Bispebjerg Hospital
- 4.2 Sundholm
- 4.3 De gamles By
- 4.4 Enghavevej/Baunehøj Allé
- 4.5 Genforeningspladsen
- 4.6 På Bjerget inkl. Grundtvigs Kirke, Bispeparken og kirkegården
- 4.7 Kvarteret ved Ellebjerg Skole inkl. idrætsareal, Frederiksholm Kirke og Haveforeningen Frem
- 4.8 Tingbjerg
- 4.9 Sjællandsgadekvarteret inkl. Sjællandsgade Skole, badeanstalt, Simeons Kirke
- 4.10 Brumleby
- 4.11 Kartoffelrækkerne
- 4.12 Kildevældskvarteret
- 4.13 Vigerslev Haveby
- 4.14 Lersøparken inkl. haveforeninger
- 4.15 Valbyparken inkl. haveforeninger
- 4.16 Fælledparken og Østerbro Stadion
- 4.17 Assistens Kirkegård
- 4.18 Vestre Kirkegård

UDVIKLINGSTRÆK I KØBENHAVNERNES VELFÆRD

Indledning

Det har været et væsentligt element i screeningen at kortlægge centrale udviklingstendenser omkring Københavns rolle og historie som boligby og som et hjem for byens indbyggere. Formålet har været at identificere eventuelle behov for at udpege supplerende historier, som bør fastholdes gennem bevaringsværdige kulturspor som sammenhængende kulturmiljøer.

Som det allerede fremgår af ovenstående, er centrale historier og kulturspor fra centrale aspekter af fortællingen om københavnerens velfærd allerede dækket gennem de eksisterende kulturmiljøudpegninger. Forskellige typer af boliger, institutioner og rekreative rum op gennem tiden er således velbelysede med sikringen af et langt hen ad vejen repræsentativt udsnit af væsentlige kulturspor.

Københavnerens boliger

Byens boliger har altid været en afgørende faktor i Københavns udvikling, fordi boligerne udgør rammen om københavnerens hverdagsliv. Udviklingen af hensigtsmæssige boliger har været ét af byens vigtigste udviklingstræk i byens historie.

Som det allerede fremgår af fortællingen om københavnerens velfærd, skabte industrialiseringen i 1840'erne et betydeligt pres på den snævre og overbefolkede middelalderby indenfor byens volde. Borgernes ønsker om at kunne flytte til bedre vilkår blev kun aktualiseret af for eksempel koleraepidemiene i 1850'erne. Med åbningen af voldene fra 1856 blev der nye muligheder i det delvist åbne opland, der tidligere havde været optaget af volde og af demarkationsområderne.

Brokvartererne

Brokvarterernes lejekaserner skød op i fra 1860'erne og frem til den anden side af århundredeskiftet. De nye boliger skulle ikke bare absorbere de mange, der flyttede ud af middelalderbyen; de skulle også rumme det enorme antal tilflyttere, der flyttede fra landet og ind til byens nye industriarbejdspladser. Allerede efter én generation, var der ved århundredeskiftet igen behov for nye boliger med nye standarder, som de trange lejekaserner ikke kunne levere.

Udflytning til forstæderne

Her gav indlemmelsen af nye områder i Københavns Kommune helt nye muligheder for at etablere sig udenfor byen i nye og tidssvarende kvarterer – og eventuelt i egen bolig. I løbet af perioden fra århundredeskiftet og frem til 1960'erne blev de nye områder bebygget med forskellige boligtyper og i en byplanskala, som ikke er set siden.

Moderne boliger i nye skalaer

Der var et akut behov for fornyelse af boligmassen, og i de næste generationers store boligbyggerier eksperimenterede man med, hvordan man indrettede den ideelle bolig til den moderne arbejder. Arbejderne havde fået penge og var blevet organiserede, og de kunne derfor stille krav til boligerne. Organiseringen og en generelt større social bevidsthed betød også, at der ikke længere skulle bygges mest muligt på mindst mulig plads; der skulle være lys og luft og plads i de nye bebyggelser. Så mens meget boligbyggeri stadig blev indpasset i byens struktur og skulle betjenes af det omkringliggende byrum, fik arkitekter, filosoffer og byplaningeniører også rum og plads til at tænke i nye ideelle boformer i kæmpe skala i de nye kvarterer.

Det er blandt andet kendetegnende for flere af Københavns boligbyggerier fra særligt 1950'erne, at de er tænkt så store og med så stor opmærksomhed omkring beboernes behov, at de har en unik "all inclusive"-struktur, som man kun møder få andre steder i landet og særligt i omegnskommunerne. Disse store byggerier blev fra starten tænkt og opført med en række velfærds- og omsorgsfunktioner, der muliggjorde et liv i den samme bebyggelse fra vugge til grav. Boligforeningerne indtænkte således i dialog med kommunen funktioner til hele livet i de nye kæmpebebyggelser; jordemoderklinikker, daginstitutioner, skoler, indkøbsmuligheder, kirke og – som i Folehavekvarteret – en bedemandforretning. Kun arbejdspladserne og fritidsaktiviteterne manglede – men de var med boligområdernes placering og udviklingen af lokale bydelscentre tæt på.

Det har været et særligt udviklingstræk for Københavns udvikling i særligt 1940'erne og 1950'erne, at den som en storby med et traditionelt og vedvaren-

de politisk fokus på omsorg har København arbejdet i helt andre skalaer, end man har kunnet de fleste andre steder.

Moderne boliger til alle livsfaser

Endeligt skete der efter 1. Verdenskrig et gradvist skift i samfundets menneskesyn, og den traditionelle københavnske arbejder blev også medborger i det velfærdssamfund, der i de næste årtier rullede over samfundet, og som på afgørende vis også kom til at tegne Københavns udvikling. Sammen med nye boliger i de nye områder, skulle medborgerne også have nye uddannelsesmuligheder med lokale skoler, som sammen med velfærds- og omsorgsinstitutioner skød op i de nye kvarterer.

Her blev der samtidig introduceret nye boliger til nye grupper. Blandt de første til at flytte ud var børnefamilierne, og børn blev i slutningen af 1930'erne introduceret som et tema i de nye bebyggelser. De blev nu opført med børneværelser, legepladser på de store varmemesterplæner og med daginstitutioner, der tillod mor at gå på arbejde.

Også de lidt større unge fik nye boliger fra 1940'erne. Her skød i tidens løb tusindvis af studieboliger op tættere på uddannelserne i byens campusområder til de mange unge, der søgte uddannelser i København. Og siden blev der.

Men også i den anden ende af livet skete det forandringer i boligsituationen og i de ældre københavneres hverdagsliv. Hvor mange ældre tidligere havde boet hos deres børn under trange vilkår, begyndte der fra århundredets begyndelse af skyde alderdomshjem op, mens ældreboligerne først stødte til de nye bebyggelser i 1950'erne, hvor de første store generationer af ældre i København dukkede op. De bedre levevilkår begyndte at vise sig i gennemsnitslevetiden.

Byens nye infrastruktur

Med udviklingen af nye og store boligområder skete der også en udvikling af den infrastruktur og de kommercielle faciliteter, der skulle understøtte de nye bydele og kvarterer. Nye veje og baner begyndte at forbinde bydelene på tværs og gav plads til en

privatbilisme, som København aldrig har formået at absorbere. Tilsvarende fik københavnernes nye decentrale indkøbsmuligheder i de nye bydele, som også har været med til at tegne byrummet med væsentlige strukturer.

Finansieringen af nye boliger

Behovet for og efterspørgslen efter nye og tidssvarende boliger udenfor bymidten var på den ene side en drivende faktor i byens udvikling i mere end 100 år.

Den anden afgørende side af boligudviklingen har været udbuddet af boliger - der aldrig har været stort nok – og ikke mindst boligfinansieringen. For nok havde arbejderne fået flere penge, men det lå stadig udenfor de fleste københavnernes rækkevidde selv at finansiere en bolig.

Allerede fra århundredets begyndelse blev der derfor etableret forskellige offentlige ordninger, der skulle hjælpe med finansieringen af nye boliger. Byggeforeninger blev allerede udbredte i sidste halvdel af 1800-tallet, men med statslån kom de for alvor gang i byggeriet af særligt énfamilie- og dobbelthuse i de indre forstæder. Her gik flere – ofte fra samme arbejdsplads eller samme branche sammen om at finansiere og bygge.

Fra 1920 og for alvor fra 1933 fik boligforeningerne og deres medlemmer også muligheder for at bygge med statslån, og disse ordninger dannede frem til 1952 basis for de store nye samlede bebyggelser, der blev opført. Til gengæld stillede staten krav om byggeriets håndværksmæssige og arkitektoniske kvaliteter.

Boligforeningerne fik gennem de nye finansieringsordninger en afgørende indflydelse på, hvilke typer af boliger, der skulle opføres, og i sidste ende, hvordan København udviklede sig.

Ejer- og finansieringsformerne i boligbyggeriet er nogle af de kulturspor, der direkte kan aflæses i byen i dag i kraft af boligernes kvaliteter og former, som står som vidnesbyrd om den mest markante udviklingsperiode, som byen har gennemgået.

Et faldende folketal

Herefter gik det nedad. I løbet af 1960'erne flyttede en stor del af Københavns industrier ud af byen, havnen mistede en del af sin betydning, og store dele af boligmassen i bymidten og på brokvartererne var nedslidt og helt utidssvarende. Resultatet var, at der blev færre og færre københavnere fra 1960 og frem til 1980'erne.

Nedgangen blev synlig i byrummet, hvor industrier og havnearealer blev forladt, og der blev gennemført omfattende saneringer af den ældre boligmasse. I takt med tidens sans for store skalaer overvejede man at rive hele bydele ned, for at forny byen.

Særligt på brokvartererne skete der omfattende saneringer og renoveringer af det tætte boligbyggeri. Mange af de traditionelle baghuse blev erstattet af nye åbne gårdrum, som skulle give mere lys og luft og dermed fremme den rekreative udnyttelse af rummene. Samtidig fik mange af de eksisterende lejligheder etableret egne toiletter og badeværelser til erstatning for toiletter i gården eller på bagtrappen. Først i 1961 blev de sidste latriner tømt på Vesterbro.

Københavns fornyelse

I løbet af 1980'erne og for alvor fra 1990'erne begyndte København at genopfinde sig selv som boligby. Der blev indledt omfattende transformationer af tidligere erhvervs- og boligområder; ældre boliger i bymidten og på brokvartererne blev renoveret, og der skete betydelige huludfyldninger. I store dele af havnen begyndte egentlige nye boligkvarterer at skyde op på de tomme havnearealer.

København er igen blevet en populær boligby med et højt velfærdsniveau, hvor efterspørgslen på boliger stadig overgår prisen; en problemstilling, der har kendetegnet København i flere hundrede år. Med transformationerne ændrer det kendte bybillede igen udtryk og giver københavnernes og deres velfærd nye rammer. Samtidig tilfører omdannelserne nye kulturhistoriske lag og kvaliteter til en kendt fortælling, og der skal måske være en opmærksomhed på i tide at sikre kulturspor, som er opstået i denne seneste omdannelse af byen.

INTERESSER I ET NATIONALT, REGIONALT OG LOKALT PERSPEKTIV

Nationale og regionale interesser

Fortællingen om københavnernes velfærd rammer lige ned i den opmærksomhed, der er omkring sikring af velfærdssamfundets bygninger. Slots- og Kulturstyrelsen gennemførte i 2008 en mindre undersøgelse af typiske byggerier, der har præget det 20. århundredes boligbyer. Her fremhæves netop mange af de emner, typer og kvaliteter af kulturværdier og -miljøer, som udgør kernen i Københavns Kommunes fortælling om københavnernes velfærd, og som i vid udstrækning allerede er repræsenteret gennem de eksisterende kulturmiljøudpegninger.

Lokale interesser

Set fra et lokalt perspektiv synes interessen for bolig- og velfærdsbyen at være stor. Det er de 51 konkrete forslag til nye kulturmiljøer, der er indkommet fra byens lokaludvalg i forbindelse med screeningen, et klart udtryk for.

Mange forslag fra lokaludvalgene har samme fokus som fortællingen og bidrager med væsentlige, nye forslag til kulturmiljøer og med ny viden om byens

udviklingstræk indenfor temaet. Lokaludvalgene repræsenterer jo netop en del af de bydele og kvarterer, der er vokset frem som en del af Købehavns udvikling i de sidste 150 år.

En del af forslagene synes at tage udgangspunkt i ønsket om at bevare lokale værdier, der netop danner rammen om det gode liv i en lokal kontekst. Samtidig er der en klar opmærksomhed omkring, at nogle af de mindre, sammensatte boligmiljøer og rekreative områder er under pres fra byens udvikling.

Frem for alt repræsenterer de mange forslag et indtryk af, at Københavns udvidelser og kvaliteterne i de nye byrum er blevet en indlejret del af identiteten i bydelene.

Der er på grundlag af screeningen af eksterne forslag og bemærkninger ikke fundet anledning til at anbefale ændringer i fortællingen om københavnernes velfærd.

FOKUSOMRÅDER I SCREENINGEN

I forlængelse af den indledende kortlægning af Københavns væsentlige historier og udviklingstræk er der formuleret en række fokusområder, der særligt er undersøgt gennem screeningen for eventuelle nye værdifulde kulturmiljøer.

Fokusområderne vedrører særlige udviklingstræk, som særskilt er undersøgt og eventuelt bør afspejles og sikres som kulturspor. Screeningen har i denne sammenhæng holdt sig indenfor den eksisterende afgrænsning af temaet.

Der har i screeningen af fortællingen om københavnernes velfærd særligt været fokus på følgende temaer:

- Ikke fornyede ældre kvarterer med tætte baggårde, særligt på brokvartererne, idet dette aspekt ikke er afspejlet i de nuværende kulturmiljøudpegninger.
- Nyere boligbyggerier med fokus på velfærd og familieliv. Herunder særligt fokus på byggerier, der specifikt er blevet målrettet til eksempelvis børnefamilier.
- Et repræsentativt udsnit af boligtyper og ejendoms- og finansieringsformer med særligt fokus på forskellige typer af boliger, som forskellige finansieringsformer har gjort mulige.
- Store sammenhængende boligbyggerier/byplaner, herunder boligforeningernes indflydelse på byudviklingen i stor skala
- De indre forstæder og overgangen til de ydre forstæder i omegnskommunerne, herunder de indre forstæders overordnede byplanstruktur og skalaskift i byggeriet i randzonerne
- Villabyerne, herunder fokus på omdannelseskvarterer med ombyggede og fornyede traditionelle villaer som et udtryk for ændrede krav til boligen
- Den lokale detail- og dagligvarestruktur, herunder særligt butiksliv med direkte tilknytning til samlede boligområder.
- Vidnesbyrd om bolignøden, herunder midlertidige boliger, der er blevet permanente
- De rekreative strukturer fra Den Grønne Betænkning med særligt fokus på realiseringen af visioner i betænkningen som synlige grønne strukturer i det aktuelle byrum.
- Studieboliger, herunder særligt kollegiebyggerier

KVALIFICERING OG ANBEFALING AF NYE KULTURMILJØER

Indledning

På grund af det meget store antal forslag til et tema, der allerede omfatter et stort antal udpegninger, har der også i forbindelse screeningen og vurderingen af forslag indenfor dette tema været væsentligt at foretage en omfattende vurdering og prioritering blandt de tolv forslag til kulturmiljøer med henblik på at reducere antallet af nye kulturmiljøer.

Foruden en yderligere kulturhistorisk bedømmelse af hvert af forslagene, har bruttolisten været genstand for flere drøftelser i projektets arbejdsgruppe. Herunder er der inddraget en vurdering af de pågældende områders umiddelbare sårbarheder og potentialer for bevaring og udvikling. Endeligt er indgået en vurdering af mulighederne for at indarbejde de foreslåede kulturmiljøer i kommunens planarbejde.

En sådan vurdering vil naturligvis bero på en række subjektive skøn, og det er ikke umiddelbart muligt at foretage en objektiv rating af de enkelte kulturmiljøers evne til at opfylde udpegningskriterierne.

Høj prioritering – anbefales udpeget som værdifulde kulturmiljøer i kommuneplanen:

Bellahøjhusene som et eksempel på nyskabende arkitektur til arbejderboliger i en stor skala

Den sammenhængende bebyggelse er et unikt, velafgrænset og velbevaret kulturmiljø, der har fastholdt de oprindelige værdier og principper, der lå til grund for dets opførelse. Det besidder således fortsat en høj autenticitet og integritet og er et let afkodeligt kulturmiljø.

Der er ved vurderingen lagt vægt på det sammenhængende områdes særlige byplanmæssige historie og arkitektoniske kvaliteter, som bidrager med væsentlige nye aspekter af Københavns boligudvikling.

Middel prioritering:

Jyllandshusene på Rundholmen som et eksempel på tidligt almennyttigt boligbyggeri med fokus på

børnefamilier.

Det intakte og velbevarede kulturmiljø bidrager med et væsentligt nyt tema om 1930'ernes nye familieidealer i boligbyggeriet, som supplerer de eksisterende udpegninger.

Det er ved prioriteringen af anbefalingerne lagt til grund, at bygningerne allerede er sikret som bevaringsværdige med en høj vurdering. Samtidig bidrager det forhold, at bebyggelsen er ejet af en boligforening, til at der også fremover vil ske en homogen udvikling af bebyggelsen.

Folehavekvarteret som et eksempel på et jævnt almennyttigt boligbyggeri i meget stor skala med alle faciliteter og opført på få år. Til forskel fra flere andre store, samlede boligbebyggelser fra samme periode - eksempelvis Tingbjerg, blev der i dette område lagt mindre vægt på byggeriets arkitektoniske og byplanmæssige kvaliteter og mere på at skabe flest mulig boliger på mindst mulig plads.

Det meget store boligområde er et væsentligt, intakt og velbevaret vidnesbyrd om enkle boligbyggerier i København i meget stor skala, som bidrager til fortællingen med et væsentligt kulturspor.

Det er ved prioriteringen af anbefalingerne lagt til grund, at bygningerne allerede er sikret som bevaringsværdige med en middel vurdering, men at området er udsat i forhold til en mulig fortætning med nybyggeri. De større, samlede bebyggelser fra samme periode er samtidig repræsenteret i de eksisterende udpegninger ved Tingbjerg.

Epidemihospitalet Øresundshospitalet som et eksempel på et kommunalt behandlingssted for epidemiramte og senere regionalt hospital.

Øresundshospitalet er et velbevaret vidnesbyrd om og repræsentant for udbygningen af kommunale faciliteter, der fra slutningen af 1800-tallet skulle sikre Københavnernes velfærd og sundhed, og området rummer fortsat en række stærke bevaringsværdier. Det bidrager i kraft af dets historie med et nyt aspekt til fortællingen om Københavnernes velfærd.

Det er ved prioriteringen af anbefalingerne lagt til grund, at bygningerne allerede er sikret som bevaringsværdige med en høj vurdering, og at områdets sammenhæng er sikret gennem en bevarende lokalplan.

Svenskehusene ved Ellebjerg som et eksempel på et midlertidigt barakbyggeri, der har skullet afhjælpe bolignød og huse udsatte grupper.

Kulturmiljøet står som et meget repræsentativt eksempel Københavns mange midlertidige boligløsninger. Kulturmiljøet supplerer og perspektiverer derved fortællingen om Københavnernes velfærd med et vigtigt aspekt.

Der er ved prioriteringen lagt vægt på, at bygningerne til dels allerede er vurderet som bevaringsværdige og dels, at områdets autentiske udtryk er svækket af senere ombygninger.

Boligkvarteret omkring Husum Vænge og Humlevænget i Husum som et eksempel på et jævnt, almennyttigt boligbyggeri i meget stor skala med flere boligtyper.

Det meget store og intakt bevarede boligområde med dets tilhørende servicefunktioner og institutioner understøtter fortællingen om Københavnernes velfærd og særligt temaet omkring de moderne arbejderkvarterer opført i perioden 1930-1960.

Mens en stor del af de enkelte bygninger er udpegede som bevaringsværdige, er bebyggelsen som helhed sårbar overfor eksempelvis fortætning på de åbne arealer. Der er dog ved prioriteringen lagt til grund, at hovedparten af bebyggelsen i sin helhed er udpeget som bevaringsværdig bebyggelse i kommuneplanen med henblik på at sikre bebyggelsens helhedspræg.

Lav prioritering:

Byggeföreningsvillaeerne på Degnemose Allé som et tidligt eksempel på byggeföreningsboliger i de indre forstæder.

Områdets bebyggelse understøtter fortællingen om Københavnernes Velfærd, herunder særligt embedsmænds og funktionærers tidlige udflytning til nye villakvarterer i Københavns nye indre forstæder mod nordvest og vest.

Det er ved kvalificeringen vurderet, at områdets bygninger er omdannede i sådant omfang, at det oprindelige udtryk delvist udviskes, selvom dets bevaringsværdier stadig er til stede i kraft af den oprindelige struktur og beliggenhed ved åbne arealer.

Den engelske haveby som et eksempel på havebybebyggelser med særlige arkitektoniske kvaliteter i de indre forstæder.

Det meget velbevarede kulturmiljø fremstår meget intakt og med dets oprindelige kvaliteter. Kulturmiljøet uddyber dermed fortællingen om Københavnernes velfærd med et væsentligt eksempel på boligföreningsbyggerier med større boligenheder.

Det er ved prioriteringen lagt til grund, at områdets enkeltbygninger er vurderet bevaringsværdige med høj bevaringsværdi. Samtidig har boligföreningen AAB som ejer udarbejdet en udviklingsplan for området, der netop sigter mod at gennemföre en modernisering, der fastholder og understreger bebyggelsens historiske sammenhæng og karakter, hvilket vurderes at bidrage til at sikre bebyggelsens fremtidige bevaring med en høj integritet.

Bispebjerg Park Allé som et eksempel på gennemgående grønne strukturer og korridorer i de indre forstæder.

Det velbevarede kulturmiljø repræsenterer i den valgte afgrænsning en særlig del af Københavns ideelle byplanlægning og supplerer fortællingen med et væsentligt nyt aspekt.

Kulturmiljøet lever med den angivne afgrænsning principielt op til udpegningskriterierne og vil således kunne udpeges som værdifuldt kulturmiljø. Det er ved den endelige kvalificering vurderet, at en selvstændig udpegning af det aktuelle område bør prioriteres lavt. I stedet vil det med fordel kunne indgå i en større udpegning, der omfatter øvrige

grønne strukturer som angivet i Den Grønne Betænkning.

Byggeforeninger i Valby som eksempel på et større område med byggeforeningsboliger i forskellig form og fra forskellige perioder i de indre forstæder.

Kulturmiljøet udgør i samlet form i alt seks store byggeforeninger indenfor et afgrænset område i Valby. De seks byggeforeninger er i denne screening vurderet under ét, idet de netop samlet har været med til at tegne udviklingen i denne del af Valby. Kulturmiljøets værdi og væsentlige bidrag til fortællingen om Københavnerens velfærd ligger netop i den påvirkning, som byggeforeningerne havde på Valbys udvikling.

Det er ved kvalificeringen og prioriteringen vurderet, at dele af bebyggelsernes oprindelige kvaliteter og væsentlige ensartethed med tiden er blevet udvisket, hvilket gør kulturmiljøet svært afkodeligt som en helhed med flere dele. Samtidig er de væsentligste bygninger allerede vurderet bevaringsværdige og tre delområder (Den Røde by, Selveje og Kløverbladet) er udpeget som bevaringsværdig bebyggelse.

Generelle vurderinger ved udpegningerne

Der har ved screeningen og vurderingen af de eventuelle nye kulturmiljøer været lagt stor vægt på områdernes kulturhistoriske værdier og kun i anden række bebyggelsernes arkitektoniske kvaliteter. Herunder har der under screeningen været valgt en bredere tilgang til spørgsmålet omkring arkitektonisk originalitet ud fra den betragtning, at tidstypiske omdannelser af byggeriet netop afspejler vores skiftende krav til den gode bolig op igennem tiden. Det er her karakteristisk, at en stor del af velfærdssamfundets byggeri har haft en lang, uændret levetid, hvilket er et vidnesbyrd om de arkitektoniske kvaliteter, som meget af byggeriet havde fra starten.

Flere af de foreslåede områder er sammenhængende, almene bebyggelser, hvor bevaringsværdierne knytter sig til det ensartede udtryk, fri- og fællesarealerne, og i flere tilfælde også den store skala. I de almene boligforeningsområder, ses ikke i samme

grad de forskelligartede og ofte ukoordinerede om- og tilbygninger og øvrige bygningsændringer, som ofte præger private villa- og rækkehusbebyggelser. At området har én eller få ejere (de almene boligorganisationer) kan derfor i et vist omfang være med til at sikre områdernes ensartede helhedspræg.

En del byggerier er dog med tiden blevet omdannet i et sådant omfang, at de egentlige bevaringsværdier er forsvundet eller udviskede. Det gælder særligt i forhold til de mange seriebyggerier, der findes i rækkehusbyggerierne og i mange af byggeforeningshusene, hvor én af de bærende bevaringsværdier ligger i at kunne genkende husene som hørende sammen. Disse forbindelser er flere steder blevet udviskede, og bebyggelserne kvalificerer derfor ikke i samme omfang til en udpeging som kulturmiljøer. Dette har blandt andet været medvirkende til ikke at anbefale en række kulturmiljøer, som er blevet foreslået af lokaludvalgene, fordi områdernes kulturhistoriske værdier set i et større perspektiv er ikke længere til stede.

Samtidig er der ved vurderingen lagt vægt på at supplere de eksisterende udpegninger indenfor rammerne af den systematik, der har ligget til grund for de oprindelige udpegninger. Her har der været valgt en klar tilgang, der har sikret en både kronologisk, bygningstypologisk og arkitektonisk repræsentativitet i udpegningerne. Denne tilgang er som udgangspunkt blevet fulgt ved at pege på mulige kulturmiljøer, der er kan ses i samme systematik. Herunder er der ved vurderingen taget udgangspunkt i at sikre nye steder og historier indenfor de formulerede fokuspunkter for screeningen.

Endeligt er der i forbindelse med kvalificeringen og ikke mindst prioriteringen af de enkelte miljøer blevet foretaget en vurdering af den eksisterende beskyttelse af områdets bevaringsværdier gennem en udpeging som bevaringsværdig bebyggelse, gennem bevaringsvurderingen af de enkelte bygninger og gennem beskyttelse gennem lokalplanlægning. I denne sammenhæng er områder uden sikring af de værdifulde sammenhænge blevet prioriteret.

Det almennyttige boligbyggeri i Københavns indre forstæder eksploderede igen i 1950'erne efter Besættelsens mangel på byggematerialer. På Bellahøj i Brønshøj-Husum blev Danmarks første højhuse opført 1950-57 på jorder, der havde tilhørt landstedet Bellahøj.

Mogens Irming og Tage Nielsens oprindelige bebyggelsesplan fra 1944 var inspireret af Le Corbusiers visioner om mere plads, luft og lys ved at bygge i højden. Højhusene blev opført af ikke mindre end fire boligselskaber, der valgte hver sin tegnestue til byggeriet: AKB med Eske Kristensen, fsb med Edvard Heiberg og Karl Larsen samt Ole Buhl og Harald Petersen, AAB med Dan Fink og KAB/SAB med A/S Dominia og Stadsarkitektens Direktorat som arkitekter.

Det eksperimentelle byggeri af stål, beton og glas afprøvede nye, effektive metoder og satte gang i boligbyggeriet efter 2. Verdenskrig. Meningen var, at

alle uanset indkomst skulle have mulighed for at bo i Bellahøj, men på grund af det eksperimenterende byggeri blev huslejen høj.

De 28 punkthuse er placeret efter solorientering, udsigtsforhold og slag-skygger fra nabohusene. I alt rummer husene 1.300 lejligheder på ét til fem værelser samt tre underjordiske garageanlæg.

De enkelte højhuse består af to forskudte fløje i 9-13 etager med glas-trappehuse. Husene ligger i en park med kuperet terræn og et amfiteater med plads til 2.000 tilskuere tegnet af C.Th. Sørensen. Endvidere er der adgang til friluftsbadet Bellahøjbadet, som i dag er det overdækkede Bellahøj Svømmestadion.

Det grønne område og friluftsscenen ved punkthusene er ved et stisystem forbundet med Degnemo- sen, der fremmer områdets parkkarakter.

Bellahøjhusene repræsenterer endnu et tidstypisk

billede på udviklingen i Københavns boligstruktur – ikke mindst i de indre forstæder. Samtidig er bebyggelsen et udtryk for de skiftende teoretiske, ideologiske og politiske overvejelser i midten af det 20. århundrede om, hvordan den moderne arbejder bør leve. Samtidig er den et vidnesbyrd om de store sociale og demografiske udfordringer, som omdannelsen af industribyen til service-metropol har skabt i løbet af den sidste generation.

Samtidig er Bellahøjhusene et godt eksempel på boligselskabernes og boligforeningernes meget store indflydelse på udbygningen af København, som kom til at præge mange boligbyggerier i byens indre forstæder i perioden mellem 1930 og 1970. I tæt dialog med stadsarkitekten blev der tænkt i de helt store skalaer og ofte i eksperimenterende byggerier, der også vidnede om boligselskabernes økonomiske formåen.

Bebyggelsen understøtter derved på flere måder

med væsentlige aspekter af fortællingen om Københavnerens velfærd.

Bellahøjbebyggelsen er et fikspunkt i bybilledet og kan ses fra store dele af det nordlige København. Trods omfattende renoveringer er områdets struktur og husenes egenartede udtryk velbevaret. Blandt de bærende bevaringsværdier kan nævnes:

- Bebyggelsens struktur med de fire typer af punkthus indbyrdes placeringer og mellemliggende åbne parkarealer
- De enkelte punkthus arkitektoniske udtryk
- Adgangen til og integrationen af Degnemosen, Bellahøj Camping og Brønshøjparken som rekreative arealer
- Restauranten, svømmebadet og indkøbscenteret som støttefunktioner i bebyggelsen

Bygningerne er allerede vurderet som bevaringsværdig med høje SAVE-vurderinger på 2.

ANDRE KULTURMILJØER PÅ BRUTTOLISTEN

Boligkvarteret omkring Husum Vænge og Humlevænget i Husum

De store boligområder ved Husum Vænge, Glumsøparken og Humlevænget er storslåede vidnesbyrd om Københavns byplanlægning i den helt store skala med Københavns Kommune og de almennyttige boligforeninger KAB og SAB som de drivende kræfter.

Kvarteret er udlagt på ét af de steder og efter de anvisninger, der allerede i 1903 blev fremlagt i Uraniplanen og senere i den Grønne Betænkning om principperne i byens grønne korridorer og gentaget i Fingerplanen fra 1947. Den kileformede struktur kan føres tilbage til den oprindelige stjerneudstykningsområdet i 1781.

Boligområdet er et meget stort sammenhængende almennyttigt boligbyggeri. Byggeriet består af flere dele og er opført etapevis i tiden 1942-53. På grund af krigens mangel blev de sidste dele først opført i 1952.

Byggeriet består af både etageejendomme og rækkehuse. Hertil kommer handels- og servicefunktioner, ældreboliger og institutioner samt Husum Skole, der ligger placeret som centrum i bebyggelsen.

Boligkvarteret er karakteristisk med sin symmetriske gadestruktur og sine meget store grønne arealer, der danner en grøn akse gennem hele byggeriet og yderligere sætter skolen i fokus.

Boligkvarteret er et meget fint og velbevaret eksempel på byplanlægning af almennyttige boliger i stor skala i Københavns indre forstæder. Byggeriet er meget karakteristisk placeret ved Frederikssundsvej og med adgang til Islev og Husum stationer. Dermed blev der skabt direkte forbindelse til indre by.

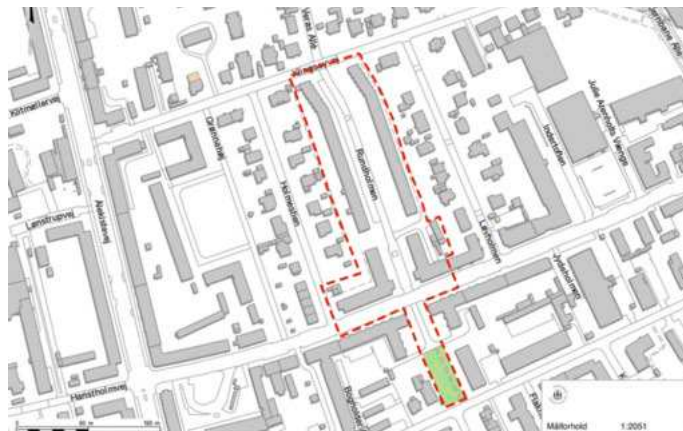
Kulturmiljøet rummer en række bevaringsværdier, der knytter sig til den overordnede bebyggelsesstruktur, herunder rækkehusbebyggelsen med de karakteristiske knækkede ender, der tilpasser sig gadeforløbet og den spejlede struktur i etageboligerne samt samspillet med de åbne grønne områder omkring den grønne akse gennem hele bebyggelsen.

Boligområdet understøtter fortællingen om Københavnerens velfærd og særligt temaet omkring de moderne arbejderboliger, der 1930-1960 opstod i Københavns indre forstæder som et alternativ til lejeboligerne på brokvartererne.

Området er ikke omfattet af en lokalplan, der sikrer dets bevaringsværdier og sammenhænge. Hovedparten af bebyggelsens bygninger er dog allerede i et vist omfang beskyttet. Husum Skoles hovedbygning er bygningsfredet, mens rækkehusbebyggelsen er udpeget som bevaringsværdig med en SAVE-vurdering på 3. Områdets etageboliger er vurderet med en SAVE-værdi på 4.

ANDRE KULTURMILJØER PÅ BRUTTOLISTEN

Jyllandshusene på Rundholmen, Vanløse

Jyllandshusene på Rundholmen i Vanløse er et godt eksempel på, hvordan man i løbet af 1930'erne og 1940'erne eksperimenterede med nye boligformer, der skulle give yngre familier fra provinsen eller udflyttere fra brokvartererne gode levevilkår.

Bebyggelsen omfatter 62 rækkehuse på samt fire firetagers etageejendomme med 52 lejligheder og er opført af Dominia A/S for KAB og den selvejende institution Jyllandshuse i 1942 med støtte fra staten. Organisationen Jyllandshuse skulle netop bidrage til at skaffe boliger til de mange yngre mennesker, der flyttede til job i København.

Bebyggelsen er et meget tidligt, fint og velbevaret eksempel på 1940'ernes opgraderede almennyttige arbejder- og funktionærboliger. Her er størrelsen på boligerne i rækkehusene værd at bemærke. Med sine 95-105 m² (63-81 m² boligareal) var boligerne noget større end samtidens standard. Én af forklaringerne på boligstørrelsen er, bebyggelsen er ét af de første eksempler under KAB på store almennyttige boliger til én familie.

Det eksperimentelle i bebyggelsen var, at man introducerede børn som et tema. Bebyggelsen er det første eksempel under KAB på boliger bygget med deciderede børneværelser og legestue. Til bebyggelsen blev samtidig anlagt en stor legeplads med stier

gennem bevoksningen samt en egen daginstitution og sågar en jordemoderklinik.

Bebyggelsen understøtter fortællingen om Københavnerens Velfærd med et væsentligt tema om byggeri til børnefamilier, hvor børn blev et selvstændigt tema og en motiverende faktor i udflytning fra brokvartererne.

Bebyggelsen har vist sig langtidsholdbar, og der er ikke blevet foretaget ombygninger på husene. Området er fortsat meget populært blandt børnefamilier.

Bebyggelsen er meget velbevaret og har beholdt sit oprindelige udtryk med de to velbevarede rækkehusstokke med deres karakteristiske buer mod nord samt etageejendommens funktion som portal til rækkehusbebyggelsen mod Hanstholmvej. Tilsvarende er bebyggelsens haver, legepladser og daginstitution bevaret. Bebyggelsen udgør dermed et komplet og velafgrænset kulturmiljø med en stærk fortælling.

Området er ikke omfattet af en lokalplan, der sikrer dets bevaringsværdier og sammenhænge. Hovedparten af bebyggelsens bygninger er dog allerede i et vist omfang beskyttet, idet rækkehusene er vurderet som bevaringsværdige med en SAVE-vurdering på 3 og etageboligerne har en SAVE-vurdering på 4.

Folehavekvarteret i Valby

I tiden efter Besættelsen var der i København en meget stor boligmangel som følge af brokvarterernes nedslidning og en enorm tilflytning til byen fra provinsen. Særligt langs de store indfaldsveje til København opstod der derfor i begyndelsen af 1950'erne store almennyttige boligkvarterer med etageejendomme. Mellem indfaldsvejene opstod typisk store områder med énfamiliehuse, hvilket gav disse nye indre forstæder en meget sammensat karakter. Funktionerne var dog de samme; moderne boliger til arbejdere og funktionærer tæt ved indfaldsvejene og ringvejene indenfor kommunen.

Boligkvarteret ved Folehaven i Valby er én af de største og meget karakteristiske indre forstæder, der opstod efter Besættelsen. Bebyggelsen blev opført 1952-55 for Fagforeningernes Boligforening for København og Omegn af arkitektfirmaet Houmøller Klemmensen. Bebyggelsen omfatter i alt 67 boligblokke med 2.680 lejemål med et mindre butikcenter og et ungdomshus. Bebyggelsen blev i 1956 suppleret med Kirsebærhavens Skole, børnehaven og et bibliotek, og i 1966 fik området sin egen kirke (Margrethekirken) opført for Københavns Kirkefond af arkitekterne Rolf Graae og Wilhelm Wohlert.

Tilsammen udgør bebyggelsen og dens tilknyttede funktioner en hel, kompakt bydel, der tillader et helt liv fra vugge til grav. Dermed er bebyggelsen et godt

eksempel på den byplanlægning i meget stor skala og det nye velfærdssamfund, som karakteriserede meget boligbyggeri i 1950'erne.

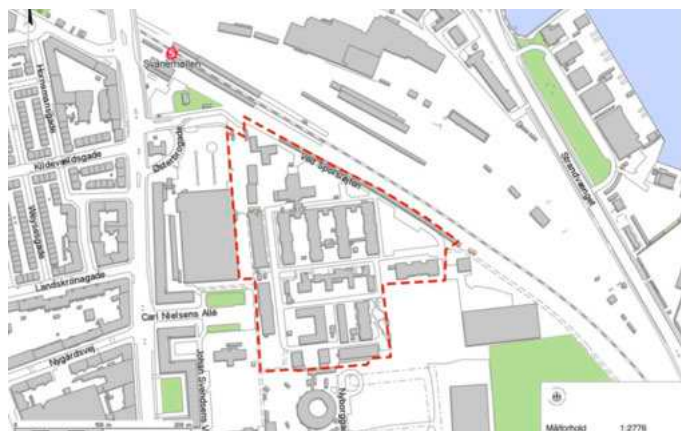
Idealerne betød også flest mulige boliger for færrest mulige penge på de allerede kostbare arealer i Københavns indre forstæder. Boligblokkene i billige gule sten ved Folehaven blev placeret rundt om åbne "varmemesterplæner" uden landskabelige kvaliteter eller særlige særkender i en monoton rytme.

Kulturmiljøet med dets boliger er et meget tidstypisk vidnesbyrd om centrale aspekter af den moderne fortælling om Københavnerens Velfærd, som den opstod med velfærdssamfundet i løbet af 1950'erne. Samtidig er kulturmiljøet ét element i fortællingen om produktionens København; her boede – og bor – den moderne industri- eller servicearbejder med nem adgang til byen og dens industriområder i en struktur, som har holdt sig frem til i dag.

Kulturmiljøet er i al væsentlighed bevaret med en intakt struktur og et autentisk udtryk. Herunder eksisterer bebyggelsens lille butikcenter fortsat. Bebyggelsens etageejendomme bevaringsværdighed vurderes med en SAVE-vurdering på 4, mens den gældende lokalplan muliggør fortættelse af området, hvilket kan påvirke dets historiske udtryk.

ANDRE KULTURMILJØER PÅ BRUTTOLISTEN

Epidemihospitalet Øresundshospitalet, Østerbro

Som en konsekvens af den eksplosive befolkningsudvikling, de sanitære forhold og luftforureningen i indre bys snævre gader, blev København flere gange ramt af større epidemier, der bredte sig voldsomt i byen. Samtidig blev byen opmærksom på behovet for at kunne behandle syge med smitsomme sygdomme på et særskilt hospital, og byen fik derfor i slutningen af 1870'erne sit første egentlige epidemihospital.

Epidemihospitalet, Øresundshospitalet blev bygget ud til Øresundskysten i byens nordlige udkant. Luften ved siden af det store gasværk i Nordhavnen var ikke meget bedre, men her kunne de syge isoleres.

Hospitalet ligger i dag gemt bag de tidligere sporvognsremisser (Svanemøllehallen) og består af en lang række selvstændige bygninger i gule sten og med karakteristiske overdækkede verandaer, hvor de syge kunne få lys og luft. Bygningerne blev opført 1875-76 og var tegnet af arkitekt Vilhelm Friederichsen. Hver afdeling havde sit eget hus omkring åbne gader som centerakser for at sikre, at afdelingerne kunne isoleres fra hinanden. Hertil kom i 1902 en større hovedbygning. På området findes endvidere egne værksteder og servicefunktioner og har nærmest karakter af en lille by, fordi hospitalet skulle kunne fungere uden kontakt til omverdenen gennem længere tid i tilfælde af en epidemi. Hospi-

talsgrunden har derfor også været omsluttet af et højt og fint udsmykket plankeværk, hvor kun stykket mod baneterrænet i dag er bevaret.

Hospitalet fortsatte som epidemihospital frem til 1950'erne og overgik herefter til anden behandling indenfor sygehusvæsenet frem til 1982.

Øresundshospitalet står i dag som et meget fint og velbevaret vidnesbyrd om den store udbygning af Københavns sundhedsvæsen, som skete i slutningen af 1800-tallet.

Øresundshospitalet er et velbevaret vidnesbyrd om og repræsentant for udbygningen af kommunale faciliteter, der fra slutningen af 1800-tallet skulle sikre Københavnernes velfærd og sundhed. Det rummer fortsat en række stærke bevaringsværdier i form af bebyggelsens struktur gadeforløb med de intakte enkeltbygninger samt en række mindre kulturspor, der vidner om den oprindelige funktion.

Dele af hospitalets bygninger er vurderet som bevaringsværdige med en SAVE-vurdering på 3, mens værksteder og mindre bygninger ikke er vurderet. Samtidig er området dog omfattet af en bevarende lokalplan (337), som sikrer såvel enkeltbygninger som den samlede bebyggelsesstruktur med fokus på bebyggelsens historiske og arkitektoniske kvaliteter.

Svenskehusene ved Ellebjerg

København har i flere omgange oplevet en egentlig boligkrise, hvor manglen på boliger har været så akut, at Københavns Kommune har måttet etablere nødboligkvarterer i byen. Dette gjaldt særligt i tiden efter de to verdenskrige, hvor byggeriet havde stået stille i flere år midt i nogle af Københavns største vækstperioder. Flere steder blev der således opført midlertidige boliger ved brug af blandt andet militære barakker fra Københavns Befæstning eller med træbarakker fra Sverige eller Finland.

I årene umiddelbart efter Besættelsen var situationen akut for mange. Der skete en betydelig tilflytning, en del var blevet hjemløse på grund af bombardementer, og så var der i tiden 1945-47 mere end 60.000 tyske flygtninge i København. I forbindelse med afviklingen af den tyske flygtningelejr på Kløvermarken i 1947 blev 86 af de i alt 560 svenske fremstillede træbarakker flyttet fra Kløvermarken og opstillet ved Ellebjerg i Valby; det eneste større område i København, der på dette tidspunkt endnu ikke var fuldt udbygget.

Hvert af de små énetages huse blev anvendt til at huse op til 6 personer, hvor de på Kløvermarken havde været anvendt til 12 personer. Pladsen var dog stadig trang, der var ikke indlagt vand eller el, og opvarmning skete med små kakkelovne. Til gengæld blev der opstillet fælleshuse med bad og

toiletter og i starten også et fælleskøkken.

Husvildeboligerne fortsatte som nødboligløsning for Københavns Kommune til begyndelsen af 1990'erne, hvor husene blev omdannet til en andelsforening.

Kulturmiljøet står som et meget repræsentativt eksempel på de mange midlertidige boligløsninger, som Københavns Kommune gennem tiden har introduceret til udsatte og boligløse borgere. Kulturmiljøet supplerer og perspektiverer derved fortællingen om Københavnerens velfærd med et vigtigt aspekt. Tilsvarende repræsenterer kulturmiljøet et eksempel på den store søgning, som den almindelige urbanisering og ikke mindst krige og konflikter har medført i København som landets hovedstad.

Kulturmiljøet består fortsat af de mange små, rødmaledede træhuse placeret langs smalle veje. De oprindelige huse er vurderet bevaringsværdige med en SAVE-vurdering 3. Dette sikrer dog ikke kulturmiljøets integritet som en samlet autentisk struktur med en klar udsagnskraft.

Byggeföreningsvillaerne på Degnemose Allé

Bebyggelsen omfatter i alt 42 villaer opført 1906-08 som en byggeförening for tjenestemænd ved Københavns Kommunes magistrat. De står i dag som et fint vidnesbyrd om Københavns massive udvidelse mod nordvest i tiden efter kommuneindlemmelsen i 1901-02 og de store opkøb af grunde i omegnskommunerne. Boligområdet er godt eksempel på den første bølge af boligområder langt fra bymidten og uden direkte stationsadgang, men som lå i cykelafstand til city. Industrielt fremstillede cykler blev almindelige i disse år og åbnede adgang til nye områder.

Boligerne blev opført på et grundstykke oprindeligt erhvervet af Københavns Kommune omkring Degnemosen. Der er tale om flere forskellige grundtyper af villaer med høje arkitektoniske og håndværksmæssige kvaliteter, som alle blev tegnet til og finansieret gennem byggeföreningen. Boligerne på 120-150 m² blev fra starten opført med indlagt vand og toilet og med centralvarme.

Til forskel fra tilsvarende bebyggelser i de ydre forstæder, var disse villaer ikke tænkt med nyttehaver, men med dekorative haver med enkelte frugttræer og med direkte tilknytning til rekreative landskabelige elementer; Degnemosen, som allerede på dette tidspunkt blev udlagt som park.

Boligerne er i dag til dels meget ombyggede, selvom flere fremstår autentiske og meget originale. Selvom boligerne i dag er indlejret i et langt større villakvarter, er adgangen til Degnemosen og vejstrukturen langs mosen fastholdt. Samtidig står kvarteret i en

skærende kontrast til Bellahøjhusene, der står som et bagtæppe for bebyggelsen.

Kulturmiljøet rummer en række kulturhistoriske og arkitektoniske bevaringsværdier, herunder gade- og matrikelstrukturen og husenes grundlæggende arkitektur, skala og håndværksmæssige kvaliteter. Hertil kommer nærheden til Degnemosen.

De fleste af områdets huse er i dag stærkt ombyggede, hvilket i betydelig grad har sløret deres arkitektoniske fælles ophav og udtrykket som en sammenhængende bebyggelse. Omdannelserne afspejler dog samtidig en kulturhistorisk udvikling af kravene til den moderne énfamiliebolig over de sidste 120 år.

Områdets bebyggelse understøtter fortællingen om Københavnerens Velfærd, herunder særligt den tidlige udflytning til nye villakvarterer i Københavns nye indre forstæder mod nordvest og vest. Her fik den nye middelklasse af funktionærer og embedsmænd mulighed for at etablere sig i egentlige villakvarterer i énfamiliehuse med haver. Kommunens egne embedsmænd gik forrest i udflytningen med etableringen af denne byggeförening.

Området er ikke omfattet af en lokalplan, der sikrer dets struktur og bebyggelse. En del af de enkelte huse er dog vurderet med en SAVE-vurdering på 4, hvilket vil blive taget i betragtning ved en senere lokalplanlægning.

ANDRE KULTURMILJØER PÅ BRUTTOLISTEN

Den Engelske Haveby

Havebyen på Bavnevangen i Brønshøj - også kendt som den engelske haveby - er et særligt eksempel på boligforeningernes udbygning af de nye områder mod nordvest og udviklingen af de indre forstæder. I 1922-23 skabte Arbejdernes Andelsboligforening et kombineret etage- og kædehusbyggeri efter forbillede fra engelske havebyer. Byggeriet blev tegnet af arkitekt Niels Gotenborg og blev i 1924 præmieret af Københavns Kommune.

Mod Frederikssundsvej blev opført to større etagebygninger med små lejligheder, som dels tjener som port til og dels afskærmer de store kædehuse langs den slyngede Bavnevangen. Som et kendetegn for Arbejdernes Andelsboligforening er etageejendommene opført i røde sten, mens foreningens rækkehuse altid var i gule sten. Begge dele af bebyggelsen er opført med en meget høj arkitektonisk og håndværksmæssig kvalitet i Bedre Byggeskik. Havebyen fuldføres af den direkte adgang gennem porte til Brønshøjparken, som AAB anlagde i 1936 og af et fælleshus med børnepasning. Tilsvarende rummede bebyggelsen et andelsbageri.

Kombinationen af små lejligheder og kædehuse på 100-120 m² indenfor samme andelsboligforening er et tidstypisk vidnesbyrd om den erhvervs- og socioøkonomiske udvikling blandt Københavns arbejdere i takt med, at København udviklede sig som metropol i 1920'erne og 1930'erne. Der var stadig en stor andel af ufaglærte, men antallet af faglærte, mestre, funktionærer og embedsmænd udvidede arbejderbegrebet og gav grobund for nye typer af bebyggelser indenfor rammerne af arbej-

derbevægelsens andelsboligforeninger.

Havebyen er ikke kun interessant i kraft af sine arkitektoniske værdier, men er samtidig et vidnesbyrd om opvæksten af nye boligformer til nye indkomstgrupper blandt Københavns arbejdere. Efterspørgslen på lys, luft og have var stor og cykelturen til arbejdspladserne i byen værd. Kulturmiljøet uddyber dermed fortællingen om Københavnerens velfærd.

Det meget velbevarede kulturmiljø fremstår meget intakt og med dets oprindelige kvaliteter, herunder bebyggelsens samlede struktur og integritet langs den slyngede Bavnevangen. Bebyggelsen besidder fortsat sin samlede og ensartede arkitektoniske og håndværksmæssige karakter og detaljering, selvom husenes indretning er ved at være udtjent. Som et særkende for havebyen har den bevaret sin adgang til Brønshøjparken gennem porte i etageboligerne. Disse adgange til parken er et væsentligt element i den samlede bebyggelse, selvom parken er væsentligt omdannet.

Bebyggelsen er allerede udpeget som bevaringsværdig, og de enkelte bygninger er vurderet med en høj SAVE-vurdering på 2. Der foreligger dog ingen lokalplan for området, der kan regulere dets samlede udvikling og de bevaringsværdige sammenhænge i bebyggelsen.

AAB har udarbejdet et idéprogram for områdets fornyelse med fokus på de åbne rum og på en renovering og opdatering af husenes indretning.

Byggeforeninger i Valby

Tankerne om byggeforeninger opstod, fordi der manglede boliger til arbejderne bl.a. på grund af den store tilflytning til København.

Byggeforeningerne repræsenterer udviklingen i bebyggelse uden for det centrale København. Allerede inden Københavns Kommune i 1901 overtog Valby, var arbejdere og funktionærer begyndt at flytte ud i selvorganiserede byggefællesskaber, hvor man med hjælp fra anerkendte arkitekter fik anlagt karakteristiske, ensartede byggerier, som kom til at kendetegne store dele af Valbys bebyggelsesstruktur, identitet og demografi.

I perioden 1898 til 1910 blev en koloni med seks store byggeforeninger for meget specifikke faggrupper stiftet og husene efterfølgende bygget. De sidste huse var færdige i 1914.

De seks forskellige delområder med byggeforeningshuse har meget forskellig karakter med en kombination af dobbelthuse og énfamilievillaer. Enkelte steder findes samtidig etageboliger med fire lejligheder. Dette er nogle unikke træk ved disse byggeforeninger, som sædvanligvis omfattede én type af boliger.

Det er et gennemgående træk ved byggeforeningerne, at husene ligger ved smalle veje og typisk med en central plads eller bebyggelse. Tilsvarende har de fleste af husene bevaret deres små forhaver, som placerer huset tilbagetrukket fra gaden, hvilket giver et mere privat præg. Husenes baghaver er også de fleste steder bevarede. Baghaverne var vigtige som

nyttehaver, hvor familien dyrkede egne grøntsager. Områdernes seks bebyggelser understøtter fortællingen om Københavnerens Velfærd, herunder særligt den tidlige udflytning til nye villakvarterer i Københavns nye indre forstæder mod nordvest og vest. Her fik sluttede grupper i den nye middelklasse af funktionærer og embedsmænd mulighed for at etablere sig i egentlige villakvarterer i énfamiliehuse med haver. Tilsvarende fik grupper af faglærte arbejdere mulighed for at etablere sig i række- eller flerfamiliehuse med deres familier.

De enkelte bebyggelser fremstår stadig intakte, og langt de fleste af de oprindelige huse er bevarede. Husene er dog i forskellig grad ombyggede, og det kan idag være vanskeligt at erkende den ensartede arkitektur, som ellers har kendetegnet dem;

- *Lyset* - velbevarede og med en høj SAVE-vurdering
- *Den røde by* - Delvist ombygget og med en middel SAVE-vurdering
- *Selveje* - Delvist ombyggede og med en middel SAVE-vurdering
- *Venners hjem* - Meget ombyggede og med en middel SAVE-vurdering
- *Kløverbladet* - Til dels velbevarede med en middel SAVE-vurdering
- *Den hvide by* - Til dels velbevarede og med en middel SAVE-vurdering

Områderne er således i forskellig grad beskyttede, idet de fleste af enkeltbygninger er vurderet som bevaringsværdige.

ANDRE KULTURMILJØER PÅ BRUTTOLISTEN

Bispebjerg Park Allé

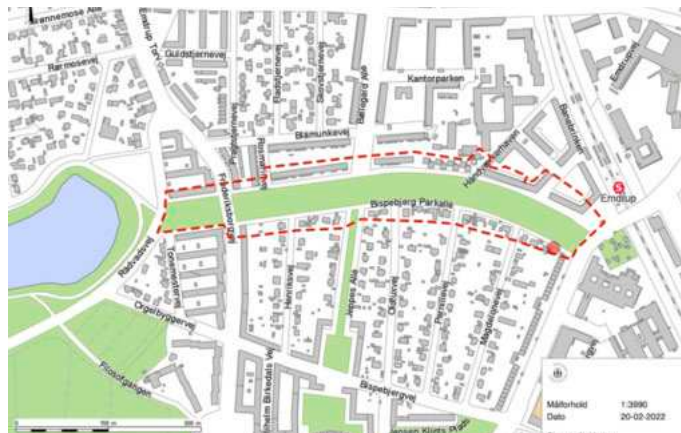
Området følger Bispebjerg Park Allés egen afgrænsning mod Tuborgvej i øst og Rådvalsvej i vest – alléen som kulturmiljø skal dog ses som en forlængelse af Utterslev Mose, og går derfor helt frem til mosens start. Mod syd og nord afgrænses miljøet af bebyggelse langs alléen, der bidrager til helhedsindtrykket.

Den brede Bispebjerg Parkallé er karakteristisk for planlægningen i Bispebjerg, hvor det planmæssige greb bag alléen var at trække områdets store grønne arealer ind i storbyen via et sammenhængende parkstrøg. For Bispebjerg Parkallé er det Utterslev Mose, der bliver trukket ind i byen.

Parkalléen opleves ikke som et traditionelt vejforløb. I stedet består den af to relativt smalle boligveje med bebyggelse til den ene side. I området mellem de to boligveje ligger et 45 m bredt grønt bælte med græs flankeret af træer, der netop giver området dets parklignende allé-karaktér. Kombinationen med det tidstypiske boligbyggeri langs alléen, understreger helheden.

Bebyggelsen, der afgrænser Bispebjerg Parkallé, er forskelligartet med private villaer, almene rækkehuse (Kantorparken), etagebyggeri fordelt mellem almene familieboliger, samt kollegie, plejehjem og Håndværkerforeningens boliger.

Parkalléen indgår i en samlet struktur, der krydses på midten af Jeppes Allé, der indgår i den samlede struktur omkring Grundtvigskirken.

Parkalléen som grønt strøg vidner om dens historie som et forsøg på at begrønne området. Derfor er særligt dens funktion som samlet grønt rekreativt miljø vigtigt at bibeholde.

Miljøet supplerer det tilsvarende strøg langs og på tværs af Lersø Parkallé som vigtige dele af fortællingen om københavnernes velfærd.

Området er et udmærket eksempel på Københavns grønne korridorer, der skabte forbindelser til åbne arealer, som fremhævet i Den Grønne Betænkning fra 1936. Bevægelsen gennem disse grønne korridorer kan følges helt fra søerne gennem Østre Anlæg og langs Lersø Parkallé over Bispebjerg Parkallé og gennem moserne. Herfra fortsætter den grønne korridor langs Vestvolden til Damhusengen, for så at forløbe ad Rødovre Parkvej mod Vestskoven. Området kan således både betragtes som et selvstændigt kulturmiljø med en unik karaktér i kraft af dets gadeplan, eller det kan anskues som del af et større kulturmiljø, der omfatter andre dele af de grønne korridorer.

Områdets udvikling er ikke sikret gennem en lokalplan, der kan regulere og bevare områdets sammenhænge mellem park, veje og bebyggelse. En stor del af de enkelte bygninger i området er vurderet som bevaringsværdige med en middel bevaringsværdi. Dog er etageejendommene i områdets østlige ende vurderet bevaringsværdige med en høj værdi.

PERSPEKTIVER OG IDEER TIL FREMTIDIGE UNDERSØGELSER

Indledning

Som det fremgår af ovenstående, har screeningen peget på en række temaer, historier og steder, som ikke direkte er rummet indenfor den nuværende afgrænsning af fortællingen om Københavnernes velfærd.

Det kan derfor i forbindelse med en eventuel fremtidig opdatering af de værdifulde kulturmiljøer og de fire centrale fortællinger overvejes at brede fortællingen og udpegninger af værdifulde kulturmiljøer ud med nogle af de følgende aspekter.

Byomdannelserne

En præcisering af fortællingens ramme er en forudsætning for i højere grad at kunne omfatte de byomdannelser, som har været et væsentligt udviklingstræk i København og har skabt den by, som vi kender i dag. Dette udviklingstræk anbefales også afspejlet i de værdifulde kulturmiljøer. For blandt andet at kunne omfatte denne nyere del af kulturhistorien anbefales det, at fortællingens udvides, så kulturmiljøer, der vidner om den forrige generations nybyggerier og omdannelser på bolig- og institutionsområdet, kan udpeges og sikres som samlede kulturmiljøer med fokus på de tidstypiske værdier, der karakteriserer dem.

Baseline for bevaringsværdier

I denne sammenhæng vil det være nødvendigt at forholde sig til spørgsmålet om originalitet, og hvilke perioder de værdifulde kulturmiljøer skal afspejle. Dette gælder ikke mindst i forbindelse med tilknyttede vurderinger af bygningers bevaringsværdighed efter SAVE-metoden. Disse vurderinger tager i reglen udgangspunkt i den originalitet, som den enkelte bygning besad på opførelsestidspunktet, og som ikke tager højde for senere vigtige kulturhistoriske lag i form af eksempelvis udestuer, karnapper og energirenoveringer.

Det anbefales derfor, at der præciseres og begrundes en kronologisk baseline for de værdifulde kulturmiljøer og deres delområder, der angiver et udgangspunkt for vurderingen af de væsentligste tidsperioder og kulturværdier, som ønskes fastholdt gennem udpegningen.

Københavnernes hverdag

Screeningen har peget på en række temaer, der knytter sig til københavnernes hverdagsliv, men som ikke umiddelbart kan omfattes af den nuværende fortællings afgrænsning eller i de øvrige fortællinger.

Det anbefales derfor, at fortællingen ved en fremtidig opdatering udvides til generelt at have et bredere fokus på *Københavnernes hverdag* med henblik på at kunne sikre andre væsentlige kulturspor og bevaringsværdier indenfor rammerne af fortællingen.

Idéer til fremtidige temaer og kulturmiljøer

Screeningen har peget på, at der er en række aspekter af Københavns erhvervsliv, som kun i begrænset omfang er repræsenteret i de eksisterende og anbefalede udpegninger, idet fortællingens aktuelle afgrænsning ikke understøtter dem. Ved en fremtidig opdatering af de værdifulde kulturmiljøer kan det derfor overvejes at pege på steder og sammenhænge, der understreger en række temaer, som har været karakteristiske for københavnernes hverdagsliv i særligt det 20. århundrede.

Blandt de mulige temaer, der på baggrund af nærmere undersøgelser kunne omfattes, kan nævnes:

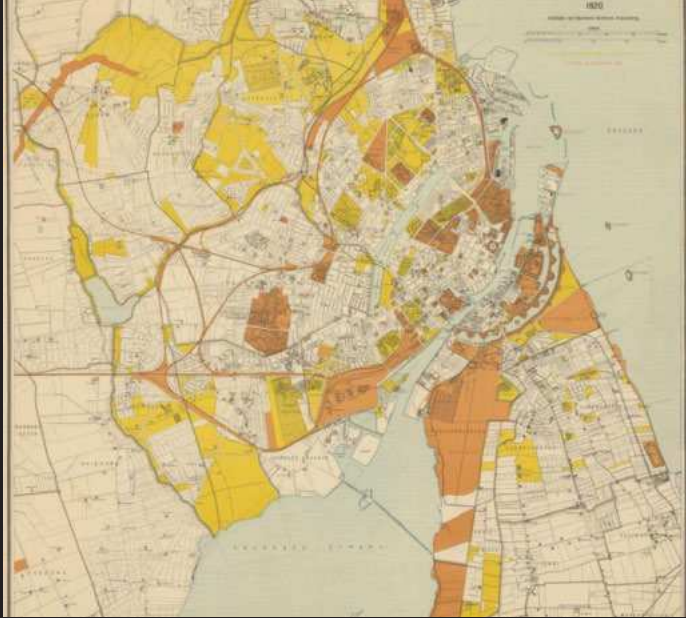
- *Københavnernes nyere boliger*
- *Københavnernes indkøb*
- *Københavnernes forlystelser*

Dobbelthuse på Bavnevangen

KØBENHAVN SOM METROPOL

Som led i screeningen for nye kulturmiljøer har det været undersøgt, om der skulle være et behov for at supplere de fire eksisterende fortællinger med én eller flere nye fortællinger, der kan omfatte andre væsentlige aspekter af Københavns historie og udvikling.

Screeningen har her peget på en mulig fortælling om København som metropol, der kunne rumme en række temaer omkring byens udvikling som storby i et regionalt, nationalt og til dels internationalt perspektiv.

Screeningen har herunder peget på en række mulige temaer samt i alt fire konkrete forslag til kulturmiljøer indenfor en sådan ny fortælling.

Det er i forbindelse med den gennemførte prioritering vurderet, at kun ét af disse forslag bør omfattes af en udpegning som værdifuldt kulturmiljø. Dette kulturmiljø kan omfattes af én af de eksisterende fire fortællinger. Det er derfor vurderet, at der ikke er basis for en femte fortælling om København som metropol.

BAGGRUND FOR EN MULIG FORTÆLLING OM KØBENHAVN SOM METROPOL

En mulig femte fortælling

Screeningens indledende undersøgelser har peget på, at der eventuelt kan formuleres en ny særskilt fortælling, der knytter sig til Københavns særegne historie og udviklingstræk som storby. En del af de identificerede temaer og mulige kulturmiljøer knytter sig i samtidig - og til dels i højere grad - til Københavns udviklingstræk som storby og som metropol eller center i et regionalt perspektiv.

Der har derfor være vurderet, hvorvidt de eksisterende fire fortællinger bør suppleres af en ny selvstændig hovedfortælling, der giver mulighed for at omfatte relevante historier og kulturspor, der handler om Københavns roller, udviklingstræk og historier i både et lokalt og regionalt perspektiv.

Screeningen og prioriteringen af forslag til nye kulturmiljøer har i sidste ende peget på, at der ikke synes at være basis for en selvstændig femte fortælling.

Den faglige baggrund for en mulig ny fortælling

Københavns vækst og udvikling i løbet af de sidste godt hundrede år har skabt en række nye strukturer med nye decentrale bydelscentre og ny infrastruktur, der har forbundet byen på nye måder. Denne udvikling er ikke bare sket indenfor kommunen, men har bundet byen uløseligt sammen med dens ydre forstæder i omegnskommunerne og har fremmet funktionsdelingen med dens opland. Fra at være en stor by i slutningen af 1800-tallet udviklede København sig til en moderne storby - en metropol - der driver udviklingen i hele regionen.

Screeningens indledende undersøgelser har peget på, at afgrænsningen af fortællingerne om København som hovedstad, København som havneby, produktionens København og københavnernes velfærd er meget relevante, men måske er for snævre til at kunne rumme alle temaer omkring storbyens funktioner og strukturer.

Der er to klare tendenser i den aktuelle historie- og byplanforskning omkring Københavns og Hovedstadsregionens historie og struktur.

På den ene side er der en klar tendens til at ud-

forske og formidle den meget lokale historie i de enkelte bydele og omegnskommuner. Her er der fokus på den særegne ældre historie, som fortsat er en del af stedernes identitet og fortællinger. I denne kontekst er der også stor fokus på at sikre steder og kulturspor med en stærk lokal historie og forankring. Tendensen er et udtryk for, at byen er blevet stor, og at der ses et behov for at kunne identificere med de nære værdier.

På den anden side er der en tendens i forskningen omkring at anskue København og Hovedstadsregionen i en regional kontekst, som sammenfatter udviklingstendenser, strukturer og funktioner på tværs af kommunegrænserne. I denne kontekst defineres København og Frederiksberg som kernen i en metropol og som den drivende faktor i den regionale udvikling, indenfor et område, der netop tidligere er blevet betegnet som Storkøbenhavn.

Derfor har der i screeningen været et særligt fokus på hovedstadens forskellige skalaer og grænsefladerne mellem hovedstaden roller som regerings-, industri og boligby, storbyen København og Københavns stilling i forhold til Hovedstadsregionen.

En mulig fremtidig opdatering af fortællingerne

De fire eksisterende fortællinger med deres udpegede værdifulde kulturmiljøer er fortsat relevante. Introduktionen af en ny, femte fortælling vil blot kunne give de eksisterende kulturmiljøer en yderligere perspektivering. Enkelte lokalt eller generelt orienterede temaer og steder vil bedre kunne forklares og forstås som del af en ny fortælling, der både formår at rumme det meget lokale og det helt overordnede perspektiv.

Ved en eventuel fremtidig opdatering af kommuneplanen kan de fire eksisterende fortællinger eventuelt bredes ud til i højere grad at kunne omfatte bredere fortællinger om byens egen historie og indre udviklingsdynamik set i et mere lokalt perspektiv, samt at give mulighed for også at anskue fortællingerne i et regionalt perspektiv.

AFGRÆNSNING AF DEN MULIGE FORTÆLLING

Fortællingens mulige afgrænsning

Som led i screeningen for temaer og mulige kulturmiljøer indenfor en selvstændig ny fortælling, er der i formuleret en tentativ afgrænsning for en mulig femte samlende fortælling om København som metropol eller storby. Denne tentative afgrænsning har været følgende:

”Københavns eksplosive vækst i løbet af de sidste godt hundrede år har skabt helt nye strukturer med nye funktioner, decentrale bydelscentre og ny infrastruktur, der har forbundet byen på nye måder. Denne udvikling har afspejlet sig i en række karakteristiske kulturspor, der er unikke for København.”

Historisk baggrund

Allerede med indlemmelsen af nye områder i København i 1901 begyndte byen at udvikle sig fra at være en stor by til i højere grad at være en egentlig storby og metropol, som har bredt sig over større og større dele af omegnskommunerne i perioden 1910-60 og store dele af Sjælland i tiden siden 1960.

Københavns byudviklingsprogrammer og ikke mindst Fingerplanerne har været retningsgivende for udviklingen. Blandt andet forlængelsen og den lagvise udvikling af byens infrastruktur er et godt eksempel på denne planlagte udvikling. Det samme gælder for delingen i funktioner og arealanvendelsen, der er sket med blandt andet udflytningen af industrien og dele af detailhandlen til omegnskommunerne. Tilsvarende er centrale funktioner blevet koncentreret i København, som fungerer som centrum i en bredere metropoludvikling.

København er blevet en storby med en unik struktur, og byens historie og værdifulde kulturmiljøer kan for perioden efter 1940 ikke adskilles fra dens omegn. Fortællingen om København som metropol, er derfor et relevant tema omkring en række temaer omkring Københavns indre roller og funktioner som storby og som center for en regional udvikling.

Mulige temaer indenfor fortællingen

Der er en lang række temaer, som kunne være relevante under en samlende fortælling om København som metropol, og som er relevante for forståelsen af storbyens udviklingstræk siden 1900.

Nogle af de hovedemner, som kunne belyses i en selvstændig fortælling om København som Metropol, er:

- *Københavns byplaner*, der handler om byens udvikling i den store skala med fokus på de store udviklingsprojekter og udvidelser af byen med både lokal, regional eller national betydning.
- *Københavns trafik*, der handler om, hvordan storbyen er bundet sammen gennem sine vej- og stinet, busser og baner, der forbinder byen internt og med dens omverden.
- *Københavns forsyning*, der handler om, hvordan byen bindes sammen gennem forsyningsnet og tekniske værker til el, vand, varme, strøm og kloak.
- *Københavns bydele*, der handler om de enkelte bydeles særegne karakter, historie og identitet og nogle af de steder, der har en særlig lokal betydning, eller som særligt kendetegner den enkelte bydel.
- *Københavns grønne strukturer*, der handler om de parker og forbindelser, der siden 1930'erne er blevet anlagt som grønne rum og korridorer til naturoplevelser.
- *Københavns fornyelse*, der handler om, hvordan København løbende har udviklet sig som storby gennem udvidelser til nye områder og stadig udvikler sig gennem byfornyelse og transformation.

KVALIFICERING OG ANBEFALING AF NYE KULTURMILJØER

Indledning

Der er i forbindelse med screeningen for eventuelle nye kulturmiljøer indenfor en mulig fortælling om København som metropol identificeret fire temaer og historier, som kan genfindes i byrummet som væsentlige og bevaringsværdige kulturspor. Kulturmiljøerne understøtter alle fortællingen om Københavns særegne træk som en storby.

I alt er fire kulturmiljøer er efter en nærmere drøftelse i arbejdsgruppen indført på bruttolisten. Det drejer sig om følgende:

Høj prioritering – anbefales udpeget i kommuneplanen under fortællingen Københavnerens velfærd

Københavns forsyning, som sammenfatter de store netværk, der betjener byen med elektricitet, vand, gas, telefon samt kloak og renovation.

Københavns forsyning omfatter fem delfortællinger og de ti delområder, der rummer de bedst bevarede og genkendelige kulturspor til belysning af en ny og væsentlig del af Københavns udviklingshistorie. Set i sammenhæng lever de ti delområder op til udpegningskriterierne og repræsenterer en central sammenhæng, som netop kan fremhæves som et værdifuldt kulturmiljø.

På grundlag af screeningen og vurderingen i arbejdsgruppen anbefales temaet udpeget som værdifuldt kulturmiljø og vil eventuelt kunne rummes indenfor fortællingen om Produktionens København.

Middel prioritering:

S-banen, som er et vidnesbyrd om Københavns unikke udbygning af en infrastruktur, der har bundet byen og dens nære omverden sammen siden 1934.

Den væsentlige historie omkring S-banen er repræsenteret ved Højbanen og kvarteret med Nørrebro Station som er et velbevaret og karakteristisk eksempel på S-banens markante tilstedeværelse i bybilledet.

Området vil eventuelt kunne rummes indenfor fortællingen om København som hovedstad svarende til kulturmiljøet omkring Københavns Hovedbanegård.

Lav prioritering:

Blegdamsvejs Ting- og Arresthus samt politistation, som eksempler på opretholdelsen af lov og orden i København og i Hovedstadsregionen. Anbefales med en lav prioritering

Blegdamsvejs Ting- og Arresthus udgør et velbevaret kulturmiljø, som dog endnu ikke præciseret, idet der mangler forskning på området. Det anbefales derfor ikke umiddelbart udpeget, men vil eventuelt senere kunne rummes indenfor fortællingen om København som hovedstad.

Strøget, som eksempel på et butiksområde, der siden midten af 1800-tallet har opnået status som både lokalt, regionalt og nationalt unikt indkøbsområde.

Strøget bidrager med en ny og væsentlig fortælling omkring København som handelsby. Området er som geografisk enhed allerede omfattet af kulturmiljøudpegning af middelalderbyen og udgør således et ekstra kulturhistorisk lag i en eksisterende udpegning. Det anbefales derfor ikke umiddelbart udpeget. På baggrund af en nærmere undersøgelse vil en selvstændig udpegning kunne styrke stedets historie og omfattes af fortællingen om Produktionens København.

De enkelte forslag er kort præsenteret nedenfor.

Kloakpumpestationen på Vermlandsgade

KØBENHAVN SOM METROPOL

KØBENHAVNS FORSYNING

I løbet af 1870'erne voksede København eksplosivt efter at være sluppet ud af befæstningens og demarkationslinjens snævre rammer. På bare 25 år; fra 1870-1895 fordoblede København sit indbyggertal til mere end 400.000.

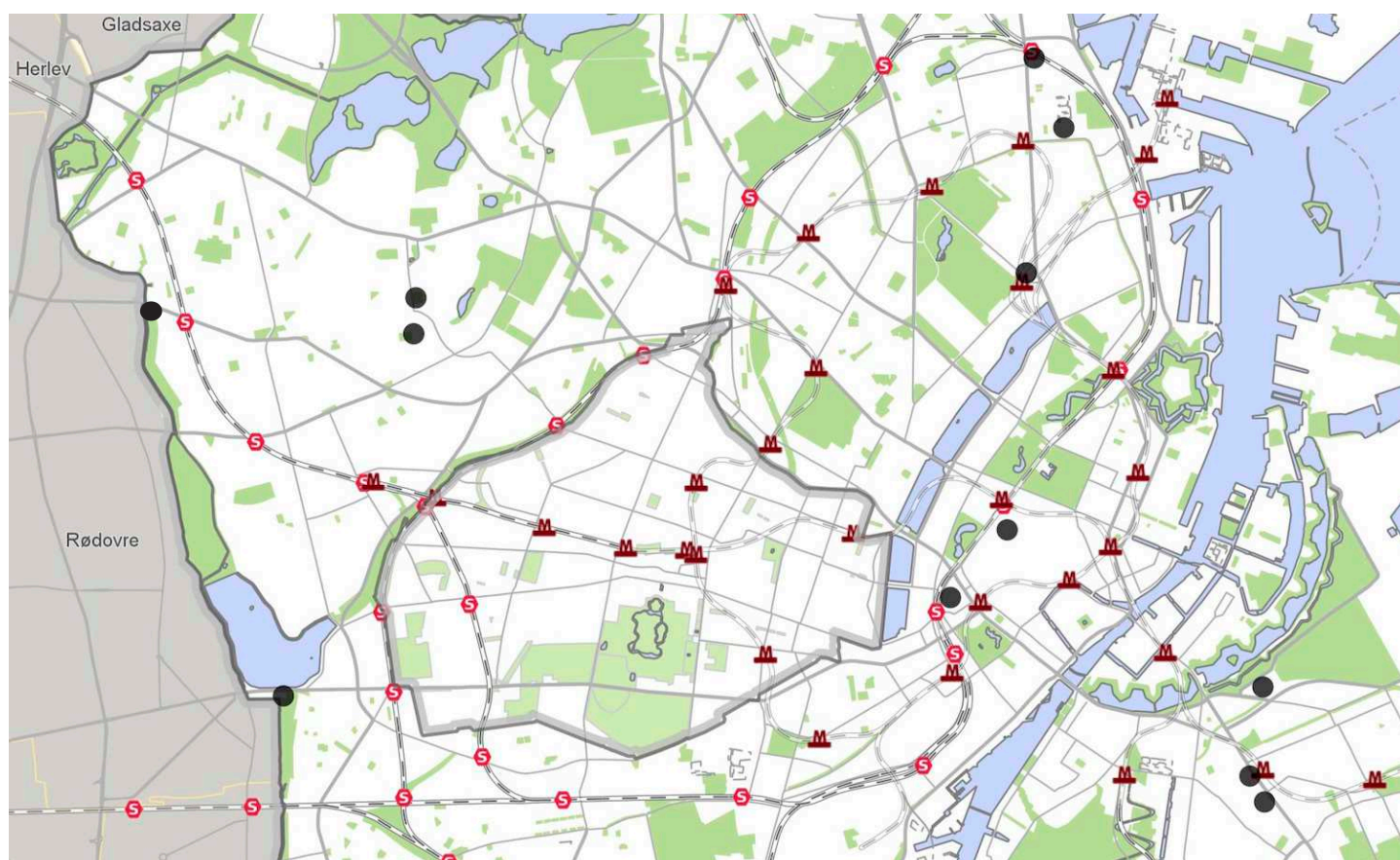
Den voldsomme udvikling og de øgede krav til livet i en moderne storby stillede tilsvarende store krav til byens infrastruktur. Adgangen til rent drikkevand og til bortledning af spildevand fra de tætte boligkvarterer var en forudsætning for byens fortsatte vækst og for københavnernes velfærd og sundhed. Samtidig gennemgik København som andre moderne byer i disse år en gennemgribende sort omstilling, hvor byen blev afhængig af kul, gas og olie til opvarmning, belysning og transport. I tiden mellem 1895 og 1910 blev forsyningsnettene til el, gas, kloak, vand og telefon fuldt udbygget med de store offentlige og private værker, der skulle forsyne byen.

Denne udvikling fortsatte med den fulde udbygning af Københavns nye områder i første halvdel af 1900-tallet med nye indre forstæder. Samtidig blev København strukturelt og funktionelt i stigende grad

integreret med byens omegn. Oplandskommunerne blev fra 1920 til egentlige forstadskommuner, som forsyningen af København blev fuldt afhængig af. København bevægede sig i denne periode fra at være en storby til at være en egentlig metropol med en række integrerede forstadsområder.

Den helt centrale infrastruktur, som var en forudsætning for byens udvikling, er en upåagtet og kompleks historie, hvor en stor del af kultursporene ligger gemt i jorden i form af forsyningsnet til vand, gas, el, kloak og telefon.

Kulturmiljøet omfatter i alt 11 lokaliteter med bygningsstrukturer og tekniske anlæg, som står som velbevarede repræsentanter for denne væsentlige historie. Flere af disse anlæg har hidtil primært været bevaringsværdige i kraft af de arkitektoniske kvaliteter, som de kommunale værker ofte besidder. Sammen løfter disse steder dog centrale historier, som i de sidste 150 år har været forudsætninger for københavnernes velfærd, produktionens København og Københavns udvikling som metropol.

KØBENHAVN SOM METROPOL

KØBENHAVNS FORSYNING

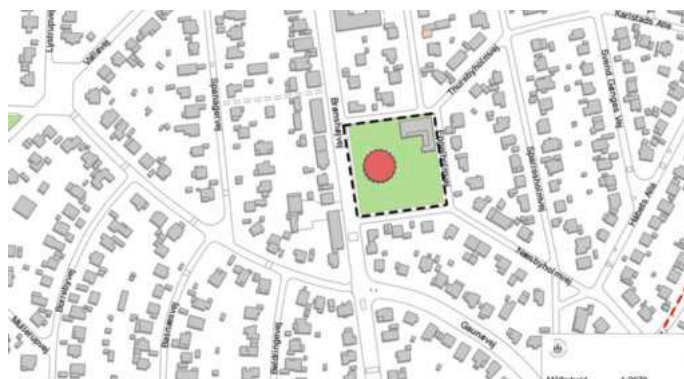
Københavns vandforsyning

Vandet har været en afgørende forudsætning for Københavns udvikling. Byen kunne fra slutningen af 1800-tallet ikke forsyne sig selv med vand. Vandforsyningen er et godt eksempel på, at København efter århundredeskiftet gik fra at være en stor by til at være en egentlig metropol, hvis grundlæggende struktur og funktioner er blevet uløseligt forbundet med byens omegn i en meget stor skala.

Københavns Vandværk i Studiestræde, 1859. Det meget fine og komplette vandværk er bygningsfredet.

Vandforsyningen er i udpegning repræsenteret ved Københavns Vandværk i Studiestræde, som var det sidste vandværk, der udnyttede vand fra søerne, Brønshøj Vandtårn, som forsynede den nye bydel fra 1928. Endeligt omfatter udpegningen Valby Vandværk med dets kildeplads og Kildeplads B ved Harrestrup å, som siden 1901 har været de eneste vandindvindingsområder indenfor kommunen.

Brønshøj Vandtårn i Brønshøj, 1928. Det unikke vandtårn i beton er bygningsfredet i kraft af dets arkitektoniske og ingeniørmæssige kvaliteter.

Valby Vandværk og kildeplads på Roskildevej, 1901 er et meget fint og velbevaret miljø, der er bevaringsværdigt og omfattet af en naturfredning.

Kildeplads B på Islevhusvej er den eneste af kildepladserne til Islevbro Vandværk, som ligger i Københavns Kommune. Kildepladsen med dens karakteristiske iltningsshus fra 1901 er bevaret intakt.

KØBENHAVN SOM METROPOL

KØBENHAVNS FORSYNING

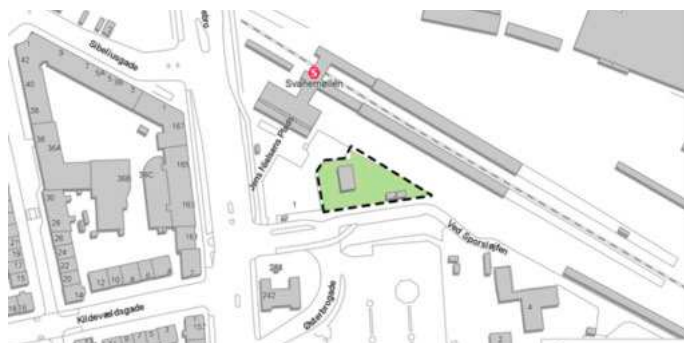
Københavns kloaker og renovation

Kloakkerne og latrinbehandlingen har været en væsentlig del af Københavns udvikling, og har været væsentlig for udviklingen af byens velfærd, som op gennem tiden ellers havde været præget af flere epidemier og uhumske byområder - ikke mindst i de lavestliggende dele af middelalderbyen mod havnen. Her blev etableringen af en effektiv latrin- og affaldshåndtering i sidste halvdel af 1800-tallet afgørende for byens fortsatte udvikling.

Kloakpumpestation i Herjedalsgade, 1901-02. Den meget fine latrinsamlestation og kloakpumpestation er vurderet bevaringsværdig og anvendes stadig

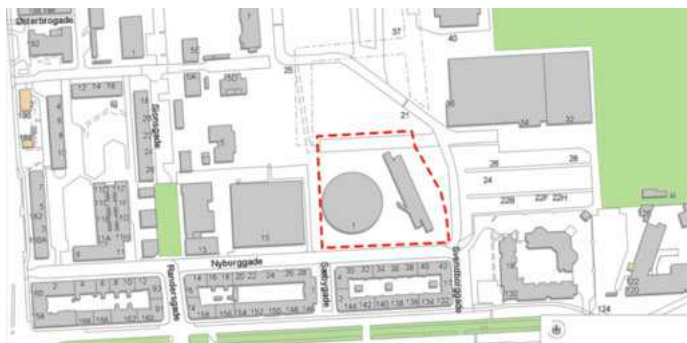
Aspektet af kloak og renovation er i udpegningen repræsenteret ved det unikke udluftningstårn ved kloakpumpestationen ved sporsløjfen, som er den eneste bevarede af de oprindelige 12 stationer. Samtidig indgår den store kloakpumpestation i Herjedalsgade, som tidligere også var latrinsamlestation for hele den indre by. Det fine anlæg er stadig i funktion. Begge er meget synlige vidnesbyrd om denne centrale historie.

Kloakpumpestation ved Sporsløjfen, 1906-08. Med dets unikke udluftningstårn i form som en minaret er stationen vurderet som bevaringsværdig.

Københavns gasforsyning

København har uden sammenligning været den største forbruger af gas i landet. Gassen har således været et centralt element i byens udvikling og i københavnernes velfærd i mere end 160 år. Der er dog kun få bevarede kulturspor fra denne historie i det offentlige rum, hvis man ser bort fra de ca. 2.000 km gasledninger, der ligger under byen.

Østre Gasværk fra 1878 udgør en meget markant bygning, der er bygningsfredet. Kun hovedbeholderen er i dag bevaret og de øvrige dele er fjernet.

Temaet er repræsenteret ved det velbevarede bygningskompleks omkring Øster Elværk, der var ét af de fire værker, der fremstillede strøm til de enkelte bydele. Endvidere indgår den komplet bevarede, store transformerstation i Brønshøj, der skulle forsyne bydelens store nye boligområder med strøm. Elforsyningens tredje ben; de lokale transformerhuse, der skulle forsyne byens enkelte bebyggelser, er omfattet af flere andre værdifulde kulturmiljøer.

KØBENHAVN SOM METROPOL

KØBENHAVNS FORSYNING

Københavns elektricitet

I de fleste købstæder var det private selskaber, der udbød elektricitet og udbyggede kraftværker. I København blev det fra 1891 den kommunale tjeneste Københavns Belysningsvæsen, der forestod opgaven. Udpegningen af et lavspændingværk og en transformerstation understøtter og udbygger den eksisterende udpegning af HC Ørstedsværket som kulturmiljø.

Østre Elværk fra 1902 er et meget fint eksempel på Københavns fire tidlige lavspændingsværker. Værket er vurderet som bevaringsværdigt.

Udpegningen er repræsenteret ved det meget store Østre Gasværk fra 1878, som er det eneste bevarede af Københavns oprindeligt fire gasværker. Af det oprindelige anlæg med dets store kulhavn er kun den meget markante hovedbeholder bevaret.

Transformerstationen i Brønshøj fra 1944 er et arkitektonisk meget fint eksempel på bydelens transformerstationer og er vurderet bevaringsværdigt.

Københavns telefoner

København fik sine første telefoner allerede i 1881 som én af de første storbyer i verden. Telefoner blev er privat forretningsområde under Københavns Telefon Aktieselskab (KTAS). Kulturmiljøet peger på to væsentlige, velbevarede lokaliteter, der repræsenterer telefonvæsnets tilstedeværelse og udvikling i København siden 1881.

Temaet er repræsenteret ved KTAS' store telefonhus og centrale administration i Nørregade, som et

meget fint og velbevaret kulturmiljø, der vidner om telefonselskabets indflydelse og økonomiske styrke. Endvidere indgår to centraler i Norgesgade i udpegningen; den betjente central Amagerbro fra 1914 og den senere automatiske central, der afløste den betjente i 1969. Begge centraler er typiske eksempler på den høje arkitektoniske og håndværksmæssige kvalitet, der kendetegnede KTAS' bygninger.

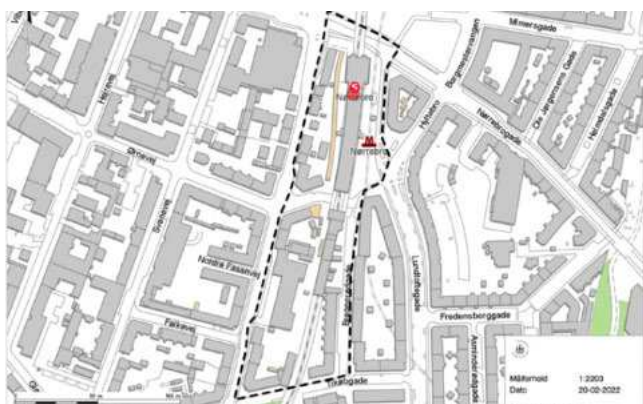

Telefonhuset i Nørregade opført fra 1910 er et meget stort bygningskompleks og tidligere hovedkvarter for KTAS. Flere af bygningerne er vurderet som bevaringsværdige.

Telefoncentraler i Norgesgade, 1914 og 1969. De to centraler er tidstypiske eksempler på de 14 lokale centraler i København. Den ene bygning er vurderet som bevaringsværdig.

S-BANEN

S-banen er et godt eksempel på udviklingen af København som metropol, der med tiden er kommet til at integrere forstadskommunerne på helt nye måder.

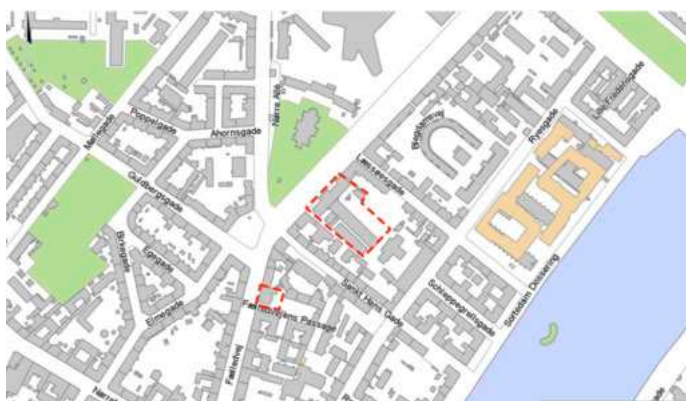
S-banen er samtidig unik for København, for selvom byer som Århus og Odense delvist har holdt liv i mindre lokalbaner, er nettet ikke nær så udbygget.

Højbanen mellem Tikøbsgade og Nørrebrogade med Nørrebro Station. I 1928 etablerede DSB et godsbanespor mellem Hellerup og Flintholm for at lede den stigende godstrafik udenom Hovedbanegården. For at den nye bane ikke skulle spærre de mange store indfaldsveje til København, blev dele af banetracéet hævet som en højbane på en betonkonstruktion.

Dette gjaldt blandt andet ved banens overførsel ved Nørrebrogade, hvor der blev etableret den nye Nørrebro Station. Den hævede bane kom til at markere bybilledet i hele området med dens arkader, der kom til at rumme butikker og værksteder. S-banen blev indviet i 1934 som en ringbane fra Hellerup til Grøndal som den eneste linie, der ikke passerede gennem Hovedbanegården.

Banen har skabt et unikt, men karakteristisk miljø ved Nørrebro Station med dens arkader og hævede buehal.

TING- OG ARRESTHUSET PÅ BLEGDAMSVEJ

Københavns Amts Ting og Arresthus blev opført på Blegdamsvej i 1865 som et udtryk for, at København for alvor begyndte at brede sig med bykvarterer ud over den traditionelle middelalderby. Samtidig flyttede arrestfunktionen fra det hidtidige arresthus på Frederiksholms Kanal til udkanten af byen. Det nye tinghus for Københavns Amt skulle dække de nye byområder og det åbne land omkring byen.

Både arresthuset og den lidt senere politistation ved siden af er gode eksempler på retsstaten som én af det nye folkestyres væsentligste grundsten. Her opførte man i København imponante bygninger til at rumme disse funktioner, hvor købstædernes tings- og domhuse ofte var placeret centralt i byerne, men var mere tilbageholdende og ofte opført som de samtidige borgerhuse. Med Københavns Byret, Højesteret og Amtets tinghus fik retsvæsnen i hovedstaden et klart magtudtryk. Samtidig understøtter det klart Københavns pondus i forhold til provinsen.

Kulturmiljøet understøtter fortællingen om Københavnerens Velfærd med et vigtigt aspekt omkring sikkerhed i storbyen. Bydelens politistation og det amtslige tinghus er dog samtidig et udtryk for byens størrelse og dens centrale betydning for regulering og udvikling af samfundslivet i et langt større område. Derfor understøtter kulturmiljøet ikke mindst fortællingen om København som metropol.

STRØGET

Strækningen fra Kongens Nytorv til Rådhuspladsen blev kaldt Strøget fra omkring 1890. Tidligere havde man brugt betegnelsen Ruten om denne strækning. Strøget er angiveligt Europas første gågade og én af de længste.

Strøgets bebyggelse er netop præget af traditionen fra de rige købmandsgårde og senere borgerhuse, der ofte i deres udformning eller udsmykning viser,

hvilke varer huset havde til salg. Det er samtidig karakteristisk, at mange af Strøgets bygninger løbende er blevet opgraderet til at afspejle de aktuelle bygningsstile, og mange af husene er blevet ombygget af flere omgange med nye facader. Siden midten af 1800-tallet kom de store udstillingsvinduer og niveauidgange til som det første sted i Danmark. En placering på handeleggaderne var et udstillingsvindue til et meget stort kundegrundlag fra hele landet. Tilsvarende dukkede prestigefyldte stormagasiner og hoteller op, der kunne betjene både et lokalt, et nationalt og et internationalt publikum. Her kan man købe alt – undtagen dagligvarer.

Strøget har gennem tiden fastholdt en del af denne funktion som Københavns kommercielle udstillingsvindue. Ser man op, vil man imidlertid kunne se, at de fleste af byhusene er opført i 1700-tallet. Tilsvarende er områdets pladser blevet opgraderet til hele tiden at afspejle aktuelle stilarter og funktioner.